

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI
(1990 – 2006 YILLARI ANALİZİ)

Hazırlayan
MELİH ÖZÇALIK

Danışman
PROF. DR. HÜSEYİN KARAKAYALI

MANİSA
2007

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI
(1990 – 2006 YILLARI ANALİZİ)

Hazırlayan
MELİH ÖZÇALIK

Danışman
PROF. DR. HÜSEYİN KARAKAYALI

MANİSA
2007

ÖZET

Bir ülkenin diğer bir ülkeyle sosyal ve ekonomik açıdan ilişkilerde bulunması, değişen ve gelişen dünyada zorunludur. Bu durumun ekonomik tarafını dış ticaret ve dış ödemeler bilançosu oluşturur. Bir ülkenin dış ticaret açığı, yapılan mal ithalatının ihracattan fazla olması, dış ticaret fazlası ise yapılan mal ihracatının ithalattan fazla olduğu anlamına gelir.

Son yıllarda Türkiye ekonomisinin karşı karşıya geldiği en önemli sorun cari işlemler açığıdır. Dış ödemeler bilançosunda yapıldığı görülen mal ve hizmet ithalatı bunların ihracından büyükse bu durum cari işlemler hesabı açığı anlamına gelir. Bunun en önemli sebebi 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ve başta dış ticaretin serbestleşmesini öngören kararların ihracata dayalı bir büyüme modeline geçilmesidir. İhracatını arttırmak isteyen Türkiye ekonomisi başta ara malı olmak ve yatırım mallarını ithal etmiştir. Çünkü bu mallar üretim için gereklidir. İlk başlarda normal gibi görünen ve döviz piyasalarının değişkenliğiyle birlikte zaman zaman azalış ve artış ortaya koyan durum, özellikle 2002 yılı sonrası ciddi bir hal almıştır. Diğer taraftan cari açık sorununun ortaya çıkarılmasına öncülük eden bu duruma üretimin ithalata bağımlılığı, dış ticaretin bu sorunla birlikte yapılması ise ihracatın ithalata bağımlılığı sorununu oluşturur.

Çalışmamızın ilk bölümü üç ana konuyla ilgilidir: Döviz kurları, 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye'nin dış ticareti, dış ödemeler bilançosu. 1990 yılı önemli bir yıldır. Çünkü Türkiye'nin dışa açılma süreci bu tarihte hız kazanmıştır. 1990'dan itibaren ihracata dayalı büyüme modeli giderek ithalata dayalı büyüme modeline dönüşmüştür. Bunun sebebi ihracatın giderek artan oranlarda ithalata gereksinim duymasıdır. Çalışmada ayrıca bu varsayıma ilişkin çeşitli testler yapılmış ve başta imalat sanayi ihracatı olmak üzere tüketim malları ihracatının da ara malı ve yatırım malı ithalatına bağımlı olduğu ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

It's a necessity in developing and changing world that one country keeps economic and social relations with the other countries. Foreign trade and balance of payments forms this situation's economical side. If a country have foreign trade deficit, this means import is more than export. If a country have foreign trade surplus, this means export is more than import.

In recent years the most important problem that Turkish economy have come face to face with current account deficit. If good and service import are more than their export in the balance of payments, this means current account deficit. The most important reason of current account deficit is development based on export. This decisions was taken in January 24th, 1980. Turkey wanted to increase its export, but once it increased, import – related t oto export – increased, too. Because intermediate godds and capital goods were necessary for production. First it was seemed normal and this occasion increased and decreased according to changeable foreign exchange market. Particularly after 2002, this dependency was serious condition. On the other hand, this condition was the first important factor of current account deficit. This is called import dependency on production. If a country makes foreign trade with this problem, it's called import dependency on export.

In our study, the first part concerning three major subjects: foreign exchange, Turkey's foreign trade development between 1990 – 2006 and balance of payments. 1990 is an important year, because Turkey's extroversion increased from this year. Dating from 1990's, Turkey's development model that based on export, became development model that based on import. Because mostly export goods formed import goods. In addition this hypothesis was tested. At the top, manufactured industry export and consumption goods export dependency on capital and intermediate goods import was determined.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI (1990 – 2006 YILLARI ANALİZİ)

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ	IV
ŞEMALAR VE GRAFİKLER LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARET İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

1. Dış Ticaret Kavramı	1
1.1. Döviz Kuru Rejimleri İle Dış Ticaret İlişkisi	2
1.1.1. Döviz Kuru Türleri	3
1.1.1.1. Nominal ve Reel Döviz Kuru	3
1.1.1.2. Doğrudan ve Dolaylı Döviz Kuru	4
1.1.1.3. Efektif Döviz Kuru.....	4
1.1.1.4. Katlı Döviz Kuru.....	4
1.1.2. Döviz Kuru Rejimleri.....	5
1.1.2.1. Sabit Döviz Kuru Rejimi	7
1.1.2.2. Serbest Döviz Kuru Rejimi.....	9
1.2. Dış Ödemeler Bilançosu İle Dış Ticaret İlişkisi.....	15
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı.....	17
1.2.2. Sermaye Hesabı	22
1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı	28

1.2.4. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	30
1.3. 1990 Sonrası Türkiye’yi Etkileyen Ekonomik Gelişmeler	32
1.3.1. 5 Nisan 1994 Kararları	32
1.3.2. Avrupa Birliği İle İlişkiler ve Gümrük Birliği.....	34
1.3.3. Kasım 2000 Mali Krizi.....	38
1.3.4. Şubat 2001 Krizi	40

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

2. 1990 Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaretinin Değişimi	43
2.1. 1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu.....	55
2.2. 1990 Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Hadleri.....	64
2.2.1. Mal Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri	66
2.2.1.1. Net Değişim Ticaret Hadleri.....	66
2.2.1.2. Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri	66
2.2.1.3. Gelir Ticaret Hadleri	66
2.2.2. Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri	66
2.2.2.1. Tek Faktörlü Ticaret Hadleri	67
2.2.2.2. Çift Faktörlü Ticaret Hadleri	67
2.2.3. Gönence Dayanan Dış Ticaret Hadleri	67
2.2.3.1. Gerçek Maliyet Ticaret Hadleri	67
2.2.3.2. Fayda Ticaret Hadleri.....	67
2.3. Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası İthalat Bağımlılığının Dış Ticaret Kategorilerine Göre Değerlendirmesi.....	71

2.3.1. GEKS Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti.....	72
2.3.2. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	82
2.3.3. USSS Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti.....	91
2.3.4. SUTS Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti.....	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞININ 1990 – 2006 YILLARI ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ

3. Modelin Veri Seti ve Kullanılan Yöntem.....	110
3.1. Modeldeki Değişkenlerin Durağanlaştırılması.....	113
3.2. Çalışmaya Esas Alınan Ekonometrik Modeller.....	120
3.3. Granger Nedensellik Testleri.....	136
3.4. Deneysel Bulguların Yorumlanması.....	139
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA.....	149
EK TABLOLAR.....	155

TABLolar LİSTESİ

Tablo – 1.1	Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi Hakkındaki Çalışma Örnekleri.....	11
Tablo – 1.2	Dış Ödemeler Bilançosu	16
Tablo – 1.3	Bir Ulusal Ekonominin Dış Ödemeler Bilançosu	17
Tablo – 1.4	1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu (Milyon \$).....	20
Tablo – 1.5	1998 – 2007 Yılları Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu (Milyon \$).....	21
Tablo – 1.6	1990 – 2007 Yılları Sermaye Hareketleri (Milyon \$)	23
Tablo – 1.7	1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Sermaye Hareketleri Hesabı (Milyon\$)	26
Tablo – 1.8	1998 – 2007 Yılları Türkiye'nin Sermaye Hareketleri Hesabı (Milyon \$)	27
Tablo – 1.9	1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Resmi Rezervler Hesabı (Milyon \$)	29
Tablo – 1.10	1998 – 2007 Yılları Türkiye'nin Resmi Rezervler Hesabı (Milyon \$)	29
Tablo – 1.11	1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon \$).....	32
Tablo – 2.1	1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticareti.....	46
Tablo – 2.2	1990 – 2007 Yılları Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengeleri	57
Tablo – 2.3	1990 – 2007 Yılları Dış Ticaret Rakamlarının GSMH ile İlişkisi	59
Tablo – 2.4	1989 – 1998 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1994 = 100)	68
Tablo – 2.5	1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003 = 100)	69
Tablo – 2.6	1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1994 = 100)	70
Tablo – 2.7	1990 – 2007 Yılları GEKS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı (Milyon \$).....	73
Tablo – 2.8	1990 – 2007 Yılları GEKS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı (Milyon \$).....	76
Tablo – 2.9	1990 – 2007 Yılları Ara Malları İthalat Fasılları (Milyon \$)	81
Tablo – 2.10	DTM Tarafından Verilen DİR İzinleri	84
Tablo – 2.11	DTM Tarafından Verilen Kapalı DİİB'leri	85

Tablo – 2.12	1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı.....	86
Tablo – 2.13	1990 – 2007 Yılları USSS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı (Milyon \$).....	92
Tablo – 2.14	1990 – 2007 Yılları USSS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı (Milyon \$).....	96
Tablo – 2.15	1990, 1996 ve 1998 Girdi – Çıktı Tablolarına Göre Üretimde İthalat Bağımlılığı.....	99
Tablo – 2.16	1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı (Milyon \$).....	101
Tablo – 2.17	1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı (Devamı - Milyon \$).....	102
Tablo – 2.18	1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı (Milyon \$).....	106
Tablo – 2.19	1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı (Devamı - Milyon \$).....	107
Tablo – 3.1	Ekonometrik Modele Konu Olan Değişkenler	111
Tablo – 3.2	Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Sabitli ADF Testleri.....	116
Tablo – 3.3	Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Trend ve Sabitli ADF ve PP Testleri .	118
Tablo – 3.4	Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Trendsiz ve Sabitsiz ADF Testleri.....	119
Tablo – 3.5	Çalışmaya Esas Alınan Birinci Ekonometrik Model	121
Tablo – 3.6	Çalışmaya Esas Alınan İkinci Ekonometrik Model	124
Tablo – 3.7	Çalışmaya Esas Alınan Üçüncü Ekonometrik Model	126
Tablo – 3.8	Çalışmaya Esas Alınan Dördüncü Ekonometrik Model.....	129
Tablo – 3.9	Çalışmaya Esas Alınan Beşinci Ekonometrik Model	131
Tablo – 3.10	Çalışmaya Esas Alınan Altıncı Ekonometrik Model	134
Tablo – 3.11	Modellere İlişkin Granger Nedensellik Analizleri.....	136

Tablo – 3.12 Modellere İlişkin Granger Nedensellik Testleri Hipotezlerinin

Açıklamaları..... 137

ŞEMALAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Şema – 1.1	Döviz Kuru Rejimleri.....	6
Şema – 1.2	Kur Rejimleri – Sermaye Hareketleri İlişkisi.....	10
Grafik – 1.1	1990 – 2006 Yılları Sermaye Hareketleri	24
Grafik – 1.2	1990 – 2006 Yılları Diğer Sermaye Akımları.....	30
Grafik – 2.1	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve Dış Ticaret Değerleri Arasındaki İlişki.....	49
Grafik – 2.2	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İhracat Değişimi	50
Grafik – 2.3	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İthalat Değişimi	52
Grafik – 2.4	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Arasındaki İlişki.....	54
Grafik – 2.5	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Dengelerinin GSMH'ye Oranları	60
Grafik – 2.6	1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi, GSMH ve Dış Ticaret Değerleri Arasındaki İlişki.....	61
Grafik – 2.7	1990 – 2006 Yılları Türkiye'nin Mal Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri	71
Grafik – 2.8	1990 – 2006 Yılları GEKS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İhracatı.....	74
Grafik – 2.9	1990 – 2006 Yılları Toplam İhracatta GEKS Sınıflandırma Kalemlerinin Payları.....	71
Grafik – 2.10	1990 – 2006 Yılları GEKS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İthalatı.....	79
Grafik – 2.11	1990 – 2006 Yılları İthalatta GEKS Sınıflandırma Kalemlerinin Payları	80
Grafik – 2.12	1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı	87
Grafik – 2.13	1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı Endeksi.....	89

Grafik – 2.14 1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde Firma Özelliklerine Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı	90
Grafik – 2.15 1990 – 2006 Yılları USSS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İhracatı	93
Grafik – 2.16 1990 – 2006 Yılları İmalat Sanayi İhracatı İle Ara ve Yatırım Malları İthalatı Arasındaki İlişki	94
Grafik – 2.17 1990 – 2006 Yılları İmalat Sanayi Üretim Endeksi, İhracatı ve İthalatı Arasındaki İlişki	97
Grafik – 2.18 1990 – 2006 Yılları USSS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İthalatı	98
Grafik – 2.19 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre Türkiye'nin İhracat Değişimi ...	103
Grafik – 2.20 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre Türkiye'nin İhracat Değişimi ...	104
Grafik – 2.21 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın Değişimi	105
Grafik – 2.22 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın ve İthalatın Değişimi.	108
Grafik – 2.23 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın ve İthalatın Değişimi.	109
Grafik – 3.1 Birinci Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	122
Grafik – 3.2 İkinci Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	125
Grafik – 3.3 Üçüncü Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	127
Grafik – 3.4 Dördüncü Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	130
Grafik – 3.5 Beşinci Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	132
Grafik – 3.6 Altıncı Denkleme İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı	135

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:	Augmented – Genişletilmiş Dickey – Fuller Testi
AGÜ	:	Az Gelişmiş Ülkeler
BM	:	Birleşmiş Milletler
CİD	:	Cari İşlemler Dengesi
DB	:	Dünya Bankası
DF	:	Dickey – Fuller Testi
DİBS	:	Dönem İçi Borçlanma Senetleri
DIİB	:	Dahilde İşleme İzin Belgesi
DİR	:	Dahilde İşleme Rejimi
DTD	:	Dış Ticaret Dengesi
DTH	:	Dış Ticaret Hacmi
DTÖ (WCO)	:	Dünya Ticaret Örgütü
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTSS	:	Dış Ticaret Sermaye Şirketleri
EKKY	:	En Küçük Kareler Yöntemi
EURO	:	Avrupa Birliği Ortak Para Birimi
EUROSTAT	:	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
GB	:	Gümrük Birliği
GEKS (BEC)	:	Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflaması (Broad Economic Categories)
GSDTH	:	Gayri Safi Değişim Ticaret Haddi
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTH	:	Gelir Ticaret Haddi
HM	:	Hazine Müsteşarlığı
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
İİBE	:	İhracatın İthalata Bağımlılığı Endeksi
İMKB	:	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
MB	:	Merkez Bankası

NDTH: Net Değişim Ticaret Haddi

NHN : Net Hata ve Noksan

P_M : İthalat Malları Fiyat Endeksi

P_X : İhracat Malları Fiyat Endeksi

PP : Phillips – Peron Testi

Q_M : İthalat Malları Miktar Endeksi

Q_X : İhracat Malları Miktar Endeksi

SDŞ : Sektörel Dış Ticaret Şirketleri

SUTS (SITC): Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması (Standart International Trade Classification)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TPKK: Türk Parasını Koruma Kanunu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

USSS (ISIC) : Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (International Standard Industries Categories)

YTL : Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

Dünya tarihi boyunca dış ticaret, insanların sonsuz sayıdaki ihtiyaçlarının karşılanması ve gönenç düzeyinin artırılması için yapılmış bir harekettir. Bununla beraber dış ticaretten daha fazla yararlanma politikası esas olarak merkantilist doktrinle başlamıştır. 19. yüzyıldan itibaren ise klasik iktisat, dış ticaretin nedenleri hakkında bilimsel düşünceler ortaya atmış ve günümüzdeki dış ticaretle ilgili analizlerin temelini oluşturmuştur. Dış ticaretin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde mübadele anlayışının gelişimi ve taşımacılığın ortaya çıkması da yadsınamaz.

Ülkeler açısından büyük öneme sahip olan dış ticaretin bilimsel bir yöntemle incelenmesini ilk kez Adam SMITH, “Ulusların Zenginliği (1776)” isimli kitabında yapmıştır. Ayrıca bu kitap klasik iktisat okulunun doğuşunu da simgelemektedir. İktisadın sistematik bir bilim olma yolunda hızla ilerlediği süreçte klasik iktisadın kurucusu olan SMITH, “Ulusların Zenginliği” isimli kitabında ulusların zenginleşmesinin uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmadan geçtiğini ve Merkantilist devletlerin müdahalelerine son vererek; ahlak, çalışma ve tasarrufa dayalı bir uluslararası sistem kurmanın gerektiğini savunmuştur. Rekabete dayanan kar amacı serbest bırakıldığı zaman görünmeyen bir el yardımıyla herkes için en çok gönencin sağlanmış olacağını iddia etmiştir.

SMITH'in geliştirdiği mutlak üstünlüklere dayalı model, zaman içerisinde güncel uluslararası iktisada ışık tutmuştur. Dış ticaretteki serbestleşmenin ekonominin makro ekonomik performansına etkileri, konuyla ilgili olan araştırmacıların büyük ilgisini çekmiştir.

Klasik dış ticaret teorileri arasında; mutlak üstünlük teorisi, karşılaştırmalı üstünlük teorisi, uluslararası değerler teorisi, neo – klasik dış ticaret teorisi, faktör donatımı teorisi yer almaktadır. Klasiklere göre dış ticaretin esas nedeni ülkeler arasında yaşanan maliyet farklılıklarıdır. Mal ve hizmetler en ucuza üretilen ülkeden alındığı takdirde iki taraf da bu alışverişten kazançlı çıkmaktadır. Güncel dış ticaret teorileri içerisinde ise; nitelikli işgücü teorisi, teknoloji açığı teorisi, ölçek ekonomileri teorisi, ürün dönemleri teorisi, tercihlerde benzerlik teorisi, tekeli rekabet teorisi, endüstri içi ticaret teorisi, ürün farklılaştırması teorisi ve rekabetçi üstünlükler teorisi bulunmaktadır.

Dış ticaret teorileri, dış ticaretin gelişmesine yol açmış ve böylece dünya üzerinde tarım ve sanayiye bağımlı toplumlar ortaya çıkmış, buna göre ülkelerin gelişmişlik sıralaması sorunu ortaya koyulmuştur. Az gelişmiş diye nitelendirilen ve büyük oranda geçimini tarımla

sağlayan insanların oluşturduğu ülkelerde tasarruf ve döviz eksikliği bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerin tasarruf eksikliklerinin sebebi, elde ettikleri tüm gelirlerini tüketime ayıran kısa vadeli düşünme tarzıdır. Bunun yanı sıra elde ettikleri geliri derhal tüketime ayırmalarını gerektiren diğer etken gönenç düzeylerinin düşük olmasıdır. Döviz yetersizliği ise ürettikleri mal ve hizmetlerin nitelik ve faydaları gelişmiş olmadığından dış pazarlara satamamalarından ileri gelmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin farkının tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olduğunun fark edilmesiyle birlikte ülkelerin sanayileşme çabalarında göze çarpan ortak nokta, sürdürülebilir bir sanayileşme stratejisi için gerekli olan finansman kaynaklarının bulunmasıdır. Bu da iç ve dış borçları oluşturur. Ülke ekonomisinde uygulanmakta olan döviz kuru rejiminin odak noktasını oluşturduğu borç konusu, ülkenin dünya ekonomileri içerisindeki yerini de ortaya çıkarır.

Dış ticaretin kağıt üzerindeki durumuna dış ödemeler bilançosu adı verilir. Bu bilanço ülke ekonomisinin ne ölçüde dışa bağımlı olduğunu ortaya çıkardığı gibi bilançonun fazla vermesi durumunda eldeki dövizin ne yapılacağı, açık vermesi durumunda ise nasıl finanse edileceği konusunda para otoritelerine fikir sağlamaktadır. Dünya üzerinde son yıllarda artışa geçen dış ödemeler bilançosu açıklarının, kısa vadeli sermaye hareketleriyle kapatılması ülke ekonomisi açısından zararlı olsa bile hemen hemen alışkanlık haline gelmiştir. Az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkelerin en önemli kısır döngülerinden bir tanesi de yapılan üretimin ve ihracatın dışarıdan alınan hammadde ve yarı mamul maddelere bağımlı olmasıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde dış ticaretin temelinde bulunan iki önemli konu; döviz ve dış ödemeler bilançosu ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Döviz başlığı altında döviz kuru çeşitleri, döviz kuru rejimleri ve Türkiye’de 1990 sonrası uygulanan döviz kuru rejimleri irdelenmiş olup bunların uluslararası sermaye hareketlerine etkileri incelenmiştir. Dış ödemeler bilançosu başlığı altında ise söz konusu bilançonun alt kalemleri ana hatlarıyla açıklanmış olup yine 1990 sonrası Türkiye ekonomisinin dış ödemeler bilançosu ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Birinci bölümde son olarak 1990 sonrası Türkiye ekonomisini derinden etkileyen, ekonomik konjonktür kaynaklı olaylara da yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisinde 1990 yılından sonra yaşanan dış ticaret gelişimi ile ortaya çıkan cari açık sorunu, dış ticaret hadleriyle söz konusu gelişmelerin izlenmesi ve uluslararası mal sınıflandırmalarına göre Türkiye’nin dış ticaretinin yorumlanması yer almıştır. İkinci bölümde ayrıca Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata

bağımlılığının çok net şekilde görülebildiği ve Gümrük Birliği anlaşmasıyla ortaya çıkan, dahilde işleme rejiminin tanımı ve 1996 yılından itibaren yaşanan gelişimi ortaya koyulmuştur.

Üçüncü ve son bölümünde ekonometrik modellerle konunun açıklanmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda zaman serisi analizi yapılmış olup serilerin birim kök testleriyle durağanlaştırılmasıyla kurulan regresyon denklemlerinde değişkenler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bunun sonucunda değişkenler arasında yapılan nedensellik testleriyle çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARET İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

1. Dış Ticaret

Günümüzde mal ve hizmet alım satımları uluslararası bir boyut kazanmıştır. Dünya üzerindeki her ülke ihtiyacı olan mal ve hizmeti kendi dışındaki ülkelere satın almakta, ihtiyacı olan ülkelere de bu mal ve hizmetleri satmaktadır. Bu durum karşılaştırmalı üstünlük teorisi gereği ucuza üretilen malı dışarıya satma, pahalı üretilen malı dışarıdan alma şeklinde de olabilmektedir. Bu durumda gerek ülkeler içerisinde gerekse ülkeler arasında mal - hizmet ve üretim faktörlerinin değişimi önem kazanmaktadır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler bir ülkenin kendi içindeki ekonomik ilişkilerinden oldukça farklıdır. Dünya üzerinde bulunan 214 bağımsız ülkenin kendi sınırları içerisinde üretilmeyen bazı mal - hizmet ve üretim faktörlerini başka ülkelere ithal¹, kendilerinde bol bulunan veya üretiminden avantaj sağladıkları bazı mal - hizmet ve üretim faktörlerini ise ihraç² ederler. Örneğin Türkiye petrolü, İngiltere pamuğu, Japonya demir ve kömürü ve Mısır otomobili dışarıdan alır. Bu mallar adı geçen ülkelere ya hiç bulunmamakta veya diğer ülkelere oranla daha pahalı olarak üretilmektedir. Böylece ülkeler birbirleriyle olan ekonomik bağlantılarını giderek güçlendirmekte ve birbirleriyle bütünleşme yoluna gitmektedirler (Karluk, 2003:1).

Ülkelerin ithalat ve ihracat kalemleri çeşitli olmasına karşın, bu malların sınıflandırmaları söz konusu ülkelerdeki belli başlı kurumlar tarafından yapılmaktadır³. Dış

¹ İthalat: Bir ülkenin diğer ülkelere mal, hizmet, sermaye ve işgücü satın alması olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle bir ülkenin dış alımlarına ithalat denir. İthalat yapıldığında mal veya servetin yurtdışına çıkışı söz konusudur. İthalat toplam arzı arttırmaktadır.

² İhracat: Bir malın, hizmetin veya üretim faktörünün bir ülkeden diğerine döviz karşılığı satılmasıdır. Bir ülkenin dış satımına ihracat adı verilir. Dış satım yapıldığında mal veya servetin yurda girişi söz konusudur. İhracat toplam arzı azaltmaktadır.

³ Dış ticaret istatistiklerinde mal ve hizmetler için standart sınıflandırma sistemleri kullanılır. Detaylı veriler için Combined Nomenclature (CN) sınıflandırma sistemi kullanılırken, toplulaştırılmış veriler için ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından getirilen **Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması** (SITC-SUTS Rev.3, Standart International Trade Classification) ya da **Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflaması** (BEC-GEKS, Broad Economic Categories) sınıflandırma sistemleri kullanılır. GEKS, Türkiye ekonomisinde 1989 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Dış ticaret amaçlı olarak ülke gruplandırması için ise Geonomenklatüre kullanılır. Geonomenclature ise dış ticaret istatistiklerini bildirimde bulunan ülke ve partner ülkeye göre sınıflandırır. Bu sınıflandırma sistemi EUROSTAT tarafından düzenlenir ve yönetilir. CN, Dünya Gümrük Teşkilatı (WCO) tarafından geliştirilen ve yürütülen HS (Harmonised Commodity Description and Coding System)'ye dayalı bir sınıflandırma sistemidir. **SITC Rev.3'e** göre ithal ve ihraç edilen ürünler; tarımsal ürünler, madencilik ürünleri,

ticaret ile ilgili en önemli sınıflandırma Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflandırması (GEKS – BEC)’ dir. Buna göre ihracat ve ithalata konu olan mallar üçe ayrılmaktadır: Tüketim malı, tüketici tarafından talep edilen ve kendi ihtiyaçlarını ve isteklerini karşıladığı mallara verilen isimdir (<<http://stats.oecd.org>>, 15.11.2006). Ara malı kendi başına gereksinimleri karşılamayan ve bir malın üretim sürecinde kullanıldığında mal niteliğini yitiren mallardır, yatırım (sermaye) malları ise bir malın üretiminde kullanılan her türlü üretim aracına verilen isimdir (Karakayalı, 2005a: 41).

1.1. Döviz Kuru Rejimleri İle Dış Ticaret İlişkisi

Türk lirasının (TL) son yıllarda değer kazanmasının önemli sonuçlarından birisi döviz kuru avantajına bağlı olarak ithalatın artmasıdır. Bu ise döviz kuru avantajı nedeniyle *ithal girdi bağımlılığı*n artması anlamına gelmektedir. Bu bağımlılığın hangi kur rejimlerinde daha fazla görüldüğünü anlamak için söz konusu döviz kuru rejimlerini incelemek gerekmektedir.

Siyasal egemenliğin en doğal sonuçlarından birisi her ülkenin kendine özgü para birimine sahip olmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 290). Döviz dış ödemelerde kullanılabilecek araçların tümünü kapsar ve bu kapsamın içine yabancı paraların yanında yurtdışında geçerli çek, poliçe, emre yazılı senet, hazine bonusu, aksiyom ve tahviller de girer (Alpar ve Ongun, 1993: 51). Döviz denildiğinde ilk akla gelen banknot (kağıt para) şeklindeki tüm yabancı ülke paralarıdır. Bankacılık uygulamalarında da kağıt yabancı paralara efektif döviz veya yalnızca efektif adı verilir (Karakayalı, 2005a: 16).

1.1.1. Döviz Kuru Türleri

Dünya üzerinde kullanılmakta olan döviz kuru türleri belli başlı olmak üzere nominal ve reel döviz kuru, doğrudan ve dolaylı döviz kuru, efektif döviz kuru ve katlı döviz kuru olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bunların her birinin dış ticarete etkisi ise farklıdır.

sanayi ürünleri ve diğer ürünler olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Bunlar da daha sonra kendi aralarında fasıllara ayrılmaktadır. Genellikle uluslararası kuruluşlar dış ticaret istatistiklerini bu sınıflandırmaya göre düzenlemektedirler. Jeopolitik değişimleri dikkate alarak her yıl yenilenen bir sınıflandırma sistemidir (<<http://www.gumrukkontrolor.org.tr>>, 06.11.2006). **ISIC** (International Standard Industries Categories) ise BM İstatistik Ofisi'nin gerçekleştirdiği Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırmasıdır. İstatistiğin geniş çaplı analizinde ve uluslararası karşılaştırmalarda merkezi bir konuma gelmiştir. USSS'nin son düzeltmesi olan Revizyon 3 (**ISIC Rev.3**), önceki uyarlamalardan farklı ise de yapısı önemli bir değişikliğe uğramamıştır (Türkiye İstatistik Yıllığı 2005). ISIC belli başlı olarak; Tarım ve Ormancılık, Balıkçılık, Madencilik ve Taş Ocakçılığı, İmalat, Elektrik – Gaz ve Su, Diğer İş Faaliyetleri ve Kişisel Faaliyetler olmak üzere dallara ayrılmaktadır.

1.1.1.1. Nominal ve Reel Döviz Kuru

Reel Döviz Kuru ve Nominal Döviz Kuru'nu aşağıdaki örnekle özetlenebilir:

$$1\text{€} = 1,9450 \text{ YTL ve } 1 \text{ YTL} = 0,5141 \text{ €} \quad (26 \text{ Mayıs } 2006 \text{ tarihi itibariyle})$$

Nominal döviz kuru olarak herhangi bir kişi 1€'yu banka veya döviz bürolarına getirdiğinde karşılığında yaklaşık 1,95 YTL alacaktır. Yine bir kişi 1YTL'yi banka veya döviz bürolarına getirdiğinde karşılığında yaklaşık 50 Euro Cent alacaktır. İki ülkenin göreceli fiyatlarına ise reel döviz kuru adı verilir. Örneğin bir otomobilin Almanya'daki satış fiyatı 40.000€ Türkiye'deki fiyatı ise 68.000€'dur. Dolayısıyla Türk tüketici aynı otomobile Türkiye'de $68.000 \times 1,9450 = 132.260$ YTL'ye sahip olacakken Almanya'da bu otomobile $40.000 \times 1,9450 = 77.800$ YTL'ye sahip olacaktır (Gümrük ve nakliye giderleri hesaba katılmazsa).

Reel Döviz Kuru = Nominal Döviz Kuru X (Otomobilin Türkiye'deki fiyatı / Otomobilin Almanya'daki fiyatı)

$$R = 1,9450 \times (132260 / 77800) = 3,3065$$

$$\text{Nominal Döviz Kuru} \Rightarrow 1\text{€} = 1,9450 \text{ YTL}$$

$$\text{Reel Döviz Kuru} \Rightarrow 1\text{€} = 3,3065 \text{ YTL}$$

Eğer reel döviz kuru, nominal döviz kuruna eşitse dış ticaretin ülke üzerine olan etkisi nötr, $R > N$ ise ithalat azalır ve ihracat artar, $R < N$ ise ihracat azalır ve ithalat artar (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 199).

1.1.1.2. Doğrudan ve Dolaylı Döviz Kuru

Bir ekonomideki ulusal para cinsinden yabancı ülke para birimini gösterildiğinde (1€ = 1,9450 YTL gibi), buna doğrudan döviz kuru ya da doğrudan kotasyon adı verilir. Ters durumda ise (1YTL = 0,5141 € gibi), burada dolaylı döviz kuru veya dolaylı kotasyon söz konusudur.

En az üç ülkenin para biriminin birbirlerine dönüşümünü gösteren kura ise çapraz döviz kuru adı verilir. Buna örnek olarak $1\text{€} = 1,9450 \text{ YTL}$ ve $1\text{\$} = 1,5350 \text{ YTL}$ ise $1\text{€} = 1,2671 \text{\$}$ olduğu hesaplanır. Dolaylı kurlar da çapraz döviz kuru yöntemiyle belirlenir.

1.1.1.3. Efektif Döviz Kuru

Bir mal veya hizmetin ithalinde veya ihracında her bir döviz birimi karşılığında ödenen veya tahsil edilen ulusal para birimidir. Örneğin yüzde 10 gümrük resmi ve yüzde 5 oranında rıhtım resmine tabi 1000YTL'lik bir ithal malında efektif döviz kuru 115 YTL olacaktır. İhracat efektif döviz kuru da nominal döviz kurunun yanında vergi iadesi gibi ihracatçıya ödenen teşvikleri içerir. Efektif döviz kuru aynı zamanda ülkenin ticari ortaklarının para birimlerinin ederlerinin ağırlıklı ortalamasına da eşittir. Ağırlık olarak ise ticaret oranları kullanılır. Yalnızca efektif kelimesini kullandığımızda ise banknot anlaşılmalıdır (Alpar ve Ongun, 1993: 52).

1.1.1.4. Katlı Döviz Kuru

Çeşitli mal ve hizmetlerin ithal ve ihracında farklı döviz kurlarının kullanılmasıdır. Katlı kur sisteminde genellikle ihracatı özendirilmek istenen mal ve hizmetlere yüksek kur uygulanır. Örneğin sanayi malları ihracatını özendirmek isteyen bir ülke bu mallara, tarımsal ürün ve hammaddelere uyguladığından daha yüksek bir döviz kuru uygular. Aynı şekilde lüks tüketim malları ithalatını sınırlandırmak isteyen bir ülke ise ithal mallarına, ara ve yatırım mallarına göre daha yüksek bir döviz kuru uygular. Ülkelerin dış alemde ihracat tekeline ya da yüksek bir rekabet gücüne sahip olduğu mallara düşük kur uygulanır (Alpar ve Ongun, 1993: 107). Türkiye'de 1980 yılına kadar uygulanan katlı kurda yurtdışından gelen Türk vatandaşları dövizlerini olduğundan daha yüksek bir kurdan değiştirmişlerdir.

Bir ülkede döviz kurunun değişimi hem söz konusu ülke ekonomisini hem de o ülke ile ticari ve mali ilişkiler içerisinde bulunan diğer ülkeleri; ithalat, ihracat, fiyatlar genel düzeyi, üretim ve tüketim gibi çeşitli makro ekonomik yönlerden etkiler. Ülkenin ekonomik ileri görüşü uluslararası düzeyde ne kadar büyükse, yapacağı döviz kuru ayarlamalarının da diğer ülke ekonomileri üzerinde yaratacağı etki o ölçüde büyük olur.

Bir ülkenin diğer ülkelerle dış ticaret ilişkisine girmesi, ekonomik ve sosyal açıdan refah düzeyini arttırması ve belirlenen makro ekonomik amaçlara ulaşabilmesinin en önemli yollarından birisidir. Ülkelerin dış ticaretinin önemli bir bölümünü oluşturan ihracatın arttırılabilmesi için pek çok faktörü göz önünde bulundurmaları şarttır. Ülke ekonomileri, bu faktörlerden birisi olan döviz kuru ayarlamalarını içerisinde barındıran fiyat etkisini de göz önünde bulundurmalıdırlar. Buradan hareketle; mevcut ekonomik hedefler ve ülkenin bulunduğu durum da dikkate alınarak, dış ticaretin daha verimli olması ve ihracatın hedeflenen seviyeye getirilebilmesi için en uygun döviz kuru sistemi seçilir. Bu döviz kuru

sistemini sürdürebilmek ve belirlenen amaçlara ulaşabilmek için de döviz kuru rejimlerinden yararlanır.

1.1.2. Döviz Kuru Rejimleri

Döviz kuru rejimleri ülke ekonomilerinde para otoritesi konumunda bulunan merkez bankalarının döviz piyasasına karşı ne düzeyde müdahaleci olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bu rejimler ülkenin dış ticaretinde ihracat ve ithalat miktarlarını da belirleyen önemli unsurlardır. Örneğin yüksek döviz kuru ihracatçı kesimi memnun edip karlarını maksimize etmelerini sağlarken, düşük kur politikası uygulayan bir ülkede ithalatçılar avantajlı kesim durumundadır. İthalatın ucuz olması da ihracatın ithalata bağımlılık derecesini yükseltmektedir. Çünkü ucuz maliyetli dış hammadde, üretim yapan yurtiçi sektörlerin kaynağı durumundadır.

Bir ekonomide izlenen döviz kuru rejimleri; dış ödemeler bilançosu dengesi, enflasyon, istikrar gibi temel makro ekonomik parametrelerin belirlenmesinde temel bir role sahiptir. Döviz kuru rejimi, döviz kurlarının belirlenme ve değişiminin nasıl ve hangi esaslara göre gerçekleşeceği ile ilgili kurallar bütünü olarak tanımlanabilir (Okur, 2002: 43). Döviz kuru rejimlerini başlıca iki sınıfa ayırmaktadır. Bunlardan birincisi sabit döviz kuru rejimi ikincisi ise serbest döviz kuru rejimidir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik oldukça yüksek miktardaki sermaye girişleri ile kendini gösteren günümüz ekonomik koşullarında, döviz kuru politikası güçlü dış ödemeler bilançosuna sahip ülkeler için bile önemlidir. Piyasa kaynaklı döviz kuru değerlenmesine imkan sağlayan yeterince serbest bir döviz kuru rejimi, talep fazlasının giderilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca kapsamlı bir ekonomik programda esnek döviz kurunun seçimi karar birimlerine bir talep yönetim programının iç tutarsızlıklarını uzlaştırma olanağı sağlar.

Döviz kuru rejimi bir ülke parasının gerçek değerinin belirlenmesinde önemli bir etkidir ve ekonomiyi birçok yönden etkilemektedir. Ancak gelişmekte olan ülkeler özellikleri nedeniyle⁴ daha da derinden etkilenmişlerdir (<<http://www.foreigntrade.gov.tr>>, 15.06.2006).

⁴ Gelişmekte olan ülkelerin en önemli özellikleri arasında yüksek borçluluk, dışa bağımlılık, yüksek talep artışları ve ihracatta belli mallarda yoğunlaşma bulunmaktadır.

ŞEMA – 1. 1: Döviz Kuru Rejimleri

I - Sabit Kur

A - Tam Sabit Kur

a - Para Kurulu

b - Ortak Kur

B - Yarı Sabit Kur

a - Sabit Sabitleme

b - Esnek Sabitleme

i - Sürüklenen Çapa

ii - Bant

* - Paralel Bant

* - Genişleyen Bant

II - Serbest Kur

A - Müdahaleli Serbestlik

B - Müdahalesiz Serbestlik

KAYNAK: Kumcu ve Eğilmez, 2005: 200'den aynen aktarılmıştır.

1982 yılında uygulamaya koyulan IMF (International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu) sisteminin esas aldığı döviz kuru sınıflandırmasına göre döviz kuru rejimleri beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar ülke parasının tek bir yabancı paraya bağlanması, ülke parasının yabancı para sepetine bağlanması, sınırlı dalgalanma, gözetimli dalgalanma ve sınırsız dalgalanmadır. Ayrıca döviz kuru politikası planlandığı gibi gerçekleştirilse bile dünyadaki döviz kuru rejimlerini başlıca iki gruba ayırmayı güçleştiren çeşitli noktalar bulunmaktadır. Bunlar ülkelerin ekonomik ve siyasi örgütlenme yapısıdır. Döviz kuru rejimleri pek çok sebepten dolayı basit bir sınıflandırmayı güçleştirmektedir(<<http://www.foreigntrade.gov.tr>>,15.06.2006).

Genellikle ülkelerin para otoritesi konumunda bulunan merkez bankaları döviz piyasalarına müdahalede bulunmaktadırlar. Bunun en bilinen yolu ise piyasadan döviz çekmek veya piyasalara döviz vermektir. Şema – 1.1'e göre koyu renkli harflere sahip sözler; içinde buldukları döviz kuru rejimine göre sabitliği (katılığı), altı çizgili koyu renkli harflere sahip sözler; daha fazla katılığı, buna karşın yatay harflere sahip sözler; içinde buldukları döviz kuru rejimine göre serbestliği (esnekliği), altı çizgili yatay harflere sahip sözler; esnek fakat içinde buldukları döviz kuru rejimine göre katılığı temsil etmektedir.

1.1.2.1. Sabit Döviz Kuru Rejimi

Bir ekonomide nominal döviz kuru iki farklı biçimde belirlenebilir. Bunlardan birincisinde döviz kuru MB'de bulunan bürokratlar tarafından belirlenir. MB belirlediği döviz kuru üzerinden isteyenlere döviz satar veya isteyenlerden döviz alır. Bu uygulamaya sabit döviz kuru rejimi adı verilir (Ünsal, 2005: 117).

Şema – 1.1'e göre sabit döviz kuru rejimi ikiye ayrılır. Bunlardan tam sabit döviz kuru rejimi hükümetlerin ve MB'lerin üzerinde tam bir katılık sağlarken, para otoritelerinin belli limitlere kadar döviz kurunu serbest bıraktığı kur rejimlerine ise yarı sabit döviz kuru rejimi adı verilmektedir. Yine tam sabit döviz kuru rejimi kullanıldıkları türe göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan biri ortak bir kurul tarafından kurun belirlenmesi yani para kurulu sabit döviz kuru rejimi diğeri ise ulusal paranın ortak bir para birimine bağlı olarak hareketlerinin izlendiği ortak kur sabit döviz kuru rejimidir. Bu durum Euro gibi sabit - ortak bir para birimine geçiş olarak görülebilir. Yarı sabit kur rejimini ise yine iki bölüme ayrılmaktadır. Bunlarda birincisi Türkiye'nin 1980 yılı öncesinde TPKK⁵ mevzuatı ışığında uyguladığı kur rejimi olan sabit sabitleme yöntemi, diğeri ise esnek sabitleme yöntemidir. Esnek sabitleme yöntemi de sürüklenen çapa gibi Türkiye'de 2000 yılı başından 2001 Şubat ayında yaşanan kriz dönemine kadar uygulanan bir sistem olabileceği gibi, bundan daha esnek bir sabitleme olan ve döviz kurunun belirli bir aralıkta belirlendiği bant yöntemi de olabilmektedir. Bant yöntemi de ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi genişleyen bant sistemi diğeri ise paralel bant sistemidir. Genişleyen bant yöntemi, Türkiye'de eğer Şubat 2001 krizi yaşanmasaydı uygulamaya koyulacak olan döviz kuru sistemidir. Döviz kuru rejimlerinde merkezden uzaklaşma tam sabit döviz kuru rejimi tarafından dolarlaşma⁶, para kurulu⁷ ve para birliğine⁸ diğer tarafta ise dalgalanan döviz kuru (müdahalesiz serbestlik) ve yönetimli dalgalanmaya (müdahaleli dalgalanma) doğrudur.

Söz konusu ekonomide yüksek enflasyon varsa kur sabitlemesi belirli bir süre sonra karaborsa⁹ doğmasına, oluşan ithalat artışı nedeniyle cari işlemler¹⁰ dengesinin ülke aleyhine

⁵ TPKK(Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu), 1974 yılında çıkarılan 1567 sayılı bir yasa olup Türkiye'de kambiyo denetimi sistemini getirmesi açısından önemlidir. Söz konusu yasayla her türlü döviz gideri hükümet denetimi altına alınmış ve ihracatçılara döviz gelirlerini MB'ye satma zorunluluğu koyulmuştur. Sermaye denetimlerine de mutlak bir sınırlama ve denetim getirilmiştir. Bu kararlarla TL'nin konvertibilitesi ortadan kalkmıştır. 1980 sonrasında ise getirilen bir takım yasalarla kambiyo denetimine dayanan eski uygulamalardan uzaklaşmıştır.

⁶ Resmi olarak para birimi değiştirilmemiş olsa da, ülke içinde paranın fonksiyonlarının (değer ölçüsü, değişim aracı, servet birikimi) bir kısmının yabancı bir para birimi kullanılarak yerine getirilmesinin yaygınlaşmasına, yani yabancı para ikamesine dolarlaşma denir. Bankalardaki mevduatın yaklaşık yüzde 60'lık kısmının döviz cinsinden olduğu, ev fiyatlarının hatta kiralarnın dolar cinsinden açıklandığı 1990'lı yıllarda Türkiye'de de yaygın bir dolarlaşmanın egemen olduğu söylenebilir.

⁷ Para kurulu, döviz rezervi karşılığı sabit kur üzerinden ulusal para çıkaran bir kurumsal düzenlemedir. Para kurulu, sistemin parasal otoritenin para arzı üzerindeki kontrolünü tamamen kaldırır; bankalar dahil, hiçbir özel veya kamu kuruluşuna borç veremez. Sadece döviz ve döviz cinsi varlıklar karşılığında sabit kur üzerinden piyasaya para arz etmekle yükümlüdür.

⁸ Avrupa Birliği'ne üye ve gerekli parasal ve mali düzenlemeleri yapmış istekli ülkelerin EURO (Avrupa Birliği Ortak Para Birimi)'ya geçişini para birliğine örnek gösterebiliriz.

⁹ Karaborsa, belirlenen döviz kurunun daha alt ve üstünde döviz alıp satacak kişilerin birbirleriyle kayıtdışı ekonomik anlaşmalar yapmalarıdır.

¹⁰ Cari işlemler, dış ödemeler bilançosu kalemlerinden birisidir. Dış ticaret ve hizmetler alt kalemlerinden oluşur.

dönmesine ve sonuçta yüksek oranlı bir devalüasyon¹¹ yapılmasına yol açar. Sabit döviz kuru sistemlerinin en eskisi altın standardıdır. Ayarlanabilir sabit kur sistemi olarak da anılan Bretton Woods¹² sistemi 1945 – 1973 yılları arasında uygulama alanı bulmuş bir diğer sabit döviz kuru rejimi türüdür. Sabit döviz kuru rejiminin bir başka türü ise kambiyo denetimi standardıdır¹³. 1960'lardan beri IMF üyesi ülkelerde uygulanan döviz kuru politikalarından çıkan deneyim; sabit döviz kuru sisteminin düşük enflasyonu gerçekleştirdiği ancak ekonomik büyümeyi yavaşlattığı yönündedir.

1.1.2.2. Serbest Döviz Kuru Rejimi

Serbest döviz kuru rejiminde, döviz kurları aynen rekabetçi piyasa koşulları altındaki bir mal gibi, döviz piyasasında arz ve talep güçlerinin işleyişine bırakılmıştır. Başka bir deyişle döviz kurları, toplam döviz talebi ile toplam döviz arzının eşitlendiği bir düzeyde oluşmaktadır. Her an döviz kurlarında çeşitli iniş ve çıkışlar görülebilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 365). Ancak gerçek hayatta serbest döviz kuru rejimi, MB'nin döviz piyasasına gerekli gördüğünde (döviz alarak veya satarak) müdahale etmesi sistemiyle uygulanır. Bu uygulamaya müdahaleli serbest döviz kuru rejimi (yönetilen döviz kuru rejimi – kirli döviz kuru rejimi) adı verilir. Türkiye'de 1980 yılına kadar sabit döviz kuru rejimi uygulanmış, daha sonra 2000 yılına kadar ise müdahaleli serbest döviz kuru rejimi uygulanmıştır (Ünsal, 2005: 20). Türkiye'de Şubat 2001 krizinden itibaren uygulanan döviz kuru rejimi budur. Döviz kuru rejimleri ülkelerarası sermaye hareketleriyle de yakından ilgilidir.

Serbest döviz kuru rejiminin geçerli olduğu ekonomilerde oluşan durum; ekonomik büyümenin daha yüksek olması, ekonominin dışa açılması, endüstrileşme hızı ve orta gelir gruplarının ellerine geçen reel gelirlerin artışı gibi hedeflere ulaşmakta daha başarılı olduğudur. Serbest döviz kuru rejiminin diğer kur rejimlerine göre önemli avantajları

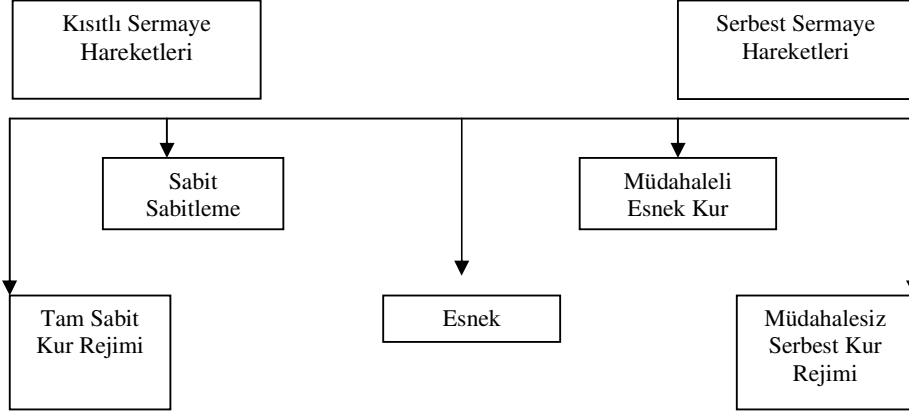
¹¹ Devalüasyon, cari işlemler dengesinde bahsedilen dış alemden mal ve hizmet alımının, dış aleme mal ve hizmet satışından fazla olması durumunun süreklilik kazanmasında, piyasada sınırsız miktarda döviz satma olanağı bulunmadığı için ülkenin resmi döviz kurlarını yükseltmesi anlamına gelmektedir. Dış açık veren bir ülkede hükümet kararıyla döviz kurunun yükseltilmesi (ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi) devalüasyon adını alır (Seyidoğlu, 2003: 459).

¹² Bretton Woods Konferansı'na katılan ülkelerden otuz tanesinin imza koyduğu 27 Aralık 1945 tarihli anlaşmayla doğan ve IMF'nin 1 Mart 1947'de mali anlamda çalışmalarına başlamasıyla yürürlüğe giren uluslararası para sistemine verilen isimdir. Bretton Woods sistemi ayarlanabilir bir sabit döviz kuru rejimidir. Buna göre 35 ABD \$ = 1 ONS Altın olmuş ve bu sabit kur üzerinden ABD Doları'na altın karşısında sınırsız dolanım hakkı tanınmıştır (Alpar ve Ongun, 1993: 33).

¹³ Kambiyo Denetimi Sistemi, sabit döviz kuru sisteminin bir türüdür. Burada her türlü döviz alım ve satımı resmi kurumların denetimine tabidir. Döviz alım ve satımıyla genellikle MB, bazen de ticari bankalar ilgilenir. MB'den döviz alabilmek için önce kambiyo yetkililerinden lisans alınması zorunlu tutulmaktadır. Kambiyo denetimiyle hükümetler, döviz arzına tümüyle el koyup döviz taleplerini kendileri karşılarlar. Bu sistem ödemeler bilançosu sürekli açık veren az gelişmiş ülkeler ve ekonomileri bir plana bağlı olan sosyalist ülkelerde uygulanmaktadır (Alpar ve Ongun, 1993: 99).

bulunmaktadır. Bunların başında; dışsal şoklara ve reel sektörden kaynaklanan şoklara karşı dirençli olması, dış ticarete kur değerlenmesine bağlı olarak dış ödemeler bilançosu sorunlarını ortaya çıkarmaması gelmektedir (Okur, 2002: 44).

ŞEMA – 1.2: Kur Rejimleri – Sermaye Hareketleri İlişkisi

KAYNAK: Eğilmez ve Kumcu, 2005: 201'den aynen aktarılmıştır.

Şema – 1.2'de görüldüğü gibi sermaye hareketlerinin serbestliği, ülkede uygulanmakta olan döviz kuru rejimiyle yakından ilgilidir. Sabit döviz kuru rejiminin en katı noktasını temsil eden tam sabit döviz kuru rejiminde sermaye hareketleri oldukça kısıtlı, diğer taraftan tam tersi noktada bulunan ve serbest döviz kuru rejiminin en esnek halini temsil eden müdahalesiz serbest döviz kuru rejiminde ise sermaye giriş ve çıkışları tam serbesttir. Yelpazenin orta bölümlerinde sabit ve serbest döviz kuru rejimlerinin farklı katılıklardaki boyutlarını gösteren sabit sabitlenen yarı sabit döviz kuru rejimi ve müdahaleli serbest döviz kuru rejimi bulunmaktadır. Orta tarafta ise esnek sabitlenmiş yarı sabit döviz kuru rejimi bulunmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri de ülkede uygulanan ve ülkeden ülkeye değişen söz konusu kur rejimleriyle bağlantılıdır. Döviz kuru rejiminin esnekliği arttıkça, ülke aynı zamanda para politikası esaslarına da karar vermelidir. Örneğin, ülke müdahalesiz serbest döviz kuru rejimini benimsedikten sonra uygulamaya koyacağı para politikasını seçmelidir. Son zamanlarda söz konusu para politikası seçiminde benimsenen, enflasyon hedeflemesi stratejisidir. Tam sabit döviz kuru rejimi ve müdahalesiz serbest döviz kuru rejimi (dalgalı kur) arasındaki seçim ülke ekonomisinin karakterine ve kırılganlığına, aynı zamanda enflasyon geçmişine dayalıdır. Tam sabit döviz kuru rejimi uygulamasını seçen ülke genellikle uzun dönemli parasal istikrarsızlığa sahip ve *ithalata yoğun şekilde bağımlı* ülkelerdir.

TABLO – 1.1: Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi Hakkındaki Çalışma Örnekleri

<i>Çalışmanın Yazar, Adı ve Tarihi</i>	<i>Kullanılan Değişkenler</i>	<i>Kullanılan Ekonometrik Yöntem</i>	<i>Elde Edilen Sonuç</i>
Ahmet Zengin (2001) “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret”	1993, Ocak – 2000, Ağustos arasında reel kur endeksi, tarım ve ormancılık, madencilik ve taşocaklığı ve imalat sanayi ürünleri ihracat ve ithalat fiyat endeksi.	VAR analizi	Aşırı değerlenmiş kur politikası TL bazında ihracatı pahalılaştırmasının yanı sıra ulusal parayla ifade edilen ithalatı ucuzlatacağından yerli üretimin rekabet gücünü zayıflatarak ülkede bir tüketim toplumu ortaya çıkarır. Bu durum ülkeyi daha uzun vadede daha büyük oranlarda dış bağımlı hale getirecektir.
Augustine C. Arize, John Malindretos ve Krishna M. Kasibhatla(2003) “Does Exchange - Rate Volatility Depress Export Flows: The Case of Less Developed Countries’(LDC)	1973 – 1998 yılları çeyrek dönemlerinde 10 AGÜ’de(Az Gelişmiş Ülke – Burkina Faso, Kolombiya, Kosta Rika, Ürdün, Kenya, Güney Kore, Birmanya, Pakistan, Güney Afrika, Venezüella) reel ihracat, nispi fiyatlar, döviz kuru değişkenliliği arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı; ihracat talebi ve bunun etkileyenleri arasındaki eş – bütünlüşme olup olmadığı; ihracat talebi, dış gelir, nispi fiyatlar ve döviz kuru değişkenliği arasındaki dinamiklerin belirleyicileri.	ADF ve Johansen Eş – Bütünlüşme Testi	AGÜ’lerde ihracat talebi; reel ihracat, nispi fiyatlar, dünya geliri ve döviz kuru değişkenliği ile ilişkilidir. Bunun yanı sıra döviz kuru değişkenliği de istatistikî olarak reel ihracat talebi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Döviz kuru değişkenliği uzun ve kısa dönemde ihracat akımları üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Eğer politika yapıcılar ihracatı hedeflemek istiyorlarsa bu, ekonomik etkinliğin derecesini etkileyen politikaların etkinleştirilmesiyle mümkündür.
Bedriye Tunçsiper ve Oktay Öksüzler (2006) “Döviz Kuru Riski Türkiye’nin İhracatını azaltır mı? Hata Doğrulama Yöntemi İle Bir Ampirik Değerlendirme”	1980 – 2001 yılları arası üçer aylık Türkiye’nin reel toplam ihracat, reel dış gelir ve reel döviz kuru.	Johansen Eş – Bütünlüşme analizi	Dış gelir toplam ihracatta önemli ve pozitif bir etkiye sahiptir. Reel döviz kuru toplam ihracatta etkili iken, tarım, enerji ve hammadde ihracatında etkili değildir.
Cem Saatçioğlu ve Orhan Karaca (2004) “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği”	1983, 3. – 2000, 4. dönemi üçer aylık reel ihracat, reel dış gelir, karşılaştırmalı ihracat fiyatları, reel efektif döviz kuru değişkenliği.	Johansen Eş – Bütünlüşme analizi	Türkiye’de döviz kuru belirsizliği’nin hem uzun dönemde hem de kısa dönemde ihracatı olumsuz etkilemektedir. Bu durum ihracatı arttırmak için kurlarda istikrarın sağlanması gerektiğini göstermektedir. 22 Şubat 2001’de döviz kurları dalgalanmaya bırakılmış ve belirsizliğin göstergesi olan değişkenlik daha da

			artmıştır. Buna rağmen söz konusu dönemde az da olsa ihracatın yükseldiği görülmektedir. Bunun sebebi iç pazarın daralmasıdır.
Edgar L. W. Morgenroth(2000) “Exchange Rates and Trade: The Case of Irish Exports to Britain”	Ocak 1973 – Ağustos 1994 dönemi aylık döviz kuru ve ihracat düzeyi.	ADF, PP, Zivot – Andrews Durağanlık Testi	Uzun Dönemde döviz kuru bazı sektörler dışında etkisizdir. Sterlin’in çapa olarak kullanımı ihracat üzerinde negatif bir etkiye sahip değildir. İrlanda’dan İngiltere’ye ihracatının döviz kuru politikalarında önemli bir yer işgal etmemektedir. İngiltere’nin Avrupa Birliği Ortak Para Birimi(EURO)’ne geçmemesi ancak İrlanda’nın geçişi aralarındaki dış ticarete önemli bir değişiklik yaratmamıştır.
Hasan Vergil(2002) “Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows”	1990, Ocak – 2000, Aralık dönemi Türkiye’nin ABD ve 3 AB ülkesi (Almanya, İtalya, Fransa) ile yaptığı reel ihracat, reel döviz kuru ve döviz kuru değişkenliği.	ADF, Johansen Eş – Bütünleşme Testi	Reel ihracat üzerinde döviz kuru değişkenliği göstermektedir ki; Türkiye’nin reel ihracatı ve döviz kuru değişkenliği arasında uzun dönemde negatif ve Almanya, Fransa ve ABD için önemli bir ilişki bulunmaktadır. Buna ilave olarak döviz kuru değişkenliği Almanya’ya yapılan reel ihracat üzerinde kısa dönemli ve negatif bir etkiye sahiptir. Diğer ülkeler için döviz kuru değişkenliğinin kısa dönemli etkisi istatistiki olarak önemsizdir.
İlhan Öztürk ve Ali Acaravcı (2002) “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma”	1989, Ocak – 2002, Ağustos dönemi reel ihracat düzeyi, efektif reel döviz kuru.	Eş – Bütünleşme	Döviz kurundaki belirsizlik reel ihracatı negatif etkilemektedir. Ancak bu durum kısa dönemlidir.
Kamil Çekerol ve Hüseyin Gürbüz (2003) “Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki”	1995, 1. – 2003, 3. çeyrekler arasındaki reel efektif döviz kuru hareketleri ile tarım ve ormancılık, madencilik ve taşocaklığı ve imalat sanayi ürünleri ihracat ve ithalat fiyat endeksi.	Eş – Bütünleşme ve VAR analizi	Reel döviz kuru ve sektörel bazda ihracat ve ithalat fiyatları arasında nedensellik ilişkisi yoktur. Ticaret hadlerini düzeltmeyi amaçlayan reel kur değişimlerinin sektörel bazda ne ihracatçı ne de ithalatçı sektörlerin uzun dönem dengeleri üzerinde bir etkinliği yoktur.

<p>Muammer Şimşek ve Cem Kadılar (2006) “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye’nin İhracatına Uzun Dönemli Etkisi”</p>	<p>1970 – 2002 yılları arası Türkiye’nin önemli ticaret ortaklarına yaptığı toplam ihracat hacmi, Türkiye’nin ihracat fiyat endeksi / Dünya ihracatı fiyat endeksi, reel GSYİH, döviz kurundaki değişkenlik.</p>	<p>Pesaran Eş – Bütünleşme Testi</p>	<p>İhracat hacmi ile diğer değişkenler arasında anlamlı bir uzun dönem ilişki bulunmaktadır. Türkiye’nin 8 ülkeye ihracatı, nispi fiyatlar bakımından esnek bulunmuştur. Buna karşılık dış gelirin ve döviz kurundaki değişkenliğin Türkiye’nin ihracatı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır.</p>
<p>P. Takaendesa, T. Tsheole ve M. Aziakpono (2005) “Real Exchange Rate Volatility and Its Effect On Trade Flows: New Evidence From South Africa”</p>	<p>1992, 1. – 2004, 4. çeyrekler arasındaki Güney Afrika Cumhuriyeti’ndeki reel döviz kuru değişkenliğinin ABD’ye yapılan ihracata etkisi.</p>	<p>ARCH, GARCH ve Johansen Eş – Bütünleşme Testi</p>	<p>Dış gelir ihracat üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir. Döviz kuru değişkenliği ABD’ye yapılan Güney Afrika İhracatı üzerinde güçlü ve ters bir etkiye sahipken reel döviz kurunun pozitif etkisi beklenmektedir. Bununla birlikte zaman ve reel döviz kuru değişkenliği ile yavaş yavaş artan oran Güney Afrika’nın ABD’ye olan ihracatının en önemli belirleyicidir.</p>
<p>Rahmi Yamak ve Abdurrahman Korkmaz (2005) “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”</p>	<p>1995 – 2004 yılları arası her çeyrek dönemde TL’deki reel değer değişimleri ve dış ticaret dengesi.</p>	<p>Nedensellik testi</p>	<p>Reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında geriye dönük nedensellik ilişkisi vardır. TL’deki reel değerlendirme dış ticaret açığını tüketim ve sermaye malları dış ticaret dengelerini bozmak suretiyle arttırır.</p>
<p>Salih Barışık ve Elmas Demircioğlu (2004) “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, konvertibilite ve ihracat – ithalat ilişkisi”</p>	<p>1980 – 2001 yılları arası reel döviz kuru, toplam ihracat ve toplam ithalat.</p>	<p>Engle – Granger ve Johansen Eş – Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi ve VAR</p>	<p>Döviz kurundan ithalata güçlü, ihracata nispeten güçlü ilişki varken, ihracat ve ithalatın kura etkisi zayıftır. Varyans ayrıştırmasında değişkenlerdeki değişimin büyük kısmı kendisi tarafından belirlenmektedir. İthalat değişiminin kur değişimini belirleme gücü ihracatından daha fazladır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır.</p>
<p>Sevda Yapraklı (2006) “Türkiye’de Dış Ticaret Fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki ilişki”</p>	<p>1982 – 2004 yılları arası reel efektif kur endeksi, reel ihracat ve ithalat fiyat endeksi.</p>	<p>Johansen Eş – Bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi</p>	<p>Uzun dönemde reel döviz kuru ile ithalat fiyatları arasında negatif ihracat fiyatları arasında ise pozitif ilişki bulunmaktadır. Reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat fiyatları arasında tek yönlü nedensellik vardır. Nedenselliğin yönü ithalat ve ihracat fiyatlarından reel döviz kuruna doğrudur. Gelişme yolundaki ülkeler döviz kuru politikası uygulayarak dış ticaret hadlerini değiştiremez. İthalat fiyatlarından ihracat fiyatlarına tek yönlü nedensellik vardır(Nedensellik ilişkisi gelişme yolundaki ülke konumunda bulunan Türkiye’de büyük</p>

			ölçüde ihracatın ithalata bağımlı olduğunun kanıtı olarak yorumlanabilmektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde ithalatı azaltmaya yönelik politika önlemlerinin ihracatı olumsuz yönde etkileyeceğine dikkat çekmektedir).
Uğur Sivri ve Can Usta (2001) “Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki”	1994 – 2000 dönemi reel döviz kuru ile ithalat ve ihracat endeksleri.	VAR analizi ve Nedensellik analizi	Reel döviz kurundan ne ithalat ne de ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. İhracat ve ithalatın tahmini hata varyansını açıklamada reel döviz kurunun herhangi bir katkısı yoktur.
Utku Utkulu (2001) “Bütçe Açıkları ile Dış Açıklar Arasındaki Bağ”	1950 – 1995 yılları arası nominal efektif döviz kuru ve reel efektif döviz kuru.	Eş – Bütünleşme testi	Nominal efektif döviz kurunun ve dış ticaret hadlerinin, dış ticaret açıkları ile uzun dönemli ilişkisi bulunmamaktadır. Reel efektif döviz kuru ise az da olsa dış ticaret açıkları ile ilişkilidir.

1.2. Dış Ödemeler Bilançosu İle Dış Ticaret İlişkisi

Her ülke bir dünya toplumu içerisinde yaşar. Bu toplumda ülkeler kendi dışında kalanların pek çoğu ile ilişkide bulunurlar. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler kaçınılmaz zorunlulukların bir sonucudur. Bu zorunluluğa yol açan önemli unsurlardan birisi, belli malların bazı ülkelerde hiç üretilmemesi ya da yerli üretimin ulusal gereksinimleri karşılamaya yeterli olmamasıdır (Karakayalı, 2005b: 20).

Dış ödemeler bilançosu belli bir ülke sakinlerinin bir yıl içerisinde dış ülke sakinleriyle gerçekleştirdiği tüm ekonomik işlemlerin sistematik bir şekilde tutulan kayıdır. Dış ödemeler bilançosuna kaydedilen işlemler otonom ve denkleştirici olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Otonom işlemler adından da anlaşılacağı gibi dış ödemeler bilançosundan bağımsız olan işlemlerdir. Örnek olarak ithalat, ihracat, yabancı yatırımlar ve turizm örnek gösterilebilir. Denkleştirici işlemler ise dış ödemeler bilançosunun açık ya da fazlalarının dengelenmesini öngören işlemlerdir (Alpar ve Ogun, 1993: 44).

Günümüzde birçok ülke, özellikle de gelişmekte olan ülkeler dış ödemeler bilançosu bakımından önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sorun genellikle dış ödemeler bilançosunun önemli miktarda açık vermesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında temel yol, ülkenin ihracatını arttırmasıdır. İhracatın arttırılması ise uzun bir süreci, önemli miktarda kaynak ve önemli çabaları gerektirmektedir. Bu nedenle ülkeler nispi olarak kısa sürede az kaynak ve çabayla sonuç alabilecekleri seçenekleri kullanmak istemektedirler.

Şekil – 1.3’te genel olarak kabul gören bir dış ödemeler bilançosu örneği bulunmaktadır. Buna göre dış ödemeler bilançosunun dört ana kalemi bulunmaktadır. Bunlar; cari işlemler hesabı, sermaye hareketleri hesabı olmak üzere otonom işlemler, net hata noksan ve resmi rezervler olmak üzere denkleştirici işlemlerdir.

TABLO – 1.2: Dış Ödemeler Bilançosu

CARİ İŞLEMLER

- A. İhracat – FOB (a+b+c)
 - a. İhracat
 - b. Bavul Ticareti
 - c. Transit Ticaret
- B. İthalat – FOB(a+b+c-d)
 - a. İthalat (CIF)
 - b. Altın İthalatı
 - c. Transit Ticaret
 - d. Navlun ve Sigorta
- C. Dış Ticaret Dengesi
- D. Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri (a+b+c)
 - a. Turizm
 - b. Faiz
 - c. Diğer
- E. Diğer Mal ve Hizmet Giderleri (a+b+c)
 - a. Turizm
 - b. Faiz
 - c. Diğer
- F. Toplam Mal ve Hizmetler Dengesi (C+D-E)
- G. Özel Karşılıksız Transferler – Net (a+b+c)
 - a. Göçmen Transferleri
 - b. İşçi Gelirleri
 - c. Diğer
- H. Resmi Karşılıksız Transferler – Net (a+b)
 - a. İşçi Gelirleri
 - b. Diğer
- I. Cari İşlemler Dengesi (F+G+H)

SERMAYE HAREKETLERİ

- J. Doğrudan Yatırımlar (Net)
- K. Portföy Yatırımları (Net)
- L. Diğer Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri
 - a. Kullanımlar
 - b. Ödemeler
 - c. Mevduat (Net)
- M. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

NET HATA VE NOKSAN

ULUSLARARASI RESMİ REZERV HAREKETLERİ

- a. Resmi Rezervler
- b. IMF Kredileri

KAYNAK: Kumcu ve Eğilmez, 2005: 243'den aynen aktarılmıştır.

TABLO – 1.3: Bir Ulusal Ekonominin Dış Ödemeler Bilançosu

Gelirler	Giderler	Sonuç
İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi (Görünen Kalemler)
Görünmeyen Gelirler	Görünmeyen Giderler	Görünmeyen Kalemler Dengesi
		Cari İşlemler Dengesi
Sermaye Girişleri	Sermaye Çıkışları	Net Sermaye Hareketleri
Kamu ve Özel Sermaye Girişleri	Kamu ve Özel Sermaye Çıkışları	Dış Ödemeler Bilançosu Fazlası ya da Açığı

KAYNAK: UNUR, 2000: 5

Tablo – 1.3’te görülenler dış ödemeler bilançosunu oluşturan hesapların açılmış şeklidir. Buna göre dışa açık bir ülke ekonomisinde ihraç ve ithal edilen malların parasal değerleri toplamı görünen kalemler olarak da bilinen dış ticaret alt kalemini oluşturmaktadır. Buna eklenen hizmetler dış alım (ithalat) ve dış satımı (ihracat), görünen işlemler ile toplandığında bize cari işlemler ana hesap grubunu vermektedir. Elbette ki bu toplama yatırım dengesini ve transfer kalemini de eklemek gerekmektedir. Söz konusu toplama sermaye hesabı açığı veya fazlası da eklendiğinde dış ödemeler bilançosunun otonom işlemleri dengesine ulaşılmaktadır.

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı, bir ülkenin dış ödemeler bilançosunda o ülke sakinlerince gerçekleştirilen mal - hizmet ithaline ve ihracına ilişkin tüm işlemlerin kaydedildiği ana hesaptır (Alpar ve Ongun, 1993: 38).

Dış ticaret adı altında mal alım ve satımı söz konusu olmaktadır. Bu gruba görünen işlemler adı da verilmektedir. Çünkü ülke sınırlarından mal giriş ve çıkışları görünür olmakta ve kayıt altında tutulmaktadır (Karakayalı, 2005a: 19). Cari hesapta her şeyden önce ülkenin dış alem ile gerçekleştirdiği mal işlemleri yer almaktadır. Bu bağlamda cari hesapta mal ihracatı ve ithalatı sırasıyla artı (+) ve eksi (-) işaretleriyle gösterilmektedir. Mal işlemlerinin toplamına dış ticaret dengesi adı verilir. Dış ticaret dengesinin pozitif (+) olması ülkenin dış aleme sattığı mallarının değerinin dış alemden satın aldığı malların değerinden daha fazla olduğu anlamına gelir. Dış ticaret dengesinin negatif (-) olması ülkenin dış aleme sattığı mallarının değerinin dış alemden satın aldığı malların değerinden daha az olduğu anlamına gelir (Ünsal, 2005: 73).

Türkiye’de dış ticaret rakamları, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı), TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası), HM (Hazine Müsteşarlığı) tarafından yayınlanır. Yayınlanan rakamlarda dış ticarete ilişkin bir takım terimler yer almaktadır²⁷. **Dış ticaret** kalemi, cari işlemler hesabının genellikle en büyük bölümünü oluşturur. Dış ödemeler bilançosunu oluşturan cari işlemler kalemlerinin bir diğer önemli bölümü ise **hizmetler** alt kalemidir. Hizmetler alt bilançosu olarak da bilinen bu kalem adından da anlaşılacağı gibi hizmet ihracı ve hizmet ithalinden oluşur. Bu bölüme görünmeyen işlemler adı da verilir. Hizmetler alt kalemi içerisinde yer alan bazı işlemler şu şekildedir (Seyidoğlu, 2003: 402):

Dış turizm, yabancı turistlerin bir ülkede yaptıkları harcamaları belirtir. Yabancı turistler gezi, otel, yiyecek, müze ziyaretleri ve hediyelik eşya gibi dış hizmetleri karşılamak amacıyla dövizle ödemede bulunurlar. Bu kaynaklardan ülkenin sağladığı gelirler mal ihracatıyla eş anlamlıdır. Bu durumun tersine bir ülkede yerleşik kişilerin yabancı ülkelerle yapmış oldukları geziler de mal ithalatı gibi cari işlemler bilançosunun borçlu bölümüne kaydedilir.

Bugün dünyada hem dış ödemeler fazlası veren Japonya gibi ülkelerin hem de dış ödemeler açığı veren Türkiye gibi ülkelerin turizmi ulusal seviyede teşvik

²⁷ Dış Ticaret Satış Sözleşmesi ile İlgili Terimler: Farklı ülkelerdeki iş adamlarının birbirleriyle yapacakları ticaret sözleşmelerinde kullanılacak ifadelerin açıklığı büyük önem taşımaktadır. Uluslararası ticari terimler ilk kez 1936 yılında Uluslararası Ticaret Odası Ticari Terimler Komitesi’nce belirlenmiş ve 1953 yılında aynı komite tarafından gözden geçirilerek “Inconterms 1953” adıyla yayınlanmıştır.

CF: İngilizce “Cost and Freight” sözlerinin baş harflerinden oluşur. Fiyatın, mal bedeli ile belirli bir yere kadar taşıma masraflarının toplamından ibaret olduğunu belirtir. Sigorta masrafları CF fiyata dahil bulunmamaktadır.

CIF: İthalatta malın bedeline, sigorta ve taşıma giderlerinin de eklenmesiyle oluşan fiyattır. Cost (maliyet), Insurance (Sigorta) ve Freight (Taşıma) sözlerinin baş harflerinden meydana gelir.

FAS: İngilizce “Free Along Side Ship” sözlerinin baş harflerinden meydana gelmiş bir terim olup, rıhtımda teslim fiyatını ifade etmektedir. FAS fiyat mal bedeliyle malın ihraç limanında gemi bordasına yerleştirilmesine kadar yapılan harcamaların tamamını içerir.

FOB: İngilizce “Free on Board” sözlerinin baş harflerinden oluşur. Güvertede teslim fiyatını ifade eder. Deniz taşımacılığıyla gerçekleştirilen satışlarda kullanılır. FOB fiyat, malın gemiye yüklenmesine kadar yapılan harcamaları kapsamaktadır. Dolayısıyla FOB satışta taşıma (navlun) ve sigorta giderleri alıcıya aittir.

FOR: İngilizce “Free on Rail” sözlerinin baş harflerinden türetilmiştir. FOR fiyat ticarete konu olan malların ambalaj giderleriyle, yükleme limanına sevkleri için yapılan demiryolu taşıma masraflarını içerir.

FOT: Karayolu taşımacılığında kullanılan bir terim olup kamyonda teslim fiyatını ifade eder (Free on Truck).

EXWORKS: Dış ticaret satış sözleşmelerinde kullanılan ve satış fiyatına yalnızca mal bedeli ile ambalajsız sevk edilemeyecek malların ambalaj giderlerinin girdiği fiyattır. Burada navlun ve sigorta gibi giderler alıcı tarafından üstlenilir.

etmelerinin temel nedeni; turizmin ödemeler bilançosuna her iki ülke açısından da katkıda bulunmasıdır. Japonya gibi dış ödemeler fazlası veren ülkeler, bu fazlalığın enflasyona neden olmaması ve eritilmesi için yurttaşlarının uluslararası turizme katılmalarını teşvik etmektedirler. Dış ödemeler açığı veren ülkeler ise bu açıklarını kapatmak istemektedirler. Çünkü dış ödemeler bilançosundaki bir bozukluk gelir, istihdam ve fiyatlara yansımaktadır. Bu nedenle dış ödemeler bilançosu politikası gerek dış ekonomi politikası gerekse genel ekonomi politikası içinde önemli bir yere sahiptir (Unur, 2000: 9).

Uluslararası taşımacılık kaleminde, kara, deniz ve hava yolu araçlarıyla yabancı ülkelere yük ve yolcu taşımacılığında kazanılan dövizler veya yabancılara yaptırılan taşımacılık işlemleri dolayısıyla ödenen dövizler yer almaktadır. **Uluslararası bankacılık ve sigortacılık** kaleminde, ulusal banka ve sigorta şirketlerinin uluslararası faaliyetlerinden kazandıkları dövizler veya bu hizmetler için yabancı kuruluşlara yaptıkları ödemeler yer almaktadır. **Yabancı sermaye yatırımlarının kazançlarında**, yurtdışındaki yabancı sermaye şirketlerinin çeşitli faaliyetlerden kazanıp yurtdışına transfer ettikleri karlar, ülkedeki kısa ve uzun süreli mali sermaye yatırımlarının geliri olarak (faiz ve temettü²⁸) dışarıya gönderilen paralar ve resmi dış borç faizleri yer almaktadır. Uluslararası dolaysız yatırımlar²⁹ ve portföy yatırımları³⁰ dış ödemeler bilançosunda sermaye hareketleri hesabına kaydedilirler. Bu yatırımların gelirleri (kar, faiz, temettü ve transferler) sermaye faktörünün hizmetlerinden yararlanmanın bedeli sayılır. Bu sebeple cari işlemler hesabında yer alırlar. **Lisans bedelleri, kiralar ve komisyonlar**, yurtdışındaki çeşitli şirket ve kuruluşlara sağlanan özel hizmetler karşılığında yapılan ödemeleri kapsar. Örneğin lisans ödemeleri ve finansal kiralama (leasing) bedelleri gibi işlemler bu kaleme girer. **Yurtdışı Resmi Hizmetler**, yurtdışında ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlilerinin ücret ve maaşları, devlete ait bina ve arazilerin bakım ve onarımı, yurtdışındaki askeri birlik ve görevlilerin harcamaları gibi resmi harcamaları kapsamaktadır.

²⁸ Temettü: Kar payı olarak da bilinir. Yapılan mali yatırımın karının hissedarlar arasında, hisseleriyle orantılı ve hisselerinin türlerine göre dağıtılan bölümüdür (Ana Britannica, 1994: C18 – 115).

²⁹ Uluslararası Dolaysız Yatırımlar: Bir şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere ana merkezinin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın almasıdır (Seyidoğlu, 2003: 388).

³⁰ Portföy Yatırımları: Mali getirisi olan hisse senedi, tahvil, hazine bonosu, eski bir ev, antika bir eşya ve benzeri portföy araçlarının satın alınması, ekonominin sahip olduğu sermaye stokunda bir artış meydana getirmeyen ve makro ekonomik açıdan yatırım sayılmayan faaliyetlerdir (Ünsal, 2005: 47).

Cari işlemler hesabının bir diğer önemli bileşeni ise *resmi karşılıksız transferler* kalemidir. Bu kalemin kapsamına genel olarak özel bağış ve transferler, BM gibi uluslararası kuruluşlara ödenen aidatlar, Dünya Bankası (DB) gibi asıl görevi uzun vadeli yatırım kredileri vererek ülkelerin imar ve kalkınmalarına yardımcı olan krediler yer almaktadır (Kaykusuz, 2006: 3).

Karşılıksız transferlerde söz konusu gerçek şahıs veya tüzel şahıs ise buna *özel karşılıksız transferler* adı verilir. Özel karşılıksız transferler adı altında bazı dönemlerde önemli olabilen bir kalem göçmen transferleridir³¹ bir ülkeye göçmen sıfatıyla o ülke dışından gelenlerin getirdikleri paralar bu kalemdedir (Eğilmez ve Kumcu, 2005: 245).

TABLO – 1.4: 1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu (Milyon \$)

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
A - Cari İşlemler Hesabı	-2625	250	-974	-6433	2631	-2339	-2437	-2638	1984
1 – İhracat (FOB)	12959	13593	14715	15345	18106	21636	32067	32110	30662
2 – İthalat (FOB)	-22407	-20883	-22791	-29426	-22273	-34788	-42331	-47158	-44714
Mal Dengesi	-9448	-7290	-8076	-14081	-4167	-13152	-10264	-15048	-14052
3 – Hizmet Gelirleri	8083	8446	9564	10919	11076	14939	13057	19248	23171
4 – Hizmet Giderleri	-3117	-3282	-3757	-4179	-4024	-5319	-6400	-8336	-9665
Mal ve Hizmet Dengesi	-4482	-2126	-2269	-7341	2885	-3532	-3607	-4136	-546
5 – Yatırım Gelirleri	917	935	1012	1135	890	1488	1577	1900	2481
6 – Yatırım Giderleri	-3425	-3598	-3637	-3879	-4154	-4693	-4504	-4913	-5466
Mal, Hizmet ve Yatırım Dengesi	-6990	-4789	-4894	-10085	-379	-6737	-6534	-7149	-3531
7 – Cari Transferler	4365	5039	3920	3652	3010	4398	4097	4511	5515

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007'dan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye ekonomisinde cari işlemler bilançosu verileri Tablo – 1.4'te verilmiştir. Buna göre 1990 ve 1997 yılları arasında dalgalı bir seyir izlemektedir. Buna göre Körfez Savaşı'nın yaşandığı 1990 – 1991 yılında cari işlemler dengesi önce yaklaşık 2,5 Milyar \$ açık vermişken 1991 yılında 250 Milyon \$ fazla vermiştir. Bunun sebebi savaşın son yılında ithalatın artmış olmasıdır. Orta Doğu bölgesine yapılan ihracattaki artış görünür şekilde cari işlemler dengesini olumlu yönde düzeltmiştir. Ancak burada önemli olan bu olumluluğun sürdürülebilir olup olmayacağıdır. Nitekim 1992 ve 1993 yıllarında yaşanan negatif yöndeki değişim Türkiye ekonomisinin kırılganlığını ve dış etkilere karşı ne kadar dayanıksız olduğunu gösterir durumdadır. 1994 yılında yaşanan

³¹ 1990 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçmen olarak gelen kişilerin yanlarında getirip TL'ye çevirdikleri paralar özel karşılıksız transferler kaleminde gösterilir.

kriz döviz fiyatı olan kuru yükseltmiş ve devalüasyon yaşanmıştır. Söz konusu yıl içerisinde cari işlemler dengesi yaklaşık 2,5 Milyar \$ fazla vermiştir. Ancak bu durum 1995 yılında değişmiştir. Bunun sebebi ucuz ithal mallarının Türkiye’de küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) tarafından üretilen ara mallarından daha ucuz olmasıyla reel sektör aktörlerinin ithalata yönelmeleridir. Bu yıldan 1997 yılına kadar olan dönemde de cari işlemler dengesi istikrarlı biçimde açık vermiş ve bu açık giderek büyüme eğilimine girmiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Dahilde İşleme Rejimi’dir (DİR).

TABLO – 1.5: 1998 – 2007 Yılları Türkiye’nin Cari İşlemler Bilançosu (Milyon \$)

YILLAR	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007³²
A - Cari İşlemler Hesabı	-1340	-9821	3392	-1524	-8036	-15604	-23151	-31764	-15833
1 - İhracat (FOB)	28842	30721	34373	40124	51206	67047	76949	91889	42909
2 – İthalat (FOB)	-39027	-52680	-38106	-47407	-65216	-90925	-109875	-132075	-59361
Mal Dengesi	-10185	-21959	-3733	-7283	-14010	-23878	-32926	-40186	-16452
3 – Hizmet Gelirleri	16359	19454	15199	14025	17945	22928	25849	24414	8099
4 – Hizmet Giderleri	-8868	-8088	-6067	-6146	-7441	-10144	-11883	-11057	-5026
Mal ve Hizmet Dengesi	-2694	-10593	5399	596	-3506	-11094	-18960	-26829	-13379
5 – Yatırım Gelirleri	2350	2836	2753	2486	2246	2651	3684	4473	2569
6 – Yatırım Giderleri	-5887	-6838	-7753	-7042	-7803	-8288	-9343	-11095	-5503
Mal, Hizmet ve Yatırım Dengesi	-6231	-14595	399	-3960	-9063	-16731	-24619	-33451	-16313
7 – Cari Transferler	4891	4774	2993	2436	1027	1127	1468	1687	480

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 1.5’te görüleceği gibi 1998 yılında yaşanan Asya Krizi tüm dünyada küresellik dalgalarıyla da büyüyerek kötü şekilde ekonomileri etkilerken Türkiye’de cari işlemler bilançolarına yansımaları olumlu olmuştur. Bunun önemli bir sebebi ucuz üretim yapan ve Türkiye’nin rakibi konumunda bulunan Asya ülkelerinin krize girmeleri ve dış ticaretteki bu konumlarını Türkiye’ye kaptırmalarıdır. Bunun yanı sıra Rusya’ya yapılan bavul ticareti de ihracatın artmasında önemlidir. 1999 yılında yaşanan deprem felaketi ile Türkiye’nin dışa daha bağımlı hale geldiği yaklaşık 1,5 Milyar \$’lık ve takip eden yıldaki yaklaşık 10 Milyar \$’a ulaşan önceki yıla göre 6 kat artan cari işlemler açığı ile kendisini göstermektedir. Kasım 2000 yılında yaşanan küçük çaptaki krizle finansal kesimdeki kırılganlığın ortaya çıkması, bu kırılganlığın ekonominin ağır

³² Çalışmada gösterilen tüm 2007 yılı verileri Ocak 2007 – Mayıs 2007 aylarını kapsamaktadır. Söz konusu veriler görsel hatalara yer vermemek için grafiklerde kullanılmamışlardır.

yükünü daha fazla taşıyamayarak 2001 Şubat ayında tamamen kendisini göstermesi 1994 Krizi'ne benzer bir şekilde döviz fiyatlarını arttırmıştır. Bunun sonucunda ekonominin içerisinde olmayan birinin olumlu olarak nitelendireceği 3,4 Milyar \$'lık cari işlemler fazlasının ortaya çıkmıştır. Ancak izleyen dört yılda cari işlemler açığı giderek fazlaşmış ve 2005 yılında ihracata dayalı büyümeye başlanan 1980 yılından yirmi beş yıl sonra yaklaşık 23 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında ise söz konusu rakam 32 Milyar \$'a ulaşmıştır. Bunun en önemli sebebi ise ihracata dayalı büyüme stratejisinde reel kesimin dışa bağımlı olmasıdır. Bu bağımlılığın en önemli sebebi ise Asya ülkeleriyle ucuz ara malı üretiminde Türkiye'nin gerek düşük enerji fiyatları gerekse düşük işgücü fiyatında yarışmamasıdır.

1.2.2. Sermaye Hesabı

Dış ödemeler bilançosunun ikinci önemli bölümü sermaye hareketleri hesabıdır. Sermaye işlemleri genelde bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların yabancı bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlarla³³ sınır ötesine aktarılan mali fonlardan³⁴ oluşur (Karakayalı, 2005a: 21).

Sermaye kalemi içerisinde dört alt kalem bulunmaktadır. Bunlar; doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, diğer uzun vadeli sermaye hareketleri ve kısa vadeli sermaye hareketleridir. Sermaye hesabında açıklanan verilerin hepsi yurtiçindeki yerleşik bankaların, aracı kurumların ve döviz büfelerinin MB'ye bu konuda gönderdikleri raporlardan derlenir. Sermaye hesabının alt kalemleri ise şu şekilde açıklanabilir (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 246 – 247); *Doğrudan yatırımlar*, yurtdışında yerleşik ekonomik birimlerin Türkiye içinde yaptıkları sabit sermaye yatırımları³⁵ ile yurtiçinde yerleşik ekonomik birimlerin yurtdışında yaptıkları sabit sermaye yatırımlarının farkıdır. *Portföy yatırımları*, borç alma ve borç verme işlemlerini kapsamaktadır. Yurtiçinde yerleşiklerin yurtdışında yerleşiklere verdikleri borçların ya da onlardan aldıkları borçların portföy yatırımlar içerisinde takip edilebilmesi için iki koşul vardır: Borç almak veya borç vermek faaliyeti uzun vadeli olmalı (bir yıldan fazla) ve bir sermaye piyasası aracı karşılığında yapılmasıdır.

³³ Fiziki yatırımların içerisinde bina, arazi ve üretim tesisleri sayılabilir.

³⁴ Mali fonların arasında yabancı tahvil, hisse senedi ve hazine bonosu yer almaktadır.

³⁵ Sabit Sermaye Yatırımları, bir ekonomide mal ve hizmet üretimini çoğaltmak ve özellikle gelecek dönemlerde tüketim olanaklarını arttırmak amacıyla üretim faktörlerinin belli bir dönem içinde reel sermayenin artırılması, düzenlenmesi ve korunması için kullanılmasıdır.

Uzun vadeli sermaye hareketleri, portföy yatırımları içerisinde takip edilmeyen ve vadesi bir yıldan fazla yurtiçi borçlanmaları, borç geri ödemelerini ve borç vermeleri içerir. Tanım gereği bu kalemdeki borç şekli sermaye piyasası araçlarıyla olan borçlanmalar değildir. Genellikle banka borçlanmaları ve sendikasyonlar bu kalemde takip edilir. *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri*, yurtiçinde bulunan yerleşik kişilerle yurtdışındaki yerleşik kişiler arasındaki vadesi bir yıldan az olan borçlanmaları kapsar.

TABLO – 1.6: 1990 – 2007 Yılları Sermaye Hareketleri (Milyon \$)

Yıllar	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
1990	700	547	-547	3567
1991	783	623	-635	-1260
1992	779	2411	-938	3538
1993	622	3917	1370	5888
1994	559	1158	-784	-7641
1995	772	237	-79	5065
1996	612	570	1636	1155
1997	554	1634	4667	671
1998	573	-6711	3985	2065
1999	138	3429	344	2372
2000	112	1022	4276	5864
2001	2769	-4515	-1131	-12693
2002	888	-593	2315	-1873
2003	1254	2465	-956	3559
2004	1906	8023	6121	7502
2005	8727	13437	13677	8640
2006	19191	7360	27600	2411
2007	9588	7141	14922	-19115

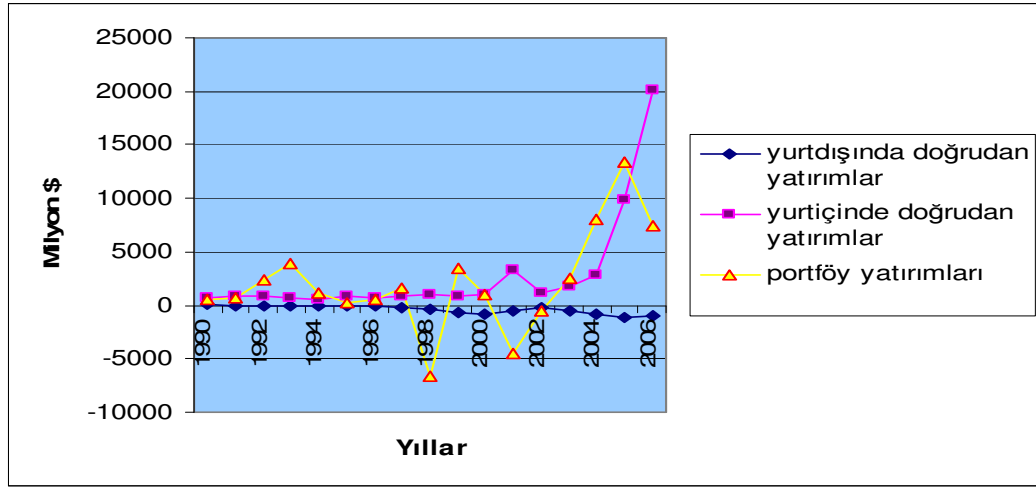
KAYNAK: İnandım; 2005,108 – 109 ve <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007'den elde edilen Ayrıntılı Ödemeler Bilançosu'ndan elde edilen verilerle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 1.6'da göre yatırım kalemlerini doğrudan, portföy, kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri olarak ayırıp 1990 sonrası bu kalemlerin hareketlerini incelediğimizde doğrudan yatırımların 2006 yılında 1990'a göre yüzde 26,4, portföy yatırımlarının ise yaklaşık olarak yüzde 12,4 oranında arttığını söyleyebiliriz. Ancak dönemsel açıdan bu iki kalemin seyirlerine baktığımızda sadece doğrudan yatırımlar olarak saydığımız yerleşik birimlerin yurtiçinde ve yurtdışında yaptıkları yatırımların farkları miktar olarak onaltı yıllık dönemde toplam sermaye hareketlerinin yaklaşık yüzde 20'lik kısmını oluşturmaktadır.

Ülke açısından en önemli sermaye kalemi olan doğrudan yatırımların önemi, kriz dönemleri olarak sayılabilecek 1994 ve 2001 yıllarında daha açık görünmektedir.

Söz konusu yıllarda ya hiç azalmayarak ya da çok az miktarda düşerek toplam yatırımları hemen hemen ayakta tutan doğrudan yatırımlar, en önemli azalışını yüzde 80 ile 1998 (Asya Krizi) sonrası ve yüzde 68 ile 2001 Krizi sonrası yaşamıştır. Doğrudan yatırımların Türkiye’de görece az yer tutmasının sebebi; gerekli kurumsal düzenlemeler yapılsa bile ekonomik ve siyasal yapının krize açık ve kırılgan oluşudur. Yine 2005 ve 2006 yıllarındaki doğrudan yatırımlar artışının büyük bölümü şirket birleşmeleri ve özelleştirmeler sonucu gerçekleşmiştir. Yabancıların Türkiye’de aldıkları gayrimenkuller de son yıllarda önemli artış kaydetmiş ve doğrudan yatırımların artışında büyük rol oynamıştır.

GRAFİK – 1.1: 1990 – 2006 Yılları Sermaye Hareketleri

KAYNAK: Tablo – 1.6, Tablo – 1.7 ve Tablo – 1.8’deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Portföy yatırımları olarak adlandırdığımız borç alıp vermenin söz konusu olduğu sermaye hareketleri kalemi; kriz dönemlerinde ani ve yüksek düşüşlerle kendisini göstermektedir. Örneğin Asya Krizi döneminde gelişmekte olan ülke ekonomilerine ya da günümüzde kullanılan deyim ile yükselen ekonomilere güvenin azalması sonucu portföy yatırımları yaklaşık 8 Milyar \$ azalmıştır. Yine 2001 Krizi döneminde de yaklaşık 5,5 Milyar \$’lık portföy yatırımı Türkiye’den çıkmıştır. Portföy yatırımlarına diğer taraftan hisse senetleri ve dönem içi borçlanma senetleri (DİBS) olarak da görebiliriz. Kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri, portföy yatırımları hesabına benzer olmakla beraber bu kalemin içerisinde görülmeyen bazı hareketleri kapsamaktadır. Örneğin kısa vadeli sermaye hareketlerine spekülasyon amaçlı sermaye de denilmektedir.

Bunun sebebi ekonominin iyi gittiği dönemlerde bu kalemin artıp kırılganlığın arttığı ve kriz dönemlerinde yoğun bir şekilde azalması bunun sonucunda ülke ekonomisinin daha da kötü bir duruma düşmesidir. Tablo – 1.6’dan ve Grafik – 1.1’den görüleceği üzere kısa vadeli sermaye hareketleri en büyük düşüşlerini diğer bir tanımla ülkeden en fazla çıkışlarını 1991 Körfez Savaşı ertesinde Irak’a kaymasıyla, 1994 devalüasyonu sonrası ve 2001 Krizi döneminde yaşamıştır. Uzun dönemli sermaye hareketleri ise krize eğilimli ekonomilerde her zaman kısa vadeli sermaye hareketlerinden daha düşük seviyelerde bulunmaktadır. Bunun sebebi bir yıldan uzun vadeli olmasıdır. Kriz dönemlerinde kısa vadeli sermaye hareketleri gibi hemen ülke dışına çıkamamaktadır. Ülkeye uzun vadede daha yararlı olacak uzun vadeli sermaye hareketleri yine Türkiye’de kısa vadeli sermaye hareketlerine benzer bir seyir izlemekle beraber farklı ülkelerdeki kriz dönemleri sonrası diğer ülkelerdeki uygun yatırım koşullarına daha kolay adapte olabilmektedir. Bunun örneğini 1997 Asya Krizi sonrası Türkiye’ye kayan ve bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 140 artışla gösteren uzun vadeli sermaye hareketlerini gösterebiliriz.

Kısa vadeli sermaye hareketleri, gelişme yolundaki bir ülke açısından olumsuzdur. Bunun nedeni 1998 Rusya Krizi öncesinde kısa vadeli sermayenin Rusya’daki olumsuzlukları önceden sezip ülkeyi terk etmesi ve böylece krizin ortaya çıkmasını gösterebiliriz. Türkiye ekonomisinde de son dönemlerde yüksek rakamlara ulaşan cari işlemler açığı, spekülasyon olarak tanımlanabilecek kısa vadeli sermaye hareketleriyle kapatılmaya çalışılmakta ve bunun sonucu olarak cari işlemler açığının sürdürülebilir olduğu öne sürülmektedir. Yanlış olan bu düşünce, yüksek tutulan faiz oranlarının biraz düşürülmesiyle ortaya çıkacak ve Türkiye yeniden büyük bir krize sürüklenecektir. Dış ödemeler bilançosu verilerinden hareketle Türkiye’deki doğrudan yatırımların birçoğunun bile hizmetler kesimi olarak sayılabilecek bankacılık ve finans kesiminde özelleştirme sonucunda oluştuğunu söylemek mümkündür. Herhangi bir kriz döneminde yabancı bankalara Türkiye piyasalarını emanet etmek, cesaret isteyen zorlu bir durumdur. Bir ülkede *üretimin ithalata bağımlılığı* sonucu oluşan cari işlemler dengesi açıkları spekülasyon hareketli yabancı sermaye ile çözülebilecek kadar kolay ve hızlı değil, üretimin yapısının uzun vadede değiştirilmesiyle gerçekleştirilecek zorlu bir olaydır.

TABLO – 1.7: 1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Sermaye Hareketleri Hesabı (Milyon \$)

YILLAR	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
B - Sermaye ve Finans Hesabı	4037	-2397	3648	8903	-4257	4565	5483	6969	-840
8 – Yurtdışında Doğrudan Yatırım	16	-27	-65	-14	-49	-113	-110	-251	-367
9 – Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	684	810	844	636	608	885	722	805	940
10 – Portföy Hesabı (Varlıklar)	-134	-91	-754	-563	35	-466	-1380	-710	-1622
11- Portföy Hesabı (Yükümlülükler)	681	714	3165	4480	1123	703	1950	2344	-5089
11.1 – Hisse Senetleri	89	147	350	570	989	195	191	8	-518
11.2 – Borç Senetleri	592	567	2815	3910	134	508	1759	2336	-4571
12 – Diğer Yatırımlar (Varlıklar)	-409	-2563	-2438	-3291	2423	-383	331	-1750	-1464
12.1 – Merkez Bankası	361	29	36	-60	-18	-102	-117	-98	-95
12.2 – Genel Hükümet	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12.3 – Bankalar	-769	-2595	-2474	-3231	2441	-281	1448	-976	-942
12.4 – Diğer Sektörler	-1	-3	0	0	0	0	-1000	-676	-427
13 – Diğer Yatırımlar (Yükümlülükler)	3199	-1240	2896	7655	-8397	3939	3970	6531	6762
13.1 – Merkez Bankası	-535	-939	255	1036	1362	1556	1255	1026	571
13.2 – Genel Hükümet	-393	-201	-1645	-2177	-2962	-2131	-2108	-1456	-1655
13.3 - Bankalar	2279	396	2100	4495	-7053	1973	3046	2232	3195
13.4 – Diğer Sektörler	1848	-496	2186	4301	256	2541	1777	4729	4651

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007'dan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 1.7'de özetlenen sermaye hareketleri hesabı Tablo – 1.7'de ve Tablo – 1.8'de 1990 – 1997 ve 1998 – 2005 olmak üzere iki dönem halinde ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Tabloda dikkati çeken önemli bir nokta, doğrudan yurtdışına yatırımların yıllar geçtikçe giderek azalmasıdır. Yurtdışından yapılan doğrudan yatırımlar ise 1990 yılından itibaren sadece üç yıl önemli olmayan ölçülerde azalmış ve giderek artan bir seyir izlemiştir. Yine diğer bir önemli nokta ise portföy yatırımlarında gerçekleşmiştir. Türkiye'de yüksek tutulan faizler yabancıların DİBS'lere ve hazine tahvillerine olan ilgisini kriz dönemleri haricinde yüksek tutmuştur. 1990 – 1997 döneminde de bu kağıtlara olan ilgi fazladır. Ancak borsa açısından durum aynı değildir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'nda yabancı yatırımcılar genellikle kısa vadeli ve spekülatif hareketlerle büyük oynamakta bu da kriz dönemlerinde mevcut sermayelerini çektikleri için Türkiye ekonomisi açısından olumsuz bir görünüm sergilemektedir. 1994 Krizi döneminde borç senetleri faizler yüksek olmasına karşın ekonominin kırılganlığı açısından cazip olmamakla birlikte düşük seviyelerdeki borsa hisse senedi talep eden yabancılar açısından avantajlı olmuştur.

TABLO – 1.8: 1998 – 2007 Yılları Türkiye'nin Sermaye Hareketleri Hesabı (Milyon \$)

YILLAR	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
B - Sermaye ve Finans Hesabı	4829	9584	-14557	1194	7192	17752	44116	45569	20030
8 – Yurtdışında Doğrudan Yatırım	-645	-870	-497	-175	-499	-859	-1078	-934	-1429
9 – Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	783	982	3352	1137	1752	2883	9805	20125	11017
10 – Portföy Hesabı (Varlıklar)	-759	-593	-788	-2096	-1386	-1388	-1233	-4042	-729
11- Portföy Hesabı (Yükümlülükler)	4188	1615	-3727	1503	3851	9411	14670	11402	7870
11.1 – Hisse Senetleri	428	489	-79	-16	905	1427	5669	1939	2126
11.2 – Borç Senetleri	3760	1126	-3648	1519	2946	7984	9001	9463	5744
12 – Diğer Yatırımlar (Varlıklar)	-2304	-1939	-601	-777	-986	-6955	250	-12410	-7584
12.1 – Merkez Bankası	-98	1	-39	-30	-28	-24	-16	0	1
12.2 – Genel Hükümet	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12.3 - Bankalar	-1839	-1574	233	643	348	-5324	-158	-11000	-7421
12.4 – Diğer Sektörler	-367	-366	-795	-1390	-1306	-1607	424	-1410	-164
13 – Diğer Yatırımlar (Yükümlülükler)	3566	10389	-12296	1602	4460	14660	21702	31428	10885
13.1 – Merkez Bankası	-231	619	735	1336	497	-209	-787	-1268	-428
13.2 – Genel Hükümet	-1932	117	-1977	-669	-2194	-1163	-2165	-712	-318
13.3 - Bankalar	2655	3736	-9644	-2016	2846	6564	10524	11703	-2334
13.4 – Diğer Sektörler	3074	5917	-1410	2951	3311	9468	14130	21705	13965

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007'dan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

1998 – 2005 döneminde 1997 Asya Krizi ve takip eden yıldaki Rusya krizi sebebiyle Türkiye'ye gelen yatırımlar portföy hesabında 1999 yılında yaklaşık 10 Milyar \$'lık artış olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu olumlu atmosfer 2001 Şubat Krizi ile son bulmuştur. 1997 sonrası dönemde göze çarpan bir diğer önemli nokta da MB ve genel hükümet yatırımlarının giderek azalmasıdır.

Türkiye, iç tasarrufları yetersiz bir ülke olduğu için yatırımlarının finansmanını borçlanma ve yabancı sermaye ile karşılamaktadır. 1990'lı yılların başlarında uygulanan yanlış borçlanma stratejilerinin devamında Türkiye'nin borç stoku ve borçlanma kapasitesi problemlidir. Yabancı sermaye ayağı ise yapılan tüm teşvik verici uygulamalara rağmen bürokrasinin azaltılamaması ve kayıt dışılığın önüne geçilememesi sebebiyle geliştirilememiştir. Türkiye'nin döviz giderlerinin döviz gelirlerinin üzerinde olduğunu, borçlanma ve yabancı sermaye yatırımlarının çözüm olarak çok da olumlu sonuçlar doğurmadığını ve uygulanan dış ticaret politikalarıyla dış ödemeler bilançosundaki dengesizliğin artarak devam edeceği söylenebilir. Şubat 2001 krizi sonrası uygulanmaya konulan dalgalı kur politikası düşük kur politikası haline

getirilmiş ve yüksek reel faiz oranıyla da desteklenince Türkiye yabancılara fon değerlendirme yeri haline gelmiştir. İşlerin yolunda gitmesi durumunda olağan kar transferlerini yapacak olan yabancılar, aksi durumda anapara ve faiz toplamını geri çekecek ve ciddi çalkantılara sebep olacaktır (Evrano, “Ödemeler Bilançosu ve Türkiye’nin Cari Açık Sorunu”, <<http://www.bankaciyiz.biz>>, 13.11.2006).

1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı

Resmi rezerv hareketleri cari işlemler ve sermaye hareketleri dengelerinin bir aynası konumundadır. Resmi rezervler daha açık bir ifadeyle MB’nin döviz rezervleridir. Dış ödemeler bilançosunun hazırlandığı dönem içerisinde MB’nin döviz rezervlerindeki değişimi gösterir. IMF’den Türkiye’nin stand – by düzenlemeleri çerçevesinde aldığı paralar MB’nin resmi rezervlerinden düşülür. Yani IMF’nin MB’ye yatırdığı paralar dış ödemeler bilançosunda gösterilen resmi rezervlere dahil edilmezler. Belli bir program çerçevesinde IMF’ye olan borçlar geri ödendikçe, ödenen para miktarı resmi rezervlere eklenir (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 255).

Bir ülkenin dış aleme karşı net borç ve net alacakları değişmiş olduğundan aradaki farkın rezerv hareketleriyle kapatılması gerekmektedir. Ülkenin belli bir dönemdeki mal ve hizmet ihracı ile sermaye ithali toplamı, mal ve hizmet ithali ile sermaye ihracı toplamından büyükse dış alem ülkeye altın ya da döviz gönderme durumunda kalacak, aksi halde ise ülkeden dış aleme altın ya da döviz gönderilmesi zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Burada gönderme deyiminin genellikle altın ve dövizin fiilen gönderilmesini değil, ülkelerin MB’leri arasındaki hesap hareketleriyle yer değiştirdiğini göstermektedir. Rezerv hesabına kaydedilen tüm işlemlerin denkleştirme özelliği bulunmaktadır (Karakayalı, 2005a: 22).

Ülke piyasasında döviz talebinin arzı aşması durumunda, eğer döviz kuru istikrarının sağlanması amaçlanıyorsa MB döviz satışında bulunur. Bu halde resmi rezervler eksilir. Döviz arzının talebinin üzerine çıkması durumunda ise kur düşüşünü önlemek için piyasadan döviz satın alınarak resmi rezervlere eklenir. Bir ülkenin uluslararası rezervleri; döviz, altın ve IMF kaynaklarından oluşur (Seyidoğlu, 2003: 408).

TABLO – 1.9: 1990 – 1997 Yılları Türkiye'nin Resmi Rezervler Hesabı (Milyon \$)

<i>YILLAR</i>	<i>1990</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>
<i>C – Rezerv Varlıklar Hesabı</i>	-944	1199	-1484	-308	-206	-4658	-4545	-3344	-447
14 – Resmi Rezervler	-896	1199	-1484	-308	-546	-5005	-4545	-3316	-216
15 – IMF Kredileri	-48	0	0	0	340	347	0	-28	-231

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007

Tablo – 1.9'a göre 1990 yılından itibaren IMF'den alınan kredilerin 1994 Krizi dönemi ve ertesi yıl olduğu göze çarpmaktadır. Yine diğer bir durum 1990 – 1997 yılları arasında MB'nin rezervlerinin inişli çıkışlı bir görünüm sergilemesidir. 1994 Krizi sonrası rezervlerdeki yaklaşık yüzde 800'lük artış cari fazlanın cari açığa dönüştüğünü doğrular niteliktedir.

TABLO – 1.10: 1998 – 2007 Yılları Türkiye'nin Resmi Rezervler Hesabı (Milyon \$)

<i>YILLAR</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>	<i>2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>
<i>C – Rezerv Varlıklar Hesabı</i>	-5206	2997	12924	212	-4097	-4342	-23200	-10625	-7214
14 – Resmi Rezervler	-5726	-354	2694	-6153	-4047	-824	-17847	-6114	-5094
15 – IMF Kredileri	520	3351	10230	6365	-50	-3518	-5353	-4511	-2120

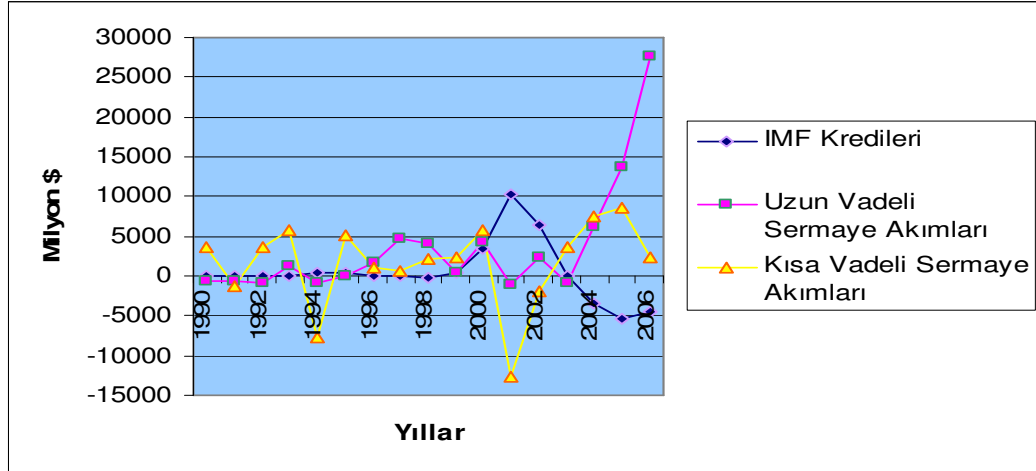
KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007

1998 yılı sonrası resmi rezervler hareketleri Tablo – 1.10'dan izlenmektedir. Buna göre IMF kredileri giderek artmaktadır. Bunun en önemli sebebi 1999 yılı depremi sonucu üretimi canlandırmak için alınan krediler ve Kasım 2000, Şubat 2001 Krizleridir. Yeniden üretimi canlandırmak için talep edilen IMF ve DB kredileri makro ekonomik politikaların da değiştirilmesi sonucunu doğurmuştu. Ancak en önemli nokta üretimi canlandırmak için yapılan girişimler resmi rezervlerden de takip edilebileceği gibi giderek daha fazla *üretimde dışa bağımlılık* ve giderek daha fazla oranlarda *cari işlemler açığı* anlamına gelmektedir.

2005 yılında görülen ve bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 20 artan resmi rezervler hareketi, bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 48 artan cari işlemler açığını ve yaklaşık olarak yüzde 150 artan ve daha çok spekülasyon amaçlı kısa vadeli sermaye ve hizmetler kalemi ile özelleştirmeler sonucu Türkiye'ye giren yabancı sermayenin

oluşturduğu fazlayı işaret etmektedir. 2006 yılında ise resmi rezervler hareketi bir önceki yıla göre yaklaşık 11 Milyar \$ azalarak 6,1 Milyar \$'a gerilemiştir.

GRAFİK – 1.2: 1990 – 2006 Yılları Diğer Sermaye Akımları

KAYNAK: Tablo – 1.6, Tablo – 1.9 ve Tablo – 1.10'daki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 1.2'ye göre sermaye hesabı kaleminde değinilen kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri ve resmi rezervlere dahil edilen IMF kredileri görülmektedir. 1990 sonrası inişli çıkışlı bir seyir izleyen kısa vadeli sermaye hareketlerinin bir ülke ekonomisi açısından ne denli tehlike arz ettiğine sermaye hesabı içerisinde değinilmiştir. Uzun vadeli sermaye hareketleri hesabı ise kısa vadeli sermaye hareketleri hesabına kıyasla daha düşük bir dalgalanma içerisindedir. 2003 sonrası uzun vadeli sermaye hareketlerinin yükselişi dikkat çekici ve Türkiye için iyi bir gelişmedir. En yüksek iniş çıkışlarını kriz dönemlerinde gerçekleştiren bu iki kaleme kıyasla IMF kredileri genellikle kriz dönemlerinde artış göstermektedir. Grafik – 1.2'den de görüleceği üzere 2001 yılında tavan yapan IMF kredileri 2002 yılı sonrası düşmüş ve geri ödenme sürecine girmiştir.

1.2.4. Net Hata Ve Noksan Hesabı

Dış ödemeler bilançosunun tanımlanması çerçevesinde, resmi rezervler, bankaların döviz varlıkları ve diğer sektörlerin varlıkları sonuç kalemlerdir. Cari işlemler ve sermaye hareketlerinin toplamının sıfırdan farklı olması, varlıklarda değişime neden olmaktadır. Ancak uygulamada cari işlemler hesabı ile resmi rezervler

dahil olmak üzere sermaye ve finans hesapları toplamı, çeşitli hata ve noksanlıklardan ötürü sıfırdan farklı bir sonuç içereceğinden, söz konusu toplam ters işareti ile net hata ve noksan kalemine kaydedilerek dış ödemeler bilançosu eşitliği sağlanmaktadır (Çıplak, 2005: 1).

Net Hata ve Noksan (NHN) oluşumunun sebepleri (Çıplak, 2005: 1): İthalat veya ihracat için malın hareketi ile ödemenin farklı bilanço dönemlerine yansımaları durumundaki zaman uyumsuzluğu, gümrük işlemlerine ilişkin açıklama hataları, dış ödemeler bilançosundaki çeşitli kalemlerden elde edilen gelirlerin sistem dışına çıkarılması veya finansman esnasında sistem dışından kaynak kullanılması şeklindeki kayıt dışı işlemler ve bazı verilerin³⁶ anketler yoluyla elde edilmesindeki aksaklıklardır.

Örneğin dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işlemlerin karşılıklı kayıtlarının aynı değerle kaydedilmesini zorlaştırmaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedellerinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik banka hesabına 90 birim olarak gelmesi kalan 10 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içerisinde görülmeyen 10 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır. Bu şekilde oluşan NHN ancak 10 birimlik tutarın da yurtiçine getirilmesi halinde daha sonraki bir dönemde giderilmektedir.

³⁶ Turizm gelir – giderleri ile dış ticaret dengesi içine koyulan bavul ticareti, MB'nin denetiminde yapılan anketler yoluyla tespit edilir. Doğal olarak bu alanlarda yapılan anketler, gerçeği tam olarak yansıtmayabilir. Anketler yoluyla gerçek turizm gelirlerinden daha düşük tespit edilen bir rakamın dış ödemeler bilançosuna koyulmasıyla cari dengede olabilecek bir fazla ya da eksik görülebilir veya olabilecek bir açık daha yüksekmiş gibi görünebilir.

TABLO – 1.11: 1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon \$)

<i>Yıllar</i>	<i>Net Hata ve Noksan</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Net Hata ve Noksan</i>
1990	-468	1999	1717
1991	948	2000	-2760
1992	-1190	2001	-1759
1993	-2162	2002	118
1994	1832	2003	4941
1995	2432	2004	2194
1996	1499	2005	2235
1997	-987	2006	-3180
1998	-697	2007	3017

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>>, 08.07.2007

Tablo – 1.11’de yıllara göre değişen ve 1990 yılı başlangıç olmak üzere NHN kalemi verileri bulunmaktadır. 2001 Şubat Krizi sonrası NHN’nin giderek yükselmesi ve 2005 yılında üç yıl öncesine göre yaklaşık olarak yüzde 180 artması dikkat çekmektedir. Bunun giderek artan yabancı sermaye girişlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 2006 yılında ise bu değer negatif olarak kayıtlarda yer almıştır. Bunun en önemli sebebi mayıs ayında yaşanan ve büyük oranda sermayenin yurtdışına çıktığı küçük çaptaki döviz kuru merkezli krizdir. Kriz dönemlerinde NHN kaleminin eksi (-) çıkması normal karşılanmaktadır. Çünkü kayıt altına alınamayan bir durumdan dolayı ülkeden sermaye dışarıya çıkmıştır. 1990 yılında Körfez Savaşı, 1997 ve 1998 yıllarında Asya ve Rusya Krizleri, 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye’de yaşanan mali krizler bu tezi doğrulamaktadır.

1.3. 1990 Sonrası Türkiye’yi Etkileyen Ekonomik Gelişmeler

1990 yılından sonra Türkiye ekonomisini etkileyen önemli gelişmeler; 1994 yılında 5 Nisan kararları öncesi yaşanan devalüasyon krizi, 1996 yılında gerçekleştirilen GB anlaşması, küresel çapta tüm dünya ülkelerini olduğu gibi Türkiye’yi de etkileyen 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleridir.

1.3.1. 5 Nisan 1994 Kararları

24 Ocak Kararları’ndan sonra serbest bırakılan faiz oranları daha sonraki yıllarda da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması MB’nin döviz varlıklarını³⁷

³⁷ Döviz dengesinin iktisadi karşılığı cari işlemler dengesidir. Döviz dengesi yurtdışına satılan mal ve hizmetlerden kazanılanlar ile yurtdışından satın alınan mal ve hizmetlere yapılan harcamalar arasındaki farktır. Döviz dengesinin fazla vermesi ülkeye döviz girmesi anlamına gelir. Döviz dengesinin açık vermesi durumunda ya döviz rezervleri azalır, ya da açığın finansmanı için yurtdışından borçlanmak gerekir. Yurtdışından borçlanma olanaklarının tıklandığı yıllarda döviz dengesinin çok büyük açıklar

arttırmıştır. Ayrıca borçlanma politikaları yüzünden Türkiye'ye olan döviz girişi artmıştır. 1990'ların ilk yıllarında kontrol altına alınamayan kamu kesimi açıkları giderek daha yüksek oranlarda MB kaynaklarıyla finanse edilmeye başlanmıştır. Yurtiçinde özel kesimin kamu açıklarını finanse edebilmesine teminat olarak özel kesimin yurtdışından borçlanabilmesi tamamen serbest bırakılmıştır. Bankacılık kesiminin dış piyasalardan kısa vadeli olarak borçlanması ve yurtdışında yerleşiklerin özellikle yurtiçi menkul değer piyasalarındaki yatırımlarının hızla çoğalması, bir taraftan dış ödemeler bilançosunu rahatlatmakta diğer taraftan kamu açıklarının daha kolay şekilde finanse edilebilmesine olanak tanımaktaydı.

Bu dönemde MB tarafından uygulanan para politikası yabancı sermaye akımlarını çekecek şekilde etki göstermiştir. Artan iç borçlanma sebebiyle yükselen faiz oranları, yurtiçi ve yurtdışındaki nispi getiri oranlarını TL lehine çevirmiştir. TL'nin bu avantajı, talebini arttırarak güçlenmesine yol açmıştır. 1980'lerde uygulanmakta olan ihracatı arttırıcı teşvik politikalarına göre TL'nin sürekli değer kaybetme stratejisi 1990'larda terk edilmiştir. Diğer bir ifadeyle MB, yabancı sermaye girişinden kaynaklanan değerlenmeye, parasal büyüklükleri kontrol altında tutabilmek kaygısıyla müdahale etmemiştir (Tiryaki, 2002: 12).

5 Nisan 1994 tarihinde Ekonomik Önlemler Uygulama Planı adı altında alınan bir takım kararlar şu şekildedir (Parasız, 1998: 391); TL'nin değeri aşırı yükseldiği için önemli ölçüde düşürülmesi planlanmış ve gerçekleştirilmiştir, bu sayede ihracat artışa geçmiştir. Ek vergiler yürürlüğe girmiştir, kamu personeli alımı durdurularak kamu bütçesi dengelenmeye çalışılmıştır, Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Bu da devletin kamu gelirlerini arttırmak için alınan bir tedbirdir. sübvansiyonlar daha akıllıca bir düzene koyulmuş, özelleştirmeye hız verilmiştir. Sosyal güvenlik kurumlarının kaynak sorunlarını önlemeye yönelik çeşitli düzenleme kararları alınmış, MB'nin özerkliğini arttırmaya yönelik çabalara hız verilmiştir.

5 Nisan Kararları'nın alınmasının ardında yatan önemli gerekçeler ise kronik hale gelen ve söz konusu dönemde üç haneli oranlara ulaşan enflasyonu yenebilmek, ekonominin kırılganlığını giderebilmek ve cari işlemler açığının makul seviyelere çekebilmeğdir. Yapılan devalüasyon sonucunda TL 1994 yılında ortalama yüzde 36,9

vermesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir açığı finanse edebilmenin olanağı yoktur. Yurtdışından borçlanılamayan dönemlerde iç talep azalmakta, dolayısıyla ekonomi küçülmektedir.

oranında reel değer kaybına uğramıştır. Dövizin değerlenmesi ve yapılan ihracatın artışı sonucunda cari işlemler açığı 1994 yılında fazlaya dönüşmüştür. Dış ticaret açığı ise önemli ölçüde daraltılmıştır. GSMH 1994 yılında yüzde 6,1 oranında gerilemiş, enflasyon oranı ise yüzde 106,3'e yükselmiştir. Tüketim harcamaları GSMH'daki gerilemeden daha yüksek oranda gerilemiş ancak en büyük tepkiyi yatırım harcamaları vermiştir. Krizden önceki yılda artan cari işlemler açığıyla birlikte yatırım harcamaları yüzde 29,1 oranında yükselmişken krizin yaşandığı yıl yüzde 29,8 oranında bir gerileme kaydetmiştir. 1993 yılındaki yatırım artışı büyük ölçüde özel sektör kaynaklı iken görevdeki hükümetin açıkladığı 5 Nisan Kararları nedeniyle 1994 yılında kamu yatırımlarındaki yüzde 34,8 oranındaki gerileme toplam yatırımlardaki gerilemenin temel kaynağı olmuştur (Tiryaki, 2002: 15).

Fiyat artışları 1995 yılında yeniden istikrar paketinin yapıldığı dönem öncesine dönmüş ve yüzde 70'ler dolayına gerilemiştir. Yapısal iyileşmenin sağlanamamasının sebeplerinden birkaçı; yapılan vergi politikalarıyla yalnızca maliye politikasına yüklenilmesi, para politikası araçlarının kullanılmaması, hükümete duyulan güven eksikliğinin Neo – Klasik İktisat Okulu'nun beklentiler kuramını doğrulaması, sübvansiyonların düzene konulmasının Anayasal İktisat Okulu'nun da belirttiği üzere parlamenterlere yapılan baskılar sonucu gerçekleşmemesi ve son olarak hazine yönetiminin kısa vadeli borçlarını uzun vadeli hale getirememesidir.

1.3.2. Avrupa Birliği İle İlişkiler ve Gümrük Birliği

5 Nisan Kararlarından itibaren Türkiye ekonomisi tarafından atılan en önemli adım Gümrük Birliği (GB)'ne giriştir. Bu durum aynı zamanda Avrupa ile ekonomik bütünleşme isteğinin önemli adımlarından birisidir. Günümüzde artan dünya ticaret hacmi ve gittikçe şiddetlenen rekabet ile birlikte, şirketlerin pazar paylarını yükseltme çabaları hızla artmaktadır. Bu rekabet ortamında ayakta kalabilmek uluslararası alanda başarılı olmaya bağlıdır. Bu durumdan en az kayıpla çıkmayı hedefleyen sanayileşmiş ve yeni sanayileşen ülkeler ekonomik güvenliklerine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Yaşanan küreselleşme sürecinde uluslararası ticarete mal, miktar kısıtlaması gibi engellerin azaldığı ve bölgesel bütünleşmelerin güçlendiği görülmektedir. Ülkelerin konumları gerek küresel temeldeki organizasyonlarda yer almak ve gerekse bölgesel oluşumlara katılmakla sürekli değişmektedir. GB,

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile başlangıcı 1960'lara uzanan ortaklık ilişkisinin temel taşlarından biridir.

GB'nin çerçevesi 1963 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile çizilmiş, detayları ise Katma Protokol ile belirlenmiştir. 6 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi Kararı ile 22 yıl süren geçiş dönemi tamamlanmış, taraflar GB'nin tesis edilmesi için gerekli koşulların oluştuğuna karar vermişler ve böylece 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle Türkiye - AB arasındaki GB tamamlanmıştır. GB sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta, geleneksel tarım ürünleri GB'nin kapsamı dışında bulunmaktadır. GB ile Türkiye, AB'den gelen sanayi ürünlerine uyguladığı tüm gümrük vergileri ve eş etkili tedbirleri ortadan kaldırmış, uygulamakta olduğu miktar kısıtlamalarına da son vermiştir. Üçüncü ülkelerden ithal edilen ürünler için ise, birliğin ortalama gümrük tarifesi kabul edilmiştir. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin almış olduğu GB kararı, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardaki serbestleşmeden sonra, ekonominin tamamını etkileyen en önemli gelişme olmuştur. Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren GB, Türk ticaret ve rekabet mevzuatı ile politikalarında çeşitli değişikliklere yol açmış Türk ekonomisi için yeni fırsatlar yarattığı gibi çaba gerektiren unsurlar da doğurmuştur. AB ile gerçekleştirilen GB ve sonrasında üyelik doğrultusunda uygulanan politikalar, Türkiye'nin dış ticaret politikalarının şekillendirilmesi açısından önemli bir çerçeve çizmektedir. GB'nin kabul edilmesinden sonraki süreçte dinamik ve statik etkileri çerçevesinde Türkiye ekonomisini etkilemesi kaçınılmaz olmuştur.

GB'nin ticaret hacmi ve kaynak dağılımı üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlayan çalışmalarda genel olarak ticaret saptırıcı etkiden ziyade ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (DTM, 9. Kalkınma Planı Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2006: 81). Faktör donanım, teknolojik seviye ile talep yapısı gibi parametrelerin sabit kaldığı varsayımı altında GB'nin, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı sebebiyle ortaya çıkan etkilerine statik etkiler denmektedir. Statik etkiler kapsamında; ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etki, gelir dağılımı etkisi ile kamu gelirleri etkisi ve işlem maliyetleri etkisi bulunmaktadır. GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri dinamik etkilerden olan; ölçek ekonomileri etkisi, rekabet etkisi, teknolojik gelişme etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, yabancı sermayeyi ve yatırımları teşvik etkisi bulunmaktadır. Dinamik etkiler sürekli oldukları, orta ve uzun

vadede ekonominin yapısında önemli değişmeler meydana getirdikleri için çoğu kez statik etkilerden daha önemli sayılırlar (<<http://www.econturk.org>>, 12.01.2007).

Statik etkiler; teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Tek bir piyasanın yerine, birleşme hareketi ile ortak ve geniş bir piyasanın geçmesi; kaynak arzını, üretim yönetimini ve teknolojiyi değiştiren bir dizi sonuçlar doğurur ki bunlara dinamik etkiler adı verilir. Statik etkiler bir defalıktır. Dinamik etkiler ise süreklilik gösteren, çoğunlukla kalkınmayı hızlandıran etkilerdir (Adıgüzel, 2002: 56).

Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde GB sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir. Öte yandan gerek diğer ülkelerin tecrübeleri gerek ekonomi teorileri AB gibi çok gelişmiş bir ekonomi ile GB'ye gidilmesinin önceden kestirilebilir tek etkisinin dış ticaret açığı olacağını ortaya koymaktadır.

Örneğin Türkiye'nin GB'ye üye olduğu 1996'da AB ile ihracat yaklaşık 12 Milyar \$ iken, 1997 yılında bu rakam 12,9 Milyar \$'a ulaşmıştır. Ancak 1994 yılında AB ile yapılan ithalat 23,5 Milyar \$ iken, bu rakam 1997 yılında 25,3 Milyar \$'a ulaşmıştır. 2005 ve 2006 yıllarında ise söz konusu rakamlar sırasıyla ihracatta 38,3 ve 43,9 Milyar \$, ithalatta ise 49,2 ve 53,8 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (<<http://www.atonet.org.tr>>, 13.07.2007). İthalatta AB'nin payı az da olsa GB üyeliği sonrası düşse de (1996 yılında yüzde 53, 2006 yılında yüzde 39,3) değer olarak önemini korumaktadır. 2006 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaret açığının yaklaşık yüzde 20'si AB ile yapılan dış ticarettten kaynaklanmaktadır. GB öncesi olarak alındığında 1995 yılında bu oran yaklaşık yüzde 40'tır. Ancak bu iyileşmenin altında değerli olan ulusal paranın da etkisi bulunmaktadır.

GB'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olmuştur. AB Türkiye'nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olmuş, bu oran GB öncesi %48 gibi iken, GB sonrası da aynen devam etmiş ve %50 oranına ulaşmıştır. Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde GB sonrasında

ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir. Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatta yatırım ve ara mallarının ağırlıklı yer tutması, ithalatın Türk sanayisine yönelik girdi sağlayan sağlıklı yapısını ortaya koymaktadır. GB'ye katılım olmadan önce 1995 yılında ara malları ithalatının AB'den yapılan toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 62,5 iken bu oran önemini günümüzde de koruyarak 2006 yılında yüzde 60,5 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım malları ithalatı ise 1995 yılında yüzde 28,7, 2006 yılında ise yüzde 22,6'dır. Söz konusu yıllar içinde en önemli artış tüketim malları ithalatında yaşanmış olup 1995 yılında AB'den yapılan toplam ithalata oranı yüzde 8,8 iken yıllar itibariyle büyük bir artış kaydederek 2006 yılında yüzde 16,3'e ulaşmıştır. Yüksek teknolojiye dayanan yatırım mallarının ithalatı bu ürünlere bağlı üretimde de ileri teknoloji kullanımını zorunlu kılmakta, firmaları Ar-Ge'ye (Araştırma – Geliştirme) yönelten bir diğer etken olarak nihai aşamada üretimin kalitesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Bu durumun Ar – Ge harcamalarına etki ettiğini de söylemek mümkündür. 1995 yılında yüzde 0,38 olan Ar – Ge harcamalarının GSYİH'ya oranı, 1999 yılından itibaren artışa geçmiş ve sırasıyla yüzde 0,63, 0,64, 0,72, 0,67, 0,61 ve 2004 yılında 0,67 olarak gerçekleşmiştir (<<http://www.tubitak.gov.tr>>, 14.07.2007).

Seki (2004)'e göre 1985 – 2003 yılları arasında net ihracatın GSMH'ye oranı, GSMH'deki yüzde değişim, sabit sermaye yatırımlarının GSMH'deki oranı ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılarak oluşturulan kukla değişkenli modelde GB'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi, Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içerisinde 1996 yılı öncesinde yüzde 48 gibi bir ağırlığa sahipken, 1996 yılı sonrası bu oran yüzde 50'ye yükselmiştir. Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı diğer ülke ve ülke grupları ile dış ticareti incelendiğinde GB sonrası bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete de belirgin bir değişiklik olmadığı ve aynı oranlarda istikrarlı bir artış gösterdiği belirlenmektedir. Bu çerçevede GB'nin Avrupa Birliği lehine bir ticaret sapması yaratmadığı ve Türkiye'nin diğer dış ticaret pazarlarında bir kayba yol açmadığı ortaya çıkmaktadır. Yapılan deneye dayalı çalışmaya göre; GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde

yapısal değişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimler; ticaret hacminin artması ve özellikle GB'nin ilk yıllarında *ithalatın ihracattan daha hızlı artması* nedeniyle net ihracatın da azalması şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu durumda GB'nin Türkiye'ye etkisinin olumlu olduğunu söylemenin yanı sıra tüketim malları ithalatının artması ve toplam ithalat rakamlarının oran olarak azalmasına karşın değer açısından artması sebebiyle de Türkiye açısından yapısal bir reformun gerçekleşmediğinden söz edebiliriz. Eğer Türkiye'nin dış ticaret hacminin artışının yanı sıra yapısal anlamda da ara malı ve yatırım malı ihracatının artışından söz edilebilirse, bu durum sanayi ve ekonomi açısından gelişme ve değişim sayılır.

1.3.3. Kasım 2000 Mali Krizi

1999 yılında yaşanan deprem felaketi zaten kırılgan bir yapıda olan Türkiye ekonomisini daha da bozmuştur. Ekonomik küçülme yaşanmış ve enflasyon yine yüksek oranda artışa geçmiştir. 2000 yılına IMF desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmiştir. Bu programın üç temel ayağı vardır. Bunlar (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 384); bütçe içindeki ve dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, önceden belirlenmiş bir sürünen sabit döviz kuru uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi, yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılmasıdır. Bu çerçevenin temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir büyüme ortamının sağlanmasıdır.

Programın yarattığı olumlu hava hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranını Ocak 2000'de yüzde 37'ye düşürmüştür. Faizlerin bu kadar hızlı gerilemesi nedeni ne olursa olsun enflasyonla mücadele politikası açısından tehlikeli bir gelişme olmuştur. 2000 yılının sonuna doğru bankaların verdikleri kredilerin faizleri oldukça düşmüş ve bu kredilere olan talep yoğun biçimde artmıştır. Ancak bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için dövize yaptıkları talep faizleri tırmandırmış bu da krizi tetiklemiştir. Her önemli mali krizde olduğu gibi bu krizde de mali kesimde başlayan sarsıntı kısa sürede reel kesimi etkilemiş, mal talebi azalmış ve stoklar artmıştır (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 387).

Bankaların hızla yükselen likidite ihtiyaçları ve bunun için yüksek faizle likidite arayış içerisinde girmeleri sonucu döviz talepleri artarken, yabancı bankalarda hazine

kağıtların da hızla satarak Türkiye’den çıkmaya başlamıştır. Bu ortam içerisinde Merkez Bankası’nın en önemli hatası bu gelişmeler karşısında piyasanın duyduğu likidite ihtiyacını zamanında karşılayamamış olmasıdır. 2000 yılının ilk yarısında program olumlu makro ekonomik sonuçları ortaya koymuştur. Enflasyon 80’li yıllardan bu yana en düşük seviyeye gerilemiş, ekonomi canlanmış, faiz oranları aşağı çekilmiş, uygun koşullu dış finansman artışı yaratılmış, yapısal reformların hayata geçirildiği gözlenmiştir. Bu süreç içerisinde en büyük olumsuzluk, dış ticaret açığındaki büyüme olmuş, ancak buna rağmen artan sermaye girişleri ile ödemeler dengesinin fazla vermesi sonucu rezervlerin arttığı görülmüştür (Karaçar, “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, <<http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr>>, 14.07.2007).

Kriz öncesi para politikalarının sonucu olarak meydana gelen iç talepteki canlanma, Türk Lirası’nın reel olarak değer kazanması ve bunun sonucu ithalâtın hızlı bir şekilde artması cari işlemler dengesini bozmuştur. Cari işlemlerdeki açığa ek olarak 2000 yılının ikinci yarısında özelleştirme ve yapısal reformlara ilişkin gecikmeler iç ve dış piyasalarda tedirginliğe yol açmış, sermaye girişlerini dolayısıyla likiditeyi olumsuz etkilemiş ve kısa vadeli faizleri yükseltmiştir. Bu durum IMF’nin Türkiye’ye karşı olumsuz bir tutum takınmasına sebep olmuş ve piyasalarda beklentileri negatif yönde etkilemiştir. Faizlerdeki artış, hesaplarında yoğun miktarda Devlet İç Borçlanma Senedi tutan ve bunları kısa vadeli kaynaklara yatıran bazı bankaların mali durumlarını bozmuş ve Kasım ayının ikinci yarısında mali piyasalara güvensizliği arttırmıştır. Vade uyumsuzluğunun yoğun olduğu bu bankalara yönelik piyasada güvenin zayıflaması, bunların likidite ihtiyacının hızla artmasına ve kısa vadeli faizlerin 17–22 Kasım döneminde yüzde yüzlerin üzerine çıkmasına neden olmuştur (<<http://www.buik.net>>, 14.07.2007).

Bu durum 9 Aralık 1999 tarihli ekonomik programa olan güveni sarsmış, bunalım piyasalara yansımış, reel kesimde büyük bir talep daralması yaşanmış, dövizle yönelik spekülasyon akımı oluşmuştur. Yükselen faizler, döviz kayıpları 7.5 milyar dolarlık IMF kredisi ve likidite ihtiyacının oldukça yüksek olan bankaların tasarruf mevduat sigorta fonuna devredilmesi piyasaları bir ölçüde rahatlatmıştır. Başka bir ifade ile rahatladığı sanılmıştır. Çünkü yaşanan krizden üç ay sonra Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışmanın piyasalar üzerindeki spekülasyon faaliyetleri

tetiklemesi bu kez döviz krizini başlatmıştır (Karluk, 2005'den aynen aktaran Karaçar, “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak>, 14.07.2007).

1.3.4. Şubat 2001 Krizi

1994 yılındaki krizden farklı olarak 2001 yılında yaşanan krizde dış ödemeler bilançosu dengesizliğinin rolü nispi olarak daha büyük olmuştur. 2000 yılı başında uygulanmaya başlayan döviz kuru temelli istikrar programı, bu tip istikrar programlarının neredeyse tüm karakteristik özelliklerini göstererek sona ermiştir. Döviz kurunun kontrollü şekilde arttırılması ve baskı altında tutulması, tüketim talebinin artışı ve cari işlemler dengesinin açık yönünde bozulmasını da beraberinde getirmiştir. 2000 yılında cari işlemler açığının GSMH'ye oranı yüzde 4,9 olmuştur (Tiryaki, 2002: 17).

2000 yılında uygulamaya konulmuş olan ekonomik program, sabit kur rejimi altında, Türkiye ekonomisindeki sorunlara kalıcı bir çözüm getirerek istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamayı ve enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, kamunun tasarruf eğilimini artırabilmek, kamu açıklarını ve borç yükünü düşürebilmek temel amaç olarak benimsenmiş ve çeşitli yapısal reformlar hayata geçirilmiştir. Program pek çok alanda başarılı sonuçlar elde etmesine rağmen, yurtiçi tasarrufların yeterince artmaması, enflasyonda istenilen hızda bir gerileme yaşanmaması, yapısal reformlarda arzulanan hızın sağlanamaması ve bankacılık sisteminde yaşanan sorunların sonucu olarak ekonomide yeniden bir kriz ortamına gelinmiştir (Hazine Müsteşarlığı Dergisi, Özel Sayı, 2003: 39).

Esasen Şubat 2001'de yaşanan durum Türkiye ekonomisindeki kırılganlığın açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamı sürdüğü için bu kriz ortamının pekişmesi ve likidite krizinin giderek dövize hücum krizine dönüşmüştür. Türkiye bu krizden döviz kurlarını çapa olarak kullanmaktan vazgeçerek, diğer bir deyişle döviz kurlarını dalgalanmaya bırakarak çıkmayı denemiştir. Ancak aşırı dalgalanmalı durumda da çeşitli belirsizlikler ortaya çıkmıştır. İmkansız üçlü adı verilen faiz oranları, döviz kuru ve sermaye hareketleri birbirleriyle ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Asla üçü birlikte kontrol altında tutulamaz. Eğer sermaye hareketleri sabitse, faiz ya da döviz kurundan ancak bir tanesinin denetimi mümkün olmaktadır. 2001 Krizi'ne kadar Türkiye, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda faizleri de

serbest bırakarak döviz kurunun bir ölçüde denetim altına almıştır. Krizden sonra ise dalgalı döviz kuruna geçen Türkiye, faizleri denetim altına almıştır (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 396). Ancak bunun sonucunda Dolar kuru 2001 Ocak ayında 0,679 YTL iken 2001 Şubat ayı sonunda 0,906 YTL'ye, 2001 yılı sonunda ise 1,489 YTL'ye ulaşmıştır.

Bir ekonomide izlenen döviz kuru rejimleri; dış ödemeler bilançosu, enflasyon ve istihdam gibi makro ekonomik parametrelerin belirlenmesinde temel bir role sahiptir. Türkiye'de döviz kuru rejimi kapsamında para politikası oluşumlarına bakıldığında sermaye hareketlerine getirilen düzenlemelere bağlı olarak üç ayrı dönem karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki sermaye hareketlerinin kısıtlı olduğu ve faiz oranları ile döviz kurlarının eş zamanlı olarak kontrol edildiği 1980 öncesi dönem ve 1980'lerdir (1980 – 1988). İkincisi sermaye hareketleri serbestken döviz kurlarının kontrol edildiği ancak faiz oranlarının serbest olduğu ve pasif para politikası uygulanan 1989 – 2001 dönemidir. Son dönem ise sermaye hareketleri serbestken faiz oranlarının kontrol edildiği ancak döviz kurlarının serbest olduğu ve aktif para politikası uygulanan, dalgalı kur rejiminin benimsendiği 2001 sonrası dönemdir (<<http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane>>,17.10.2006).

Krizi aşmaya yönelik olarak dalgalı kur rejimine geçilmiş ve IMF ile yeni bir stand-by düzenlemesi çerçevesinde yenileştirilmiş ve pek çok açıdan güçlendirilmiş bir program uygulanmaya konulmuştur. Güçlü ekonomiye geçiş programı, üç temel ayak üzerine kurulmuştur. Programın ilk ayağını bankacılık sektöründeki bozuklukların giderilmesi başta olmak üzere, ekonominin çeşitli alanlarında yapısal düzenlemelerin hayata geçirilmesi, kamuda iyi yönetişimin sağlanması ve özel sektörün ekonomideki rolünün geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturmuştur. Finansal istikrarın sağlanmasına ve enflasyonla mücadelede devam edilmesine ilişkin uygulanan maliye ve para politikaları programın ikinci ayağını oluşturmaktadır. Makroekonomik istikrar ve toplumun en muhtaç kesimlerini koruma hedefleri ile örtüşen gelir politikalarının oluşturulması yönünde geliştirilmiş bir sosyal diyalogun tesisi programın üçüncü ayağı olarak belirlenmiştir (Hazine Müsteşarlığı Dergisi, Özel Sayı, 2003: 39 – 40).

Program çerçevesinde yürütülmekte olan yapısal reformlar ülkenin istikrarlı bir büyüme sürecine girmesinin sağlanması, dışa açık rekabet ortamında ranta dayalı birikim sürecinden üretime dayanan sürece geçilmesi, kamuda verimliliğin sağlanması,

genç nüfusun istihdam imkânlarının yükseltilmesi ve refah düzeyinin kalıcı bir şekilde artırılması gibi kapsamlı ve önemli hedeflere yönelik olarak tasarlanmıştır.Söz konusu krizler ve sonrasında alınan istikrar kararları, esasen Türkiye ekonomisinin ne kadar kırılgan bir yapı üzerine inşa edildiğini de ortaya çıkarmaktadır. Bunun en önemli sonuçlarından birisi de dış ticaret konusunda görülmektedir. Türkiye ekonomisinde ***ihracatın ve üretimin ithalat bağımlılığı***, bu kırılgan yapının halen devam ettiğini ve yapısal tedbirlerin bunu engelleyemediğini ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

2. 1990 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaretinin Değişimi

1970'li yıllarda makro ekonomik ve yapısal uyum politikalarını uygulamakta geciken Türkiye ekonomisinde, ulusal tasarruf ve yatırımlar arasındaki fark açılmış; ithalat, durgun ihracat karşısında hızla artarak cari işlemler dengesini bozmuş, bütçe açığı büyümüş, enflasyonda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bütçe ve dış ticaret açıkları, özel yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu finansman şekli, dış borçların artmasına ve borçlanma yapısının bozulmasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra 1970'li yılların sonunda dış krediler kesilmiş ve 1979 yılında yaşanan petrol krizi Türkiye ekonomisinin arz – talep dengesini olumsuz etkilemiştir. Bu durum yüksek seviyede bulunan enflasyonu daha da arttırmıştır. Genişlemeci maliye politikalarının sürdürülmesi ve kamu açıklarının yüksek oranda emisyonla kapatılmaya çalışılması enflasyon dinamiklerini olumsuz yönde etkileyerek makro ekonomik dengelerin daha da bozulmasına yol açmıştır. 1980 yılında alınan istikrar kararları ve sonrasında uygulanan program, Türkiye ekonomisinde yaşanan bunalımı aşmak üzere tasarlanmıştır. 1980 İstikrar Programı çerçevesinde, Türkiye ekonomisinde kapsamlı yapısal bir değişikliğe gidilmiştir (Hazine Müsteşarlığı Dergisi, Özel Sayı, 2003: 26).

Türkiye'nin dış ticaretinde son 27 yıllık dönemde gerçekleşen değişim, tüm ekonomik yapıda görülen gelişimin genel bir aynası niteliğindedir. 1980 yılından itibaren uygulamaya koyulan büyüme stratejilerinin temelinde, ihracat ve dış ticaret yer almaktadır. Bu yüzden ihracatta görülen gelişmeler doğrudan ekonomiyi etkilemekte; ihracat yapan sektörler kimi zaman işgücü talebi yaratmakta, kimi zaman da üretim kompozisyonunu değiştirmektedirler (Ertekin, 2005: 2).

1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi sonrasında dünya ekonomik konjonktüründe ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de yaşanmaya başlayan sorunlar, köklü kararların alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. 1980 yılından itibaren alınan söz konusu kararlar, Türkiye'nin dış ticaret

kompozisyonunu oldukça değiştirmiştir. Yüksek enflasyon, artan dış borçlar, döviz sıkıntısı ve negatif büyüme sorunlarının yarattığı ekonomik kriz sonucunda 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ortaya koyulmuştur. Bu durum 1990'lar ve 2000'lerde Türkiye'nin dış ticaretinin nasıl şekilleneceğini ortaya çıkarmıştır.

Bu kararların amaçları kısaca özetlenirse; ekonomideki büyüme dinamiklerine zarar vermeden enflasyon oranının kalıcı bir şekilde düşürülmesi, ithal ikameci büyüme modelinin terk edilerek dışa dönük ve ihracata dayalı büyüme modelinin kurulması, bu çerçevede ihracat teşviklerinin ve sübvansiyonlarının sağlanması, ithalatın serbestleştirilmesinin gerçekleştirilmesi, finansal serbestleşmenin sağlanması, yabancı sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve bu çerçevede döviz kuru politikasının değiştirilerek Türk Lirası (TL)'nin çevrilgenliğinin³⁸ sağlanması ve son olarak ekonomide kamunun etkinliğinin azaltılması ile özelleştirme çalışmalarına hız verilmesidir(<<http://www.hazine.gov.tr>>, 18.01.2007).

24 Ocak Kararları ile piyasa koşullarında işleyen ve dışa açık bir ekonomi modeli uygulamaya koyulmuştur. Söz konusu kararlar doğrultusunda oluşturulan politikalar ile ihracatın arttırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin arttırılması ve faizlerin serbest bırakılması amaçlanmıştır. 24 Ocak kararları ile amaçlanan; iç piyasaya dönük, ithal ikameci politikalarla kurulmuş bir sanayi yapısını, dışa dönük ve ihracat amaçlı bir yapıya dönüştürmek olmuştur. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren istikrar programı ile kambiyo politikası serbestleştirilerek günlük döviz kuru ayarlamaları ile TL'nin sürekli değer kaybettiği bir sürece girilmiştir. İthal kotalarının kaldırılmaya başlanması ile ithalat rejimi serbestleşmeye başlamış, ihracat destekleri ekonomi politikalarının temel araçlarından birisi olmuştur.

1980 yılı, Türkiye ekonomisi ve Türkiye'nin dış ticaret politikaları açısından bir dönüm noktası sayılmaktadır. 24 Ocak kararları ile birlikte Türkiye ekonomisinin, piyasa ekonomisi kurallarına göre işlemlerini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesini gerçekleştirmek için ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu dönemde ihracatı arttırmak için sağlıklı politikalar oluşturulup uygulamaya koyulmuş ve bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. Bu kararların

³⁸ Uluslararası serbest dolaşım ve kabul edilebilirlik kanunlarla değil ekonominin ve ülkenin gücüyle ortaya koyulmalıdır. Günümüzde sadece sanayileşmiş ülkelerin ulusal parası uluslararası dönüşüme sahiptir.

alınır, ihracatın desteklenmesiyle dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatta önemli artış kaydedilmiştir (<<http://www.ekocerceve.com>>, 15.09.2006).

1980 sonrası politikalarla ihracat, 1980 – 1984 arasındaki dönemde yüzde 314 oranında artmış, ancak ithalattaki artış sebebiyle dış açıklar 1980 sonrası dönemde de devam etmiştir. 1980 sonrasında ihracat; izlenen esnek kur politikası ile sürekli değer kaybeden TL politikası, ihracata düşük faizle verilen krediler, ihracatçı sanayinin kullandığı ithal girdilerdeki gümrük indirimleri ve muafiyetleri ile ucuz tutulması ve döviz tahsisinde kolaylıklar yoluyla sürekli desteklenmiştir. Dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi; 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş, miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları giderek düşürülmüş, fon uygulamasına geçilerek daha önce izne bağlı mallar listesinde yer alan birçok ürünün ithalatı Toplu Konut Fonu kesintisi ödenmek suretiyle serbest bırakılmıştır.

İhracat rejiminde ise; zaman içinde yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılarak, ihracat serbestisi prensibi uygulamaya koyulmuştur. Bu dönem içerisinde ihracatın artırılmasına dönük olarak yürürlüğe koyulan hukuki düzenlemelerin yanı sıra ihracatçılara; vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, günümüzdeki dahilde işleme rejimine (DİR) benzer şekilde uygulanan gümrük muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı parasal ve mali teşvikler de sağlanmıştır. Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu da ihracatın finansmanında kullanılan diğer destekleri oluşturmuştur. Türkiye'deki ihracatçıların dış pazarlardaki rekabet gücünü arttırmak ve Türkiye'nin ihracata dönük büyüme modelinin desteklenmesi amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuştur (DTM, 9. Kalkınma Planı Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2006: 16 – 17).

TABLO – 2.1: 1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (Milyon\$)	Değişim (%)	İthalat (Milyon\$)	Değişim (%)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon\$)	GSMH (Milyon\$)	Değişim (%)	Ham Petrol İthalatı (Milyon\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	12,959	11,5	22,302	41,2	35,261	84,592	9,4	3,495	58,1
1991	13,594	4,9	21,047	-5,6	34,641	84,887	0,3	2,456	64,6
1992	14,719	8,2	22,870	8,7	37,590	90,323	6,4	2,632	64,4
1993	15,348	4,3	29,429	28,7	44,777	97,677	8,1	2,550	52,1
1994	18,105	18,0	23,270	-20,9	41,375	91,733	-6,1	2,431	77,8
1995	21,636	19,5	35,708	53,5	57,343	99,028	7,9	2,920	60,6
1996	23,224	7,3	43,625	22,2	66,849	106,080	7,1	3,416	53,2
1997	26,244	13,1	48,583	11,3	74,828	114,874	8,3	3,194	54,0
1998	26,881	2,7	45,921	5,3	72,803	119,303	3,9	2,084	58,5
1999	26,587	-1,4	40,671	-11,4	67,258	112,044	-6,1	2,755	65,4
2000	27,775	4,5	54,503	34,0	82,278	119,145	6,3	4,208	51,0
2001	31,187	12,8	40,508	-24,0	71,693	107,783	-9,5	3,878	77,5
2002	35,081	12,5	50,831	25,5	85,913	116,338	7,9	4,088	69,0
2003	47,252	34,6	69,340	36,4	116,593	123,165	5,9	4,777	68,1
2004	63,017	33,4	97,341	40,4	160,358	135,308	9,8	6,092	64,7
2005	73,275	16,2	116,352	19,5	189,627	145,651	7,6	8,649	63,0
2006	85,502	16,7	138,295	18,9	223,797	154,343	5,9	10,706	61,8
2007 ³⁹	40,483	26,1	62,555	16,2	103,038	33,759	6,7	2,191	64,7

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri ve <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.1'e göre 1990 – 1993 döneminde Türkiye'nin ihracat performansında gerek iç gerekse dış faktörlerin etkisiyle bir yavaşlama olduğu görülmektedir. 1990 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan küreselleşme dalgasının ekonomik yansımaları, siyasi dalgalanmalarından çok daha belirgin olmuştur. Ham petrol ithalatı ise 2005 yılında önceki yıllara oranla yükselerek yaklaşık 8,7 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu durum giderek artan oranda enerji bağımlılığı ve *ithalat bağımlılığı* anlamına gelmektedir.

Tablo – 2.1'e göre; 2000 yılında yaklaşık 28 Milyon \$ olan ihracat 1999 yılına göre yaklaşık sadece 1 Milyon \$ artarken ithalat yine 2000 yılında bir önceki yıla göre 14 Milyon \$ artarak 54 milyon \$'a ulaşmıştır. 1999 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı⁴⁰ yüzde 65,4 iken 2000 yılında bu oran az görülür bir şekilde yüzde 51'e gerilemiştir. Yani 1999 yılında ithal ettiğimiz 100 birim malın 65,4 birimini ihracatla karşılarken 2000 yılında bu rakam 51 birime gerilemiş dolayısıyla dış ticaret açığı

³⁹ Çalışmada gösterilen tüm 2007 yılı verileri Ocak 2007 – Mayıs 2007 aylarını kapsamaktadır. Söz konusu veriler görsel hatalara yer vermemek için grafiklerde kullanılmamışlardır.

⁴⁰ İhracatın ithalatı karşılama oranı, bir birim mal ithalatı yapabilmek için yapılması gerekli olan mal ihracat miktarını gösteren orandır. Daha farklı bir tanımla; ihracat gelirlerinin ithalatın ne kadarını finanse ettiğini gösteren orandır. İhracat / İthalat * 100 formülü ile hesaplanır. Sonuç 100'den büyük ise ülkenin dış ticaret fazlası, sonuç 100'den küçük ise ülkenin dış ticaret açığı var demektir.

dolaylı yoldan ise cari işlemler açığı artmıştır. İhracatın GSMH'ye oranı bir önceki yıla göre yüzde 0,4 azalışla yüzde 13,8'e gerilerken, ithalatın GSMH'ye oranı büyük bir artışla (yüzde 5,4) yüzde 27,1'e yükselmiştir. Bu durum ihracatın ithalata bağımlılığını kanıtlar niteliktedir. Çünkü 2000 kriziyle birlikte düşük seyreden döviz kurları ihracatı ithalattan daha düşük miktarda arttırmış, gerekli yapısal ve teknolojik altyapıya sahip olmayan reel kesimin daha da artan oranda ara malını ithal etmesini sağlamıştır. Diğer taraftan 2000 yılında artışa geçen talep ithal mallarının satışını arttırmıştır. Bu da dış ticaret açığının bir diğer sebebidir. Ulusal paranın aşırı değerlendirildiği ve döviz kurundaki artış oranının enflasyon oranının altında tutulduğu yıllarda dış ticaret açığı artmaktadır.

Çok uluslu finansal ve reel sektör firmalarının giderek güçlenmesi, bilişim teknolojilerinin yanlış bilgiyi azaltarak mal ve hizmet akışını kolaylaştırması, bölgesel ekonomik bütünleşmelerin güçlenmesi, başta Doğu Avrupa ve Asya ekonomileri olmak üzere ülkelerin dışa açıklık derecelerinin artışı, dışa açıklığın üretim girdilerinin göreceli fiyat yapısını önemli ölçüde değiştirmesi, tüketici tercihlerinin en ucuz fakat en kaliteli mal ve hizmete yönelmesi gibi nedenler, dünyada üretimin yapısını ve coğrafi dağılımını önemli ölçüde değiştirmiştir. Üretim faktörlerinde göreceli fiyat, verim farklılıklarının ve coğrafi kaymaların ortaya çıkması, üretimin dış ticaret boyutunu da değiştirmiştir (Türkan, 2006: 4).

1990'lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Krizi gibi dış faktörler, gerekse ekonomideki yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoku gibi kronikleşen iç faktörlerin sonucunda Türkiye, 1994 yılında ekonomik bir krizin içine girmiştir. Bu kriz sonrasında Türkiye, 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla bir dizi tedbirler paketini uygulamaya koymuştur (<<http://www.dtm.gov.tr>>, 15.02.2007).

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında yaşanan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek 1994 ve 1995 yıllarında ihracatın sırasıyla yüzde 18 ve yüzde 19,5 oranında artış kaydetmesine imkan vermiştir. Sermaye hesabının 1990'larda serbestleştirilmesi temelde hükümetin bütçe açıklarını finanse etmede yurtdışı piyasaları da kullanmak istemesinden kaynaklanmıştır. Ancak serbestleşme politikaları uluslararası sermaye girişlerinin artmasına ve dolayısıyla dış borç stokunun

giderek yükselmesine yol açmıştır. Türkiye ekonomisi kriz yılları hariç olmak üzere 1990'larda cari işlem açıklarından daha yüksek tutarda yabancı sermaye çekebilmiştir. Bundan dolayı, MB 1992 yılından itibaren hemen hemen her yıl döviz rezervi pozisyonunu güçlendirebilmiştir (Tiryaki, 2002: 13).

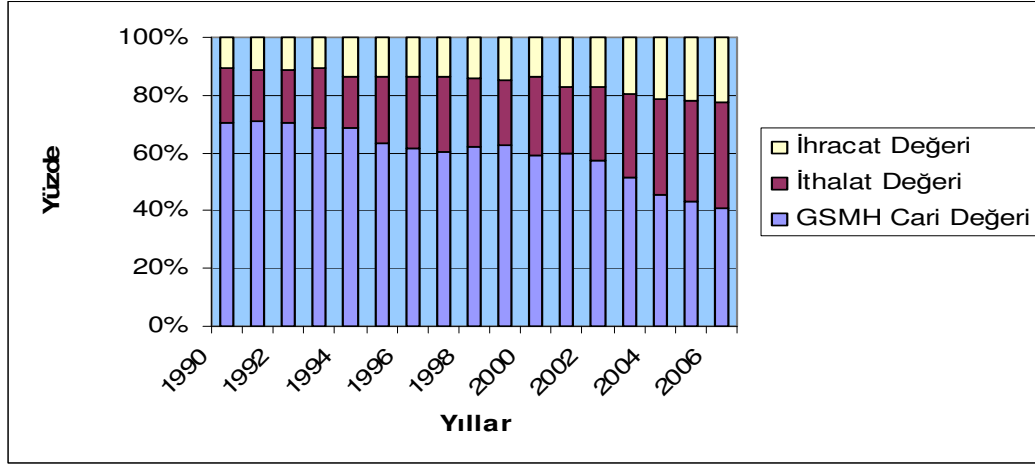
Tablo – 2.1'de 1990 yılında yaklaşık 13 Milyar \$ olan ihracatın, her yıl artarak 2005 yılında 1990 yılına göre yaklaşık yüzde 465 artarak 73 Milyar \$'ı geride bırakmış olduğu görülmektedir. 16 yıllık süre içerisinde yalnızca depremin yaşandığı 1999 yılında gerileyen ihracat büyümenin de temel taşı konumunda olup, 24 Ocak Kararları'yla geçilen ihracata dayalı büyüme modelini doğrular niteliktedir. 1999 yılında yaşanan küçülmenin ardından ise ihracat, yüzde 30'luk büyüme rakamlarına ulaşmıştır. 2005 yılında ise döviz kurlarının düşük seyretmesi sonucu ihracatta bir önceki yıllara göre azalarak artış söz konusudur.

İthalatta yaşanan gelişmeler ile Türkiye ekonomisindeki gelişmelerin izlenmesi daha kolay görünmektedir. Buna göre Körfez Krizi'nin gerçekleştiği 1990 – 1991 döneminde ithalat, önce yüzde 41 oranında artış göstermiş daha sonra erken yapılan genel seçimlerin de etkisiyle yüzde 4'lük bir küçülme yaşamıştır. 1994 yılına dek sırasıyla yüzde 8,7 ve 28,7'lik artışlar yakalayan ithalat, devalüasyon yaşanan 1994 yılında artan ithal fiyatları dolayısıyla yaklaşık yüzde 21 küçülmüştür. Alınan 5 Nisan 1994 kararlarıyla rahatlayan Türkiye ekonomisinde yine tırmanışına devam eden ithalat rakamları 1996 yılında Türkiye'nin kabul edildiği GB ile birlikte duraklama devresine girerek azalarak artışına devam etmiş ve depremin yaşandığı 1999 yılında yüzde 11,4 oranında azalmıştır. GB anlaşmasına rağmen 1994'ü izleyen beş yıl boyunca dış ticaret ve cari işlem açıklarının ılımlı boyutlarda seyretmesinin nedeni olarak 1994 devalüasyonunun etkisinin 1999 sonuna kadar sürebilmiş olmasıdır (<<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>>, 10.05.2006).

2000 yılında yaşanan yüzde 34'lük artışa karşın Kasım 2000 ve ardından gelen Şubat 2001 krizleri ve bununla birlikte yaşanan döviz fiyatlarındaki artış ithalatta düşüşü de beraberinde getirmiştir. Yüzde 24'lük bu azalışın ardından ithalat yine yıllar itibarıyla artmaya devam etmiştir. 2005 yılında yaşanan yüzde 16,2'lik ihracat ve yüzde 19,5'lik ithalat artışı önceki yıla göre düşük bir değerdir. Ancak benzeri yıllara bakıp bu

oranların yükselişinin hemen ardından bir kriz yaşandığını söylemek ve 2005 ve 2006 yılında benzer bir büyük kriz yaşamadan değerlerin düşüşünü görmek dikkat çekicidir.

GRAFİK – 2.1: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve Dış Ticaret Değerleri Arasındaki İlişki

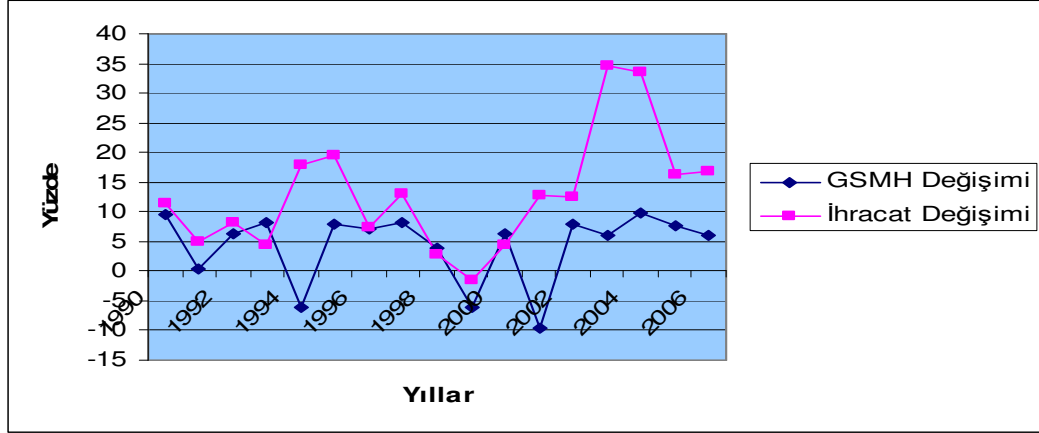
KAYNAK: Tablo - 2.1'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.1'e göre yıllar itibariyle ithalat ve ihracatın GSMH'deki payları görülebilmektedir. Dikkat çekici bir nokta, 1990'dan itibaren GSMH'ye göre ithalatın giderek artmasıdır. İthalatın en düşük olduğu yıllar erken genel seçimin yaşandığı yılın ertesi ve Körfez Savaşı'nın sona erdiği tarih olan 1992 ve 5 Nisan Kararları'nın alınıp devalüasyonun yaşandığı 1994'tür. Çünkü yüksek döviz fiyatıyla mal dış alımında bulunmak pahalı, düşük değerli ulusal parayla mal dış satımında bulunmak kolaylaşmıştır. Yine ithalatın GSMH'deki payının giderek artmaya başladığı tarih GB'ye üye olunan 1996 yılından itibaren başlamaktadır. Bu noktada ithalatın artışının en önemli nedeni DİR⁴¹'dir. İthalatın artışıyla birlikte ihracatın da artmaya başlaması üretimin dolayısıyla *ihracatın ithalata bağımlılığını* kanıtlar niteliktedir. Yine ihracatın

⁴¹ DİR: İthalatta şartlı muafiyet sistemi ve ithalat yapma sırasında alınan vergilerin geri ödenmesi sisteminden oluşmaktadır. Şartlı muafiyet sistemi; dahilde işleme izin belgesi ve dahilde işleme izni kapsamında ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinin, Türkiye Gümrük Bölgesi'nde (serbest bölgeler hariç olmak kaydıyla) yerleşik firmalarca, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, vergisi teminata bağlanmak suretiyle ithal edilmesinin ve ihracat taahhüdünün gerçekleşmesinin ardından alınan teminatın iade edilmesinden oluşmaktadır. Bu kapsamda yapılacak işleme malzemesi ithalatında, KDV ile ÖTV tahsil edilir ve ticaret politikası önlemleri uygulanır (Sönmez, 2005: 61).

ithalata göre daha düşük şekilde artması da artık ithalata bağımlılığın yapısal bir niteliğe büründüğünü göstermektedir.

GRAFİK – 2.2: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İhracat Değişimi

KAYNAK: Tablo - 2.1'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.2'ye göre 1990 – 2005 yılları arasında ihracatın ve GSMH'nin değişimi daha net görülebilmektedir. Körfez Savaşı'nın bitimine kadar geçen sürede ve erken genel seçimlerin yaşanmasından itibaren Türkiye ekonomisi ne büyümüş ne de küçülmüştür. Yaklaşık 150 Milyar \$'lık GSMH, 1990 ve 1991 yıllarında hemen hemen aynı kalmıştır. Buna karşın ihracat küçük de olsa bir ilerleme kaydetmiş ve yaklaşık yüzde 5'lik büyüme yaşamıştır. 1994 yılında bir önceki yıla göre yaşanan yüzde 26'lık GSMH düşüşü Türkiye ekonomisi için önemli küçülmelerden birisidir. Ancak ihracat için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Devalüasyon sonucu oluşan yeni durum Türkiye'deki ihracatçıları mutlu etmiş ve bir önceki yıla göre yüzde 18'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu durum Grafik – 2.2'de de görülen GSMH ile ihracat değişimi arasında oluşan zıt kutbu meydana getirmiştir. Bir sonraki yıl olan 1995, GSMH'nin, alınan 5 Nisan 1994 kararlarıyla, güçlü bir şekilde artışına sahne olmuş ve bir önceki yıla göre yüzde 28 büyüme gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ihracat, alınan yapısal önlemlerle döviz kuruna bağımlılığını azaltmış ve yaklaşık yüzde 20 oranında artmıştır. Ancak alınan yapısal tedbirlerin bile - anayasal iktisat okulunun öne sürdüğü, politikacıların ülke kaynaklarını seçim uğruna harcayabilecekleri tezini kanıtlar nitelikte - uygulanamayacağı ortaya çıkmıştır. Seçim propagandaları sayesinde dağıtılan sübvansiyonlar ve bilinçsizce harcanan ülke kaynakları büyümenin 1995 yılına göre sürdürülememesini ve 1996 yılında yaklaşık yüzde 8'lik bir GSMH gelişimini ortaya

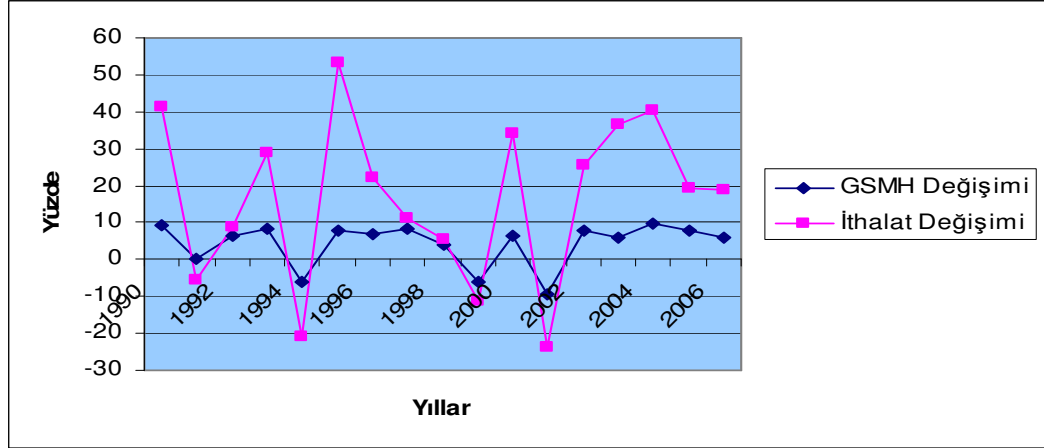
çıkarmıştır. Yine söz konusu yılda ihracat da büyümesini azalan artış biçiminde gerçekleştirmiştir.

1999 yılında olan depremin Türkiye ekonomisinin makro verilerinde yarattığı değişim GSMH'ye yüzde 10,3'lük, ihracata ise yüzde 1,4'lük bir azalma olarak yansımıştır. Deprem yaraları hemen hemen sarılarak yüzde 8'lik büyüme yakalayan GSMH'nin bu yükselişi 2000 yılının Kasım ayında ve bir sonraki yılın Şubat ayında mali kesimde yaşanan peş peşe krizlerle yüzde 25,9 oranında küçülmüştür. Ancak ihracatın kriz ortamına karşın büyümesini sürdürmesi, Türkiye'nin dış ticaretinin reel kesimin verimlilik, katma değer gibi olgulardan uzakta, yalnızca döviz fiyatıyla işlediğinin bir kanıtıdır.

2001 yılı sonrası IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşların yardımıyla makro dengeleri kısa süre içerisinde toparlamaya çalışan Türkiye, yüksek faiz oranlarıyla yabancı yatırımları kendisine çekebilmiş ve reel kesimin canlanmasını sağlamıştır. Ancak Türkiye ekonomisine giriş yapan yabancı paranın büyük çoğunluğunun *kısa vadeli sermaye akımı* dikkat çekmektedir. 2002 – 2004 yılları arasında ihracat değerinin yüksekliğinin sebepleri arasında işgücü verimliliğinin artırılması, yurt içerisinde enerji maliyetlerinin sabit tutulması, ihracatçıların DİR kapsamında ucuz ithal girdi kullanımına yönelmeleri ve buna bağlı olarak finansman maliyetlerindeki azalma gösterilebilir (Yükseler, 2005: 21).

2003 yılından itibaren GSMH ve ihracat değerlerinin yüksekliği; ihracata bağlı bir büyüme modeline sahip olmanın göstergesi olarak Türkiye ekonomisi açısından umut verici, yabancı paralara göre yüksek fiyatlı ulusal para yüzünden ihracatın düşük miktarda artış kaydetmesi ve bu yüzden 1980 yılında geçilen ihracata dayalı büyüme modelinin son 27 yıldır yapısal anlamda gerçekleştirilemediği için ise yine Türkiye ekonomisi açısından olumsuzdur.

GRAFİK – 2.3: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İthalat Değişimi

KAYNAK: Tablo - 2.1'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.3'de ithalat ile GSMH arasındaki 1990 sonrası ilişkiyi göstermektedir. Dikkat edilecek en önemli farklılık Grafik – 2.3'deki değişimin Şekil – 2.2'ye kıyasla GSMH'nin ithalat ile daha yakın bir paralellik göstermesidir. Bunun temel sebebi büyümenin arttığı yıllarda ithal tüketim mallarına olan talebin genişlemesi ve üretimde kullanılan ara ve yatırım mallarına olan ihtiyacın artmasıdır. Grafik – 2.2 ve Grafik – 2.3'ten, Türkiye ekonomisinde 1990 yılından itibaren büyümeyle ithalat artışının birlikte yol aldığı ortaya çıkmaktadır. Artan her ithal ara malında Türkiye ara malı sanayinin, artan her ithal yatırım malında da Türkiye'deki emeğin geride bırakıldığı ve bu durumun kısa vadede sürdürülebilir olmasına karşın uzun vadede *üretimin ithalata bağımlılığı* haline geldiği bir gerçektir. Grafik – 2.3'e göre kriz dönemlerinde GSMH ve ithalat değişimleri azalarak artış biçiminde ortaya çıkmaktadır. En önemli sonuç ise 1994, 2000 ve 2001 Krizlerinden bir önceki yıllarda ithalatın GSMH'deki değişimi de geçecek şekilde büyümesidir. Ancak 2001 sonrası dönemde bu olguya rastlanmamaktadır.

2004 yılındaki GSMH büyümesini ertelenmiş otomotiv, beyaz eşya ve elektronik talebinden almıştır. Bu talep de banka tüketici kredileri ve kredi kartı kullanımını arttırmıştır. 2004 yılında cari fiyatlarla yaklaşık yüzde 20 oranında artan GSMH, kişi başına düşen milli geliri de 4172 \$'a yükseltmiştir. İç talepteki artış başta ara ve sermaye malları ithalatını arttırırken tüketim mallarının talebinde de artış söz konusudur. Düşük seyreden döviz kuru, özellikle ihracatçılar açısından dünya

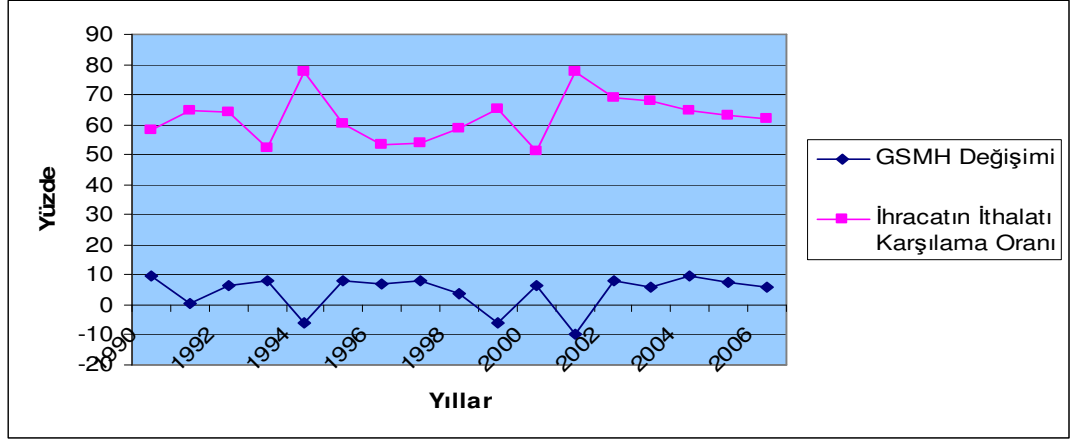
fiyatlarından girdi ithalini özendirmekte ve zaman zaman yerli girdi tedarikçisi aleyhine girdi ithalini çekici duruma getirmiştir (Sönmez, 2005: 9 – 10).

Türkiye ekonomisinde bazı dönemlerde yüksek talep artışıyla ithalatın dolayısıyla dış ticaret açığının oluşmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi GSMH'nin dalgalı büyümesidir. Bu sürece etki eden faktörler arasında şu unsurlar önem taşımaktadır; kronik enflasyonun piyasalarda belirsizliğe neden olması ve kaynak dağılımında dengesizlik yaratması, yüksek kamu açıklarının temelde iç borçlanma ile finanse edilmesi ve bunun özel sektör yatırımlarını dışlaması, kısa vadeli sermaye girişlerindeki dalgalanmalar, üretime etki eden girdilerden, ücretlerin ve karların hâlihazırda dalgalı oluşu, faiz oranlarının sürekli artması ve değişken bir yapı göstermesi (Hazine Müsteşarlığı Dergisi, Özel Sayı, 2003: 30).

Ekonominin küçülmesiyle kişilerin döviz harcamaları düşmektedir. Buna örnek olarak ithalatın, küçülme yaşanan dönemlerde azaldığını gösterebiliriz. Buna karşılık iç piyasadaki durgunlukta üreticilerin yapabileceği tek şey ürettikleri malları dış pazarlara satmalarıdır. Bunu da yurtdışı pazarlarda rekabetçi olan üreticiler başarabilmektedirler. Eğer bu durum gerçekleşirse ihracat artmaktadır. Bu çerçevede 1994 yılında yaşandığı gibi bir devalüasyon, ithalatın pahalılaşması nedeniyle düşmesine ve ihraç edilebilecek malların yurtdışında daha rekabetçi olmasına neden olur. Türkiye ekonomisinin yaşadığı deneyimler, ihracat artışlarının daha çok devalüasyondan kaynaklı değil, iç ve dış talepteki gelişmelerden kaynaklandığı yönündedir (<<http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr>>,15.01.2007).

Grafik - 2.3'de görülen ithalat artışları iç talepteki değişmelerden kaynaklı olduğu varsayımını yürütmek yanlış olmayacaktır. Çünkü GSMH artışa geçtiğinde dolayısıyla Türk yurttaşlarının üretime katılmaları sonucu ellerine geçen gelirlerin arttığı durumlarda ithalata olan talep artmakta, GSMH'nin düştüğü yıllarda ise bu durum tersine dönerek ithalat talebi azalmaktadır. İleride değinileceği gibi 1999 sonrası Türkiye ekonomisinde ithalat talebi hızla artan kalemlerden birisi tüketim mallarıdır.

GRAFİK – 2.4: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde GSMH ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Arasındaki İlişki

KAYNAK: Tablo - 2.1'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.4'de 1990 sonrası GSMH'deki gelişmeler ve aynı zaman aralığında Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalatın ne kadarını karşıladığını belirlemeye yarayan oran olan ihracatın ithalatı karşılama oranı arasındaki ilişki görülmektedir. 1990 yılında yaklaşık 150 Milyar \$ olarak gerçekleşen ve bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 40 oranında artan GSMH beraberinde yaklaşık yüzde 58'lik bir ihracatın ithalatı karşılama oranını getirmiştir. Bunun anlamı ihraç edilen mallarla ithal edilen malların yalnızca yüzde 58'ini finanse edilebilmesidir. Bir yıl sonra binde 4 oranında azalan GSMH, ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 6'lık bir artışla yüzde 64,6'ya ulaşmasını sağlamıştır. Bunun nedeni 1991 yılında yaşanan erken seçimle birlikte döviz piyasasında yaşanan oynaklıklar ve ihracatçının bu durumdan rant elde ederek payını arttırmasıdır. Yalnız ihracat artmasına karşın GSMH'de neredeyse hiçbir değişikliğin yaşanmaması bunun istenmeyen bir durum olan, yalnızca dövizdeki değişimle yaşanan bir ihracat büyümesi olduğunun kanıtıdır. Oysaki istenen ve katma değer yaratan bir ihracat artışı milli hasılanın büyümesini de beraberinde getirmektedir. Buna benzer bir durum 1994 yılında görülmektedir.

5 Nisan 1994 yapısal iyileştirme kararlarının alındığı yıl aynı zamanda GSMH'nin yaşanan devalüasyonla birlikte yüzde 26 oranında bir önceki yıla göre azaldığı ve yaklaşık 132 Milyar \$ olarak gerçekleştiği bir yıl olmuştur. Kriz dönemlerinde görülen üretim azalışı ve işgücünün üretim sürecinden çıkarmak yine gerçekleşmiştir. Bu yüzden ulusal hasılanın azalışı da normaldir. Buna karşın ihracat ile karşılanan ithalat oranı yaklaşık yüzde 25 oranında artmıştır. Bunun nedeni Döviz

fiyatlarındaki yükselmeye birlikte ihracattan elde edilen gelirlerin artışı ve yine yüksek döviz kuru sebebiyle ithalatçı kesimin bundan zararlı çıkması ve gelirlerinin düşmesidir. Böylece birim ihracat geliriyle karşılanan ithalat miktarı artmıştır. Bu rakam Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerle ithalatının hemen hemen yüzde 80'ini karşılayabildiği anlamına gelmektedir.

Doğal ki bu durum da yine 1991 yılındakine benzer şekilde döviz kurları sayesinde gerçekleşmiştir. 1995 yılında yüzde 28 oranında büyüyen ekonomi, alınan 5 Nisan istikrar paketinin de desteğiyle döviz kurlarının dalgalanmasını engelleyerek belirli bir düzeyde kalmasını sağlamış, bu da ihracatın ithalatı karşılama oranını yaklaşık 17 puan düşükle yüzde 60'dan yılı kapatmasını sağlamıştır. 1999 yılında yaşanan depremle Türkiye ekonomisinde yaşanan yüzde 10'luk küçülme, ihracatın ithalatı karşılama oranını yüzde 77,5'e çıkarmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta ise depremin ardından yurttaşların nihai mal talebinin dolayısıyla refah dönemindeki görece yüksek olan ithal tüketim malı taleplerini azaltmış olmalarıdır. 1999 yılındaki ihracatın ithalatı karşılama oranındaki artış, ihraç mallarının artışından çok söz konusu ithal tüketim malı talebinin azaltılmasına bağlıdır. Türkiye ekonomisinde 2002 sonrasında yaşanan gelişmeler dikkat çekici ve Türk ekonomisinin geleceği açısından bir o kadar da düşündürücüdür. Çünkü bu tarihten itibaren GSMH ortalama yüzde 25 oranında artmasına karşın ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama yüzde 1,5 oranında azalmıştır.

Bir ülkenin ekonomisi büyürken buna bağlı makro değişkenlerin artışı da şarttır. İthalat, büyümeye endekslidir. Büyüme yıllarında ithalat da hızlı şekilde artar. İç pazardaki büyüme ise enflasyonla birlikte ihracatın cazibesinin azalmasına sebep olur (Capital Guide Dergisi, 2002: 66). Buna göre 24 Ocak 1980 kararlarıyla ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş olan Türkiye ekonomisi büyürken, ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesinin tek bir açıklaması vardır: *ihracatın ithalata bağımlılığı*.

2.1. 1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu

Cari işlemler açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaşması dış ödemeler bilançosu krizlerinin temel nedenini oluşturmaktadır. Türkiye'de de 1970'lerin sonunda, 1994 yılında ve 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlerin dış ödemeler bilançosu kaynaklı olduğu açıktır. Cari işlem açığının sebebi, ucuz döviz ve sermaye

hareketleridir. Bunun gerisinde de yüksek faiz vardır (<<http://lattakian.blogspot.com>>, 16.07.2007). Bundan dolayı cari işlemler hesabı ekonomi politikaları hakkında karar alma sürecinde göz önünde bulundurulması gereken önemli değişkenlerden birisidir. Cari işlemler hesabına, dış ödemeler bilançosunda değinildiği gibi ihraç edilen mal ve hizmet ile ithal edilen mal ve hizmet arasındaki farktan ulaşılabileceği gibi, ulusal gelir hesaplarından da ulaşılabilir.

$$GSMH = C + I + G + X \Rightarrow \text{Talep Yönlü Ulusal Gelir}$$

(C: Tüketim, I: Yatırım, G: Kamu Harcamaları, X: İhracat)

$$GSMH = C + S + T + M \Rightarrow \text{Arz Yönlü Ulusal Gelir}$$

(C: Tüketim, S: Tasarruf, T: Kamu Gelirleri, M: İthalat)

$$C + I + G + X = C + S + T + M$$
$$X - M = (S - I) + (T - G)$$

Eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini vermektedir. Başka bir ifadeyle cari işlemler dengesi, özel tasarrufların özel yatırımlardan ve hükümetin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farktan oluşmaktadır. Örneğin yurtiçi özel yatırımlar yurtiçi tasarruflarla karşılanamıyorsa ve hükümetin bütçe açığı bulunmaktaysa o ülkenin cari işlemler hesabı açık vermekte, tam tersi durumda ise bu durum fazla olmaktadır.

Cari işlemler açıklarının kesin şekilde daralması birçok araştırmaya konu olmuş ve deneye dayalı olarak daralmaları tahmin eden bir takım değişkenler belirlenmiştir. Buna göre cari işlemler dengesinin düzeyi (açık ne kadar büyükse daralma o kadar olasıdır), döviz rezervleri (ne kadar düşükse daralma o kadar olasıdır), kişi başına GSMH (ne kadar büyükse daralma o kadar olasıdır), dış ticaret hadleri (hadlerin bozulduğu ülkelerde daralma olasılığı o kadar yüksektir) ve yatırımlar (ne kadar yüksekse daralma o kadar olasıdır) bu değişkenler arasında sayılabilir. Daha fakir ve gelişmekte olan ülkeler de örneklem kümesine katıldığında şu değişkenler de belirgin şekilde devreye girerler; gelişmiş ülke büyüme oranları (ne kadar büyükse daralma o kadar olasıdır) ve gelişmiş ülke faiz oranları (ne kadar yüksekse daralma o kadar olasıdır)'dır (Miles – Ferretti ve Razin; 1997, 1998'den aynen aktaran Tiryaki, 2002: 11).

TABLO – 2.2: 1990 – 2007 Yılları Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengeleri

Yıllar	DTD (Milyon\$)	CİD (Milyon\$)	Yıllar	DTD (Milyon\$)	CİD (Milyon\$)
1990	-9448	-2625	1999	-10185	-1340
1991	-7290	250	2000	-21959	-9821
1992	-8076	-974	2001	-3733	3392
1993	-14081	-6433	2002	-7283	-1524
1994	-4167	2631	2003	-14010	-8036
1995	-13152	-2339	2004	-23878	-15604
1996	-10264	-2437	2005	-32926	-23151
1997	-15048	-2638	2006	-40186	-31764
1998	-14052	1984	2007	-16452	-15833

KAYNAK: <<http://www.tcmb.gov.tr>>, 08.07.2007 Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden faydalanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.2'ye göre Türkiye'nin dış ticaret dengesinin 1990 sonrası ne denli bozulduğunun göstergesidir. 16 yıllık zaman sürecinde yalnızca yurtdışından alınan ve yurtdışına satılan malların söz konusu olduğu dış ticaret alt kaleminde, hiçbir zaman pozitif bakiyeye yani dış ticaret fazlasına ulaşamamıştır. Cari işlemler ise birinci bölümde değinildiği gibi dış ödemeler bilançosunun ana kalemlerinden birisidir ve hizmetler alt kalemiyle birleşen dış ticaret alt kaleminden oluşmaktadır. Bunu yukarıdaki denkleme uyarlırsak; ithal ettiğimiz malların ihraç ettiğimiz mallarla karşılanamaması aynı zamanda tasarruf açığına ve kamu harcamalarının kamu gelirlerinden büyük olması anlamına da gelmektedir. 1990 yılında yaklaşık 9,5 Milyar \$ olarak gerçekleşen dış ticaret açığı beraberinde 2,6 Milyar \$'lık cari işlemler açığını da getirmiştir. Aralarında belirli bir fark bulunmasının temel nedenleri; Türkiye'nin sağladığı turizm gelirleri, işçi dövizleri, bavul ticareti gibi hizmet kalemleridir. 1991 yılında yaşanan genel seçim ve Körfez Savaşı sonucunda dış ticaret dengesi bir önceki yıla kıyasla yaklaşık yüzde 22 oranında daha az bir açık vermiş ve cari işlemler dengesi döviz fiyatlarının yükselişi, Ortadoğu'da yaşanan gerilimden Türkiye'nin ihracatını arttırarak çıkması gibi nedenlerle 250 Milyon \$'lık bir fazla vermiştir.

Tablo – 2.2'de dikkat çekmesi gereken diğer nokta 1991'den itibaren sırasıyla yüzde 7,8 ve yüzde 60 oranında artarak açık veren dış ticaret dengesinin 1994 Krizi'nin oluşumuna zemin hazırlamasıdır. Aynı durumu Kasım 2000 Krizi sonunda yaşanan yaklaşık 10 Milyar \$'lık dış ticaret açığının bir önceki yıla göre yüzde 115,6 oranında artmasıyla Şubat 2001 Krizi'ne yakalanılmasını da belirtebiliriz. Bu durumun tamamen dış dinamiklerden kaynaklanan tesadüfî bir durum olarak düşünülebilse de 2006 yılında

gerçekleşen yaklaşık 43 Milyar \$'lık dış ticaret açığının bir önceki yıla göre yüzde 22 artması endişelendiricidir.

1990 yılında Türkiye ekonomisinde yaklaşık 4,5 Milyon \$ olan cari işlemler açığı, Nisan 1994 kararlarına kadar bu seyrini arttırarak devam ettirmiş, kararlar ile birlikte yapılan devalüasyonla TL'nin değer kaybedişi ihracatçı firmaları memnun etmiştir. Çünkü değerli döviz ile mal ve hizmet satımını yapmışlardır. Söz konusu yıl cari işlemler 2,8 Milyon \$ kadar fazla vermiş ve kriz kısa vadede atlatılmıştır. Ancak bu dönem yüzde 6,1'lik küçülme ile sonlanmıştır. Bir sonraki yıl oluşan yaklaşık 13 Milyon \$'lık dış ticaret ve 3,5 Milyon \$'lık cari işlemler açığı yüzde 8'lik büyüme ile Türkiye ekonomisinin büyümesinin aslında ithalata bağımlı olduğunun gösterir niteliktedir. Kasım 2000'de yaşanan finansal kriz bankacılık kesimi başta olmak üzere ekonominin tüm alanlarını olumsuz etkilemiştir. Krizi izleyen iki ayda IMF'den ek dış finansman sağlanması ve alınan önlemler sayesinde ekonomik ortam ve beklentiler nispi olarak iyileşmiş, ancak bütçe açığı dolayısıyla ortaya çıkan cari işlemler açığı varlığını devam ettirmiştir. 2000 yılında toplam ihracat yaklaşık 28 Milyon \$ olarak gerçekleşirken, 2001 yılında bu rakam 31 Milyon \$'a çıkmıştır. İthalat ise 2000 yılında yaklaşık 54,5 Milyon \$ olarak gerçekleşirken, bu rakam 2001 yılında dövizin değerli olması sebebiyle 41 Milyon \$'a gerilemiştir. İthalatın bu denli düşüşü üretim sanayini de etkilemiş ve GSMH 2001 yılında sabit fiyatlarla yüzde 9,4 gerilemiştir. 2000 yılında yüzde 4,9 olarak gerçekleşen cari işlemler açığının GSMH'ye oranı, 2001 yılsonu itibarıyla yüzde 2,4 oranında fazla vermiştir (Kumcu ve Eğilmez, 2005: 385).

TABLO – 2.3: 1990 – 2007 Yılları Dış Ticaret Rakamlarının GSMH ile İlişkisi

Yıllar	DTD / GSMH (%)	CİD / GSMH (%)	Yıllar	DTD / GSMH (%)	CİD / GSMH (%)
1990	-11,2	-3,1	1999	-9,1	-1,2
1991	-8,6	0,3	2000	-18,4	-8,2
1992	-8,9	-1,1	2001	-3,5	3,1
1993	-14,4	-6,6	2002	-6,3	-1,3
1994	-4,5	2,9	2003	-11,4	-6,5
1995	-13,3	-2,4	2004	-17,6	-11,5
1996	-9,7	-2,3	2005	-22,6	-15,9
1997	-13,1	-2,3	2006	-26,0	-20,6
1998	-11,8	1,7	2007	-48,7	-46,9

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

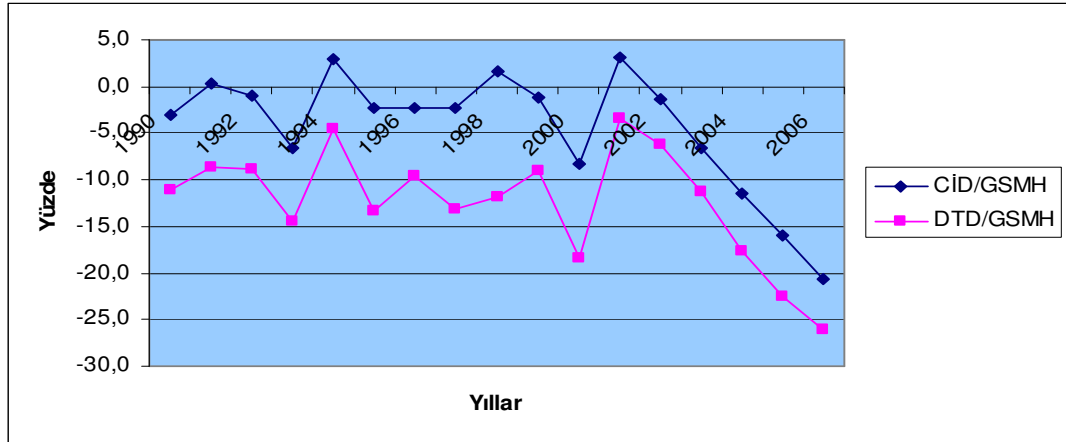
Tablo – 2.3'te, Tablo – 2.2'de açıklananlar cari fiyatlarla GSMH'ye oranlandığında daha net görülebilmektedir. 1990 yılında yaklaşık 9,5 Milyar \$ olarak gerçekleşen dış ticaret açığını cari (piyasa) fiyatlarla GSMH'ye oranladığımızda karşımıza çıkan rakam yüzde 6,3'tür. 1991 yılında yüzde 1,5'lik azalmayla GSMH'nin yüzde 4,8'ini oluşturan dış ticaret açığı 1994 yılına kadar oransal ağırlığını arttırarak peak (tavan) tabir edilen durumuna ulaşmış ve Tablo – 2.2'de sözü edilen kriz dönemine girilmiştir. 1995 yılından itibaren 5 Nisan 1994 Kararlarının da etkisiyle toparlanmaya çalışan Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının GSMH'ye oranı sırasıyla yüzde 3,2, 7,7, 5,7 gibi oranlarla dalgalanmaya devam etmiştir. Bu oranlar Türkiye ekonomisinin hala yapısal anlamada 1980 yılından beri yapmaya çalıştığı reformları gerçekleştirmediğinin de kanıtı niteliğindedir.

1997 yılında yaşanan Asya Krizi ve devamında kendini gösteren 1998 Rusya Krizi, Türkiye'nin kısa bir süre için uygun sermaye üssü görevi almasına yol açmış ve dış ticaret dolayısıyla cari işlemler açıklarının GSMH'ye oranlarının düşmesine hatta cari işlemler dengesinin 1998 yılında fazla vermesine yol açmıştır. Ancak 1999 yılında yaşanan deprem ile birlikte Türkiye ekonomisindeki yüzde 10'luk küçülme dış ticaret değerlerinin de gerilemesine yol açmıştır. 1999'u takip eden yıllarda dış ticaretin GSMH'deki ağırlığının yükselmesi yeni bir kriz dalgasını da beraberinde getirmiştir. 2000 yılında gerçekleşen yüzde 11,1'lik oran hemen hemen bir önceki yılın iki katı niteliğindedir.

2001 Şubat Krizinin yaşandığı yılda cari işlemler dengesi fazla vermesinden dolayı pozitif işareti yine bir kriz döneminde almıştır. 2001 yılından itibaren söz konusu oranlar tekrar yükselişe geçmiş ve 2005 yılında cari işlemler açığının GSMH'deki

oransal ağırlığı yüzde 6,4'e dış ticaret açığının ise yüzde 9,1'e ulaşmıştır. Önemli nokta bir önceki yıl olan 2004'te dış ticaret açığının 2005'e göre yüzde 1,7 fazla olmasına karşın bir krizin gerçekleşmemesidir. 2006 yılında da dış ticaret açığının GSMH'daki oransal ağırlığı yüzde 26'ya ulaşmış, cari işlemler açığı ise bir önceki yıla göre yüzde 4,7 artarak GSMH'daki oransal ağırlığını yüzde 20,6'ya çıkarmıştır.

GRAFİK – 2.5: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Dengelerinin GSMH'ye Oranları

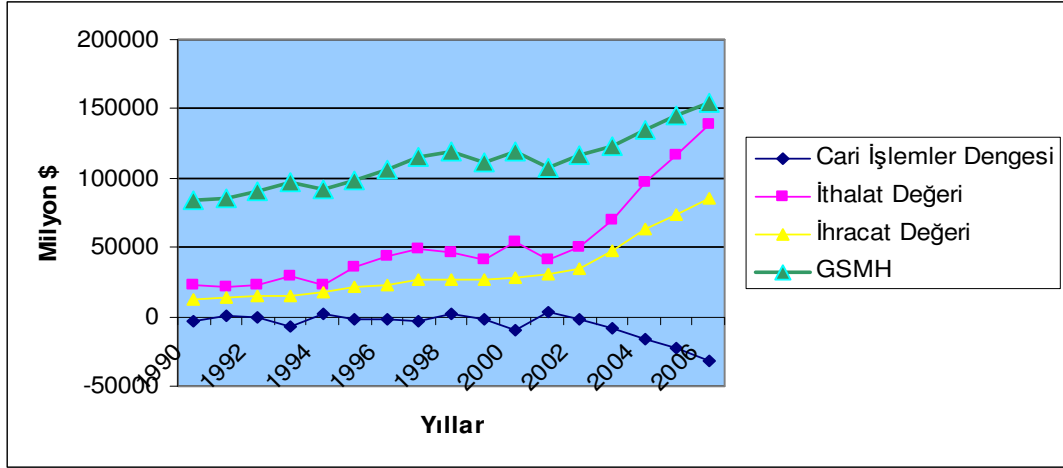

KAYNAK: Tablo – 2.3' deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.5 bir bakıma Tablo – 2.3'deki dalgalanmaların daha iyi görülmesi içindir. Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler ve ekonominin kırılganlığı, dış ödemeler bilançosu kalemlerinin GSMH'ye oranlarının da dalgalı hale gelmesini ortaya çıkarmıştır. 1990 yılından itibaren beraber hareket etmeye başlayan cari işlemler dengesi ve bunun alt kalemi olan dış ticaret kalemi, 1995 – 1997 yılları arasında paralelliklerini kaybetmiştir. Bu durum 2002 sonrası Türkiye ekonomisinde de görülmektedir. Bu farklılıkların temelinde cari işlemler dengesinin doğası gereği içerisinde turizmin de dahil olduğu hizmetler kaleminin varlığıdır. Bu durum aynı zamanda 16 yıllık süre içerisinde neden zaman zaman cari işlemler dengesinin pozitif bakiye verirken dış ticaret dengesinin sürekli açık pozisyonda olduğunu da kanıtlamaktadır. Bunun sebebi Türkiye'nin diğer birçok Akdeniz ülkesi ekonomisinde olduğu gibi ekonomisini sanayiden çok hizmetler sektörüne odaklamış olduğudur. Grafik – 2.5'te çıkışlar GSMH'nin azaldığı dolayısıyla ekonominin küçüldüğü dönemlere işaret ederken, cari işlemler dengesinin fazla verdiği her dönemde bir krizin (1994, 1998 ve 2001 yılları) oluşması önemlidir. 2001 yılından sonra yine paralellik

kazanan cari işlemler dengesi ve dış ticaret dengesinin GSMH'ye oranı, 2004 yılından itibaren bozulmuş ve cari işlemler dengesi yukarıda sözü edilen turizm gelirlerinden daha az bir pay alınca dış ticaret açığına göre daha fazla bir açık vermiştir.

GRAFİK – 2.6: 1990 – 2006 Yılları Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesi, GSMH ve Dış Ticaret Değerleri Arasındaki İlişki

KAYNAK: Tablo – 2.1 ve Tablo – 2.2'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.6'da 1990 – 2005 yılları arası milyon dolar temelinde Türkiye ekonomisindeki dış ticaret değerleri, bunların sonucunda hizmetler kaleminin de eklenmesiyle cari işlemler dengesi ve milli üretim miktarı olan GSMH arasındaki ilişki incelenmiştir. 1990 yılından itibaren düzenli olarak ihracatın artışı görülmektedir. İhracatın bazı önemli olayların haricinde (1994, 1999 ve 2001 yılında yaşanan önemli kriz ve doğal olaylar) GSMH'yi arttıran başlıca faktör olduğunu söylenebilir. Bu durum 24 Ocak Kararlarında öne sürülen ihracata dayalı büyüme modelini kanıtlar niteliktedir. Ancak Grafik – 2.6'da görülen diğer bir önemli nokta, GSMH – İhracat ilişkisinin yükselişinin yanı sıra ithalatın da bu ikiliye bağlı olarak büyüdüğünü göstermektedir. İhracat doğrusu kadar istikrarlı olmasa da 1992 ve 1994 yılları dışında (bu yıllarda döviz kurlarında görülen dalgalanmalar sonucu ithalat gerileme göstermiştir) ihracattan daha fazla miktarda artmıştır. Bu durum ihracat da arttığı için önemsenmemiştir. 2001 yılında yaşanan krizle birlikte Türkiye sanayisinde gerçekleştirilemeyen ithalattan bağımsız üretim ve ihracat olgusu daha da kuvvetlenmiş ve bu durum cari işlemler bilançosuna gözle görülür bir şekilde yansımıştır.

Dış ticaret ve cari işlemler dengelerini ne kadar önemli ise bunların sürdürülebilirlikleri de o kadar önemlidir. Ulusal gelirin yüksekliğinin yanı sıra üretim için gerekli teknolojik altyapının ülkede bulunmayışı ve ülkenin çeşitli mal – hizmetlerde dışa bağımlı olması cari işlemler dengesini eksi yönde bozabilir. Gelirin artışı ülke yurttaşlarının tüketime (özellikle lüks tüketim) yönelimlerini arttırarak ithal malları satın alımını arttırarak dış açığı arttırır. Bu durumu gidermenin en uygun yollarından birisi artan gelirin tasarruf kanalıyla yatırıma yönlendirilmesidir. Cari açık sebeplerinden bir diğeri üretimde dışa bağımlılık özellikle imalat sanayinde görülür. Teknoloji ve altyapı yetersizlikleri gibi sebeplerle dışarıdan alınacak hammadde, ara ve yatırım mallarına bağımlılığı arttırır. Bu durum **üretimin ithalat bağımlılığı** veya dışa açık bir ekonomide **ihracatın ithalata bağımlılığı** olarak bilinir. Bunu engellemek için yapılan çeşitli altyapı yatırımları da yabancı sermaye yoluyla gelmektedir.

Cari işlemler bilançosundaki açıkları gidermenin kısa ve uzun vadeli önlemleri bulunmaktadır. Kısa dönemde örneğin ihracatçının dış piyasalar konusunda bilgilendirilmesi, ihraç üretimine ucuz girdi ve kredi sağlanması, ihracat bürokrasisinin önlenmesi üzerinde durulabilir. Uzun dönemde ise konu daha çok kalkınma politikalarıyla ilgilidir. İhracata yönelik bir kalkınma modeli; kaynakların dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre dağıtımını, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesini ve uluslararası işbölümüne gidilerek ekonominin dünya piyasası ile bütünleştirilmesini gerektirebilir (Seyidoğlu, 2003: 420). Bir ülkenin cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini değerlendirmek için dikkate alınması gerekli değişkenler; ülkenin tasarruf ve yatırım eğilimleri, ekonomik büyüme oranı, dışa açıklık ve dış ticaret hacmi, dış yükümlülüklerin kompozisyonu, ülkenin finansal yapısı ve sermaye hesabı rejimi gibi değişkenlerdir. Yüksek yatırım oranları gelecek dönemlerde yüksek büyüme oranlarını da beraberinde getirdiğinden ülkenin ödeme gücünü arttırmaktadır (Tiryaki, 2002: 11). Tasarruflara ayrılacak miktarın tüketime aktarılması ise iktisatçıları düşündüren bir konudur.

Tüketimin bir refah göstergesi mi yoksa yatırımları engelleyen bir olgu mu olduğu tartışmaları süregelmektedir. AB ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye elde ettiği gelire oranla hanelerin en fazla tüketim harcaması yaptıkları ülkedir. Yapılan araştırmaya göre 2005 yılında Türkiye ürettiği her 100 €'nun 80,5'ini tüketime

harcamakta, dolayısıyla tasarruflar kanalıyla yatırımda bulunamamaktadır (<<http://www.atonet.org.tr/basinaciklamalari>>, 25.08.2006).

Buna karşın refah tüketiminin azamiye çıkarılması ile mümkündür. Toplumların belli bir dönemde tüketmeyip yatırım yapması ileri bir dönemde daha fazla tüketim yapma arzusundan kaynaklanmaktadır. Yatırımın da amacı belli bir süre içinde azamiye çıkarmaktır. Gelişmekte olan toplumların çoğu kısa vadecidir. Kısa vadecilik bugün bir birim fazla tüketmeyi gelecekte iki birim fazla tüketmeye göre daha çekici yapmaktadır. Bunun anlamı herhangi bir dönemde yatırımlar yoluyla tüketimde fedakarlık etme eğiliminin az olduğudur. Her yıl tüketimlerini azamiye çıkarıp yatırımlarını asgaride tutan bir toplum başlarda daha az tüketip daha fazla yatırım yapan bir topluma göre daha az tüketmek durumunda kalacaktır (Kumcu, 2006a). Ancak lüks tüketime yönelen talebin fazla olması söz konusu ülke için tüketime ayrılmayan gelirden daha fazla tehlikelidir.

Türkiye ekonomisinde ihracatın dolayısıyla büyümenin dışa bağımlı olduğu iyi bilinen bir gerçektir. Ekonomik büyümenin güçlü olduğu yıllarda ithalat artar, ihracat aynı paralelde arttırılmadığından dış ticaret açığı ve dolayısıyla cari işlemler açığı ortaya çıkar. Yurt dışından borç bulunabildiği (yabancı sermaye girişi de denilebilir. Bu da ülkedeki faizlerin yüksek olmasına bağlıdır. Çünkü yurtdışından gelen yatırımcı spekülatif hareketlerle sermayesini arttırmak isteyecektir) dönemlerde cari işlemler açığı sorun yaratmaz. Son yıllarda dikkati çeken gelişmelerden biri de Türkiye'deki finans piyasalarının giderek dışa bağımlı hale geldiğidir. Günümüzde piyasaların yönünü yabancı yatırımcılar belirlemektedir. Bunun en önemli açıklamalarından birisi finansal piyasaların sığılı ve reel sektörün olduğu kadar finans sektörünün de ekonominin kırılgan yapısından oldukça fazla etkilenmesidir. Yabancı yatırımcıların tek bir işlemde yarattıkları yerli hacimler yerli yatırımcıların ortalamalarına göre çok büyük olabilmektedir (Kumcu, 2006b).

2.2. 1990 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri

Dış ekonomik ilişkiler, ekonomik kalkınma sorununun incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Dış sektör planlaması olarak ele alınan bu konu özellikle bir ülkenin ihracat olanaklarının ve ithalat kapasitesinin araştırılmasını kapsamaktadır. İthalat kapasitesi ise bir yandan ihracat miktarına diğer yandan da ihracat ve ithalat fiyatlarına bağlıdır. Bu bakımdan dış ticaret fiyat endeksleri ve bunlara dayanarak hesaplanan dış ticaret hadleri (DTH) gerek genel olarak kalkınma sorununun gerekse dış ticaret sektörünün incelenmesinde çok önemli bir yer tutmaktadır (Kip, Türkiye Dış Ticaret Hadleri, <<http://www.foreigntrade.gov.tr>>, 30.01.2007).

Endeks, tanım itibariyle belirli bir olaya ait değerlerin zaman ve mekan itibariyle gösterdiği oransal değişimin ölçüsüdür. Dış ticaret endeksleri, dış ticarete konu olan malların fiyat, birim değer ve miktarlarındaki değişimin ölçüsüdür. İhracat ve ithalat için ayrı ayrı hesaplanır. Bu endeksler; değer, miktar, birim değer ve fiyat endeksleri olabilir. Dış ticaret miktar endeksleri fiyatlar sabit olmak koşuluyla dış ticaret miktarlarında meydana gelen değişimi gösterir, birim değer endeksi ise ihracat – ithalat birim değerlerinde meydana gelen değişimin ölçüsüdür. Fiyat endekslerinde ihracatçı ve ithalatçı firmalardan iyi tanımlanmış ürünlerin fiyatları alınmaktadır. Değer endeksi ise toplam ihracat / toplam ithalat değerlerinde meydana gelen değişimleri ölçmektedir. Birim değer endekslerinin hesaplanmasında ise Las - Peyres, Paasche ve Fischer endeksleri kullanılmaktadır (TÜİK, Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, 2005: 38)

$$I_{LP} = \frac{\sum P_y m_i * Q_i}{\sum P_0 * Q_0} \quad I_P = \frac{\sum P_{ymi} * Q_{ymi}}{\sum P_0 * Q_{ymi}} \quad I_F = \sqrt{\left(\frac{\sum P_{ymi} * Q_0}{\sum P_0 Q_0} * \frac{\sum P_{ymi} * Q_{ymi}}{\sum P_0 * Q_{ymi}} \right)}$$

Q_{ymi} : y. yılın m. ayında i. maddenin miktarı

P_{ymi} : y. yılın m. ayında i. maddenin ortalama kg fiyatı

Q_0 : i. malın temel yıldaki miktarı

P_0 : i. malın temel yıldaki ortalama kg fiyatı

Miktar Endeksi : (Değer Endeksi / Birim Değer Endeksi) * 100

Değer Endeksi : $(V_{ymi} / V_0) * 100$

V_{ymi} : y. yılın m. ayında i. maddenin dolar değeri

V_0 : Temel yıldaki ortalama dolar değeri

Fiyat Endeksi : $I_{FT} = (P_i / P_b) * 100$

P_i : Belli bir zamandaki fiyat

P_b : Temel yıl fiyatı

Dış ticaret hadleri ise ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksinin oranlanmasından ibarettir (TÜİK, Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, 2005: 40)

Dış Ticaret Haddi : (İhracat Fiyat Endeksi / İthalat Fiyat Endeksi) * 100

Uluslararası ekonomi teorisinde önemli bir yeri olan **dış ticaret haddi** kavramı ekonomik çözümlerinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinin incelenmesinde geniş ölçüde kullanılmaktadır. Ticaret haddi alınan ve satılan malların miktarını ve bunların mübadele edildiği oranı gösteren ölçüdür. Belirli başlangıç dönemine göre alınan ve satılan malların nispi fiyatlarındaki değişime dolayısıyla ticarete elde edilen kazançları ya da uğranılan kayıpları ifade eder. Ülkelerarası ticaretin bir ölçüsü olarak dış ticaret haddi kavramı ise ilk defa karşılaştırmalı üstünlükler kuramının sahibi RICARDO tarafından ortaya atılmıştır (Gökalp, 1998: 2).

Dış ticaret hadleri, son yıllarda ekonomik kalkınma ve ekonomik yapı değişiklikleri gibi konulara ilişkin olarak, üzerinde durulan ve önem kazanan, dış ticaretin analizinde başvurulan önemli bir analiz aracı olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler açısından, ekonomik kalkınmanın, refah artışının, uluslararası ticaretten sağlanan faydanın önemli bir göstergesi olan ticaret hadleri, söz konusu ülkelerin kalkınma çabaları ve sürekli aleyhlerine gelişen dış açık problemlerine çözüm arayışları nedeniyle günümüzde yeni boyutları ile tekrar gündeme gelmiştir. Dış ticaret hadleri ile ilgili ilk önemli çalışma ve araştırmalar, 19. Yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Dış ticaret hadleri kavramının ele alınışında, başlangıç noktası klasik iktisatçılardır. Klasik iktisatçılar için temel sorun, hangi malların ticarete konu olacağını ve söz konusu ülkelerin hangi malları ithal, hangi malları ise ihraç edeceklerini belirlemektir. Dış ticaret hadleri kavramı üzerinde çalışan Klasik iktisatçılar; Adam SMITH, David RICARDO, John Stuart MILL ve Alfred MARSHALL'dır(Hepaktan, 2006: 1).

Dış ticaret hadleri temel olarak üçe ayrılmaktadır. Bunlar (Kip, Türkiye Dış Ticaret Hadleri <<http://www.foreigntrade.gov.tr>>, 30.01.2007):

2.2.1. Mal Değişimine Dayanan DTH: Malların mübadele edilmesini konu alan ticaret haddi kavramıdır. İthal mallarının pahalılaşması veya ihracat mallarının ucuzlamasıyla ortaya çıkan ve ödemeler bilançosu denkleğini etkileyen dış ticaret hadlerinin en çok kullanılan türleridir.

Dış ticarete giren mallar çok sayıda oldukları için ihracat ve ithalat fiyatları zorunlu olarak endekslerle ifade edilmektedirler (Seyidoğlu, 2003: 635). Net değişim ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri olmak üzere üçe ayrılmaktadırlar:

2.2.1.1. Net Değişim Ticaret Hadleri (NDTH): İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranını ifade eder.

$$N = P_X / P_M$$

2.2.1.2. Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri (GSDTH): İthalat hacim endeksinin ihracat hacim endeksine oranıdır.

$$G = Q_M / Q_X$$

2.2.1.3. Gelir Ticaret Hadleri (GTH): İhracat değer endeksinin ithalat fiyat endeksine bölümü ya da net değişim ticaret hadleri ile ihracat hacim endeksinin çarpımıyla elde edilir.

$$I = D_X / P_M \text{ veya } I = (P_X * Q_X) / P_M \text{ veya } I = (P_X / P_M) * Q_X$$

2.2.2. Faktör Değişimine Dayanan DTH: Ticaret hadlerinin mal değişimine dayanan türleri ihracat kesimindeki verimlilik değişimlerini yansıtmamaktadır. Ancak dış ticaret kazançları bakımından, fiyatlardaki değişimlerin, verimlilik değişimlerinden ortaya çıkıp çıkmadığının büyük önemi bulunmaktadır. Bu eksiklik faktör değişimine dayanan ticaret hadleri çeşitleri ile giderilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 637).

Uygulamada daha az kullanılmaktadırlar. Tek faktörlü ticaret hadleri ve çift faktörlü ticaret hadleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar:

2.2.2.1. Tek Faktörlü Ticaret Hadleri: Net değişim ticaret hadlerinin ihracat kesimindeki verimlilik endeksi ile çarpılmasından elde edilir.

$$S = (P_X / P_M) * V_X$$

2.2.2.2. Çift Faktörlü Ticaret Hadleri: Net değişim ticaret hadlerinin hem ihracat hem de ithalat kesimlerindeki verimlilik değişimleri ile düzeltilmesiyle elde edilir.

$$D = (P_X / V_X) / (P_M / V_M)$$

2.2.3. Gönence Dayanan DTH: Maliyet ve fayda sınırlandırmalarını esas almaktadırlar. Uygulamada mal değişimine dayanan ticaret hadleri kadar fazla kullanılmamaktadırlar. Gerçek maliyet ticaret hadleri ve fayda ticaret hadleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar.

2.2.3.1. Gerçek maliyet ticaret hadleri: Tek faktörlü ticaret hadlerinin ihracat kesiminde kullanılan kaynak birimi başına düşen zahmeti ifade eden bir endeksle çarpımıdır.

$$GMTH = S * (1 / Z_X)$$

Z_X : İhraç malları üretimine katılan faktörlerin zahmet etkisi (Hepaktan, 2006: 32)

2.2.3.2. Fayda ticaret hadleri: Gerçek maliyet ticaret hadlerinin ithal malları ve ihracat kesimindeki kaynaklarla elde edilebilecek tüketim mallarının birer birimlerinin sağladıkları oransal ortalamanın faydayı ifade eden bir endeksle çarpımıdır.

$$FTH = GMTH * F_0$$

F_0 : İhraç ve ithal mallarının yarattıkları ve kaybına neden oldukları fayda endekslerinin oransal ilişkisidir (Hepaktan, 2006: 33).

Dış ticaret hadlerinin gelişme yolundaki ülkeler açısından önemli olmasının temel nedeni bu ülkelerin gelişmiş ülkelere oranla dış ekonomik ilişkilere daha fazla bağımlı olmasıdır (yabancı sermaye ihtiyacı ve üretimin ithalata bağımlılığı gibi). Bu

ülkelerin dış yardım ve borçlanma şanslarının da sınırlı olduğu kabul edilirse ithalat yapabilmek için en güvenilir finansman kaynağının ihracat gelirleri olduğu görülür. Bu ülkelerin dış ticaret hadlerindeki bozulma kalkınmak için gerekli olan ithalatı güçleştireceğinden kalkınma programlarının uygulanmasını engelleyebilir. DTH'nin gelişme yolundaki ülkeler açısından taşıdığı önemin bir diğer nedeni de bu oranlardaki bozulmanın yabancı sermaye girişini caydırıcı sonuçlar doğurmasıdır. DTH'deki uzun süreli bozulmalar, yabancı yatırımlar için söz konusu ülkenin cazibesini yitirmesine sebep olabilir. Oysa tasarrufların yetersiz olduğu bu ülkelerde yabancı sermaye hayati öneme sahiptir (Gökalp, 1998: 6).

TABLO – 2.4: 1989 – 1998 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1994 = 100)

Yıllar	NDTH	GSDTH	GTH	P _X	Q _X	P _M	Q _M
1989	93,2	123,5	66,1	95,8	71,0	102,8	87,7
1990	97,5	134,7	73,1	105,6	74,9	108,3	100,9
1991	99,7	121,3	79,8	104,6	80,0	104,9	97,0
1992	103,0	119,5	84,9	106,0	82,4	102,9	98,5
1993	106,8	153,9	93,6	103,0	87,7	96,5	135,0
1994	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1995	96,4	121,6	102,6	112,6	106,4	116,8	129,4
1996	98,1	143,4	114,4	107,6	116,7	109,7	167,4
1997	102,3	156,3	135,5	102,5	132,4	100,2	206,9
1998	102,4	139,0	148,7	98,4	145,2	96,1	201,8

KAYNAK:Kip, "Türkiye Dış Ticaret Hadleri", <<http://www.foreigntrade.gov.tr>>, 30.01.2007.

Tablo – 2.4'te Türkiye ekonomisinde 1989 ve 1994 yılları arası gerçekleşen ithalat fiyat endeksi (P_M), ithalat miktar endeksi (Q_M), ihracat fiyat endeksi (P_X) ve ihracat miktar endeksleri (Q_X) ile hesaplanan dış ticaret hadleri çeşitlerinden; net değişim ticaret haddi, gayri safi değişim ticaret haddi ve gelir ticaret haddi verilmiştir. Veri setinin bulunduğu tarih olan 1990 – 2005 yılları için 1994 temel yıl değeri seçilmiştir. Ancak verilerin yetersizliği dolayısıyla, TÜİK'ten elde edilen 2003 temel yıllı veriler yine 1994 temel yıla dönüştürülecektir.

TABLO – 2.5: 1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (2003 = 100)

Yıllar	NDTH	GSDTH	GTH	P _X	Q _X	P _M	Q _M
1998	114,0	130,7	125,0	104,0	51,5	91,2	67,3
1999	112,5	125,4	130,5	97,0	53,1	86,2	66,6
2000	103,0	149,4	114,3	92,8	59,1	90,1	88,3
2001	100,7	91,8	112,1	92,5	70,8	93,8	62,1
2002	98,0	91,5	80,4	90,9	82,0	92,7	75,1
2003	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2004	101,0	106,4	115,5	116,3	114,3	115,1	121,7
2005	99,6	107,8	124,9	123,6	125,5	124,1	135,3
2006	94,9	104,2	133,6	127,9	140,8	134,8	146,7
2007	97,5	77,8	145,6	137,1	149,3	140,6	151,1

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

2003 temel yıllık veriler TÜİK'in AB'yle bütünleşme çabaları sonucu 1994 temel yıllık endekslerin yenilenmesi talebiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca dış ticaret endekslerinin yeniden hesaplanması belli başlı olarak (TÜİK, Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, 2005: 35); 1994 yılından 2003 yılına kadar dış ticaretin yapısında meydana gelen değişim nedeniyle madde ve sektör ağırlıklarının değişmiş olması, endekse seçilen maddelerin zaman içerisinde tarife numaralarının değişmesi, bazı maddelerin birleşmesi, bazılarının ayrıştırılması nedeniyle 1994'te seçilen maddelerin izlenme zorluğu, endekse seçilen ürünlerin sektörleri temsil etme oranlarının azalması ve teknolojik değişiklikler nedeniyle fiyat değişimlerinin endeksi etkilemesidir.

Yine 1989 – 1998 yılları arası verilen 1994 temel yıllık veri seti, 1998 – 2005 yılları arası verilen 2003 temel yıllık veri setiyle birleştirilmek durumundadır. İki farklı döneme ilişkin Tablo – 2.4 ve Tablo – 2.5'teki endeks verileri birleştirilirken *zincirleme endeks yöntemi* kullanılmıştır. Bu yöntemle göre Tablo – 2.5'e göre 2003 temel yıllık veri setinde 1998 yılı için ihracat fiyat endeksi (P_X) 104,0 iken Tablo – 2.4'e göre 1994 temel yıllık veri setinde 1998 yılı için P_X = 98,4 ise 1999 yılı için 2003 temel yıllık veri setinde 97,0 olan P_X değeri, 1994 temel yıllık veri seti için 91,8⁴² olur.

⁴² Basit doğru orantı ile hareket edilirse; $P_{X2003}(1998) * P_{X1994}(1999) = P_{X2003}(1999) * P_{X1994}(1998)$, söz konusu denklem çözüldüğünde 1994 temel yıllık 1999 yılının istenen endeks değeri bulunacaktır.

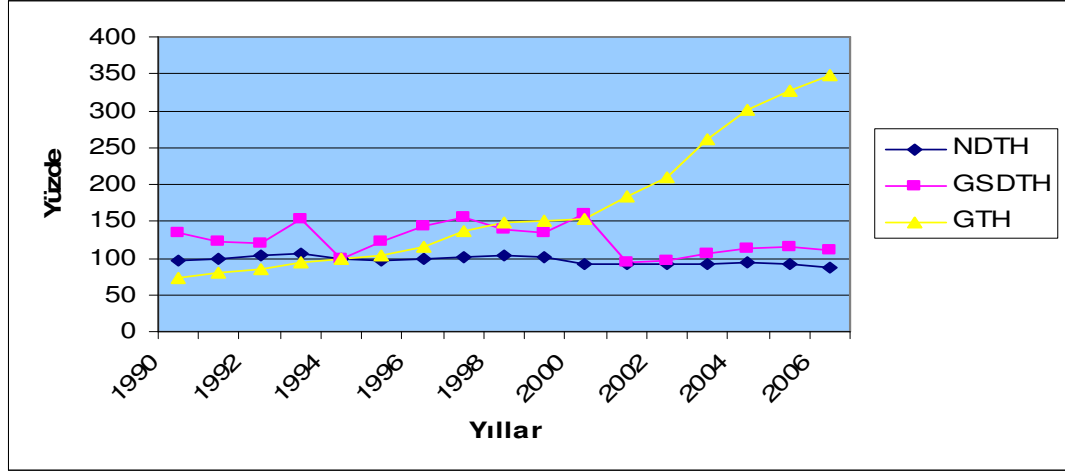
TABLO – 2.6: 1990 – 2007 Yılları Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1994 = 100)

Yıllar	NDTH	GSDTH	GTH	P _X	Q _X	P _M	Q _M
1990	97,5	134,7	73,1	105,6	74,9	108,3	100,9
1991	99,7	121,3	79,8	104,6	80,0	104,9	97,0
1992	103,0	119,5	84,9	106,0	82,4	102,9	98,5
1993	106,8	153,9	93,6	103,0	87,7	96,5	135,0
1994	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1995	96,4	121,6	102,6	112,6	106,4	116,8	129,4
1996	98,1	143,4	114,4	107,6	116,7	109,7	167,4
1997	102,3	156,3	135,5	102,5	132,4	100,2	206,9
1998	102,4	139,0	148,7	98,4	145,2	96,1	201,8
1999	101,1	133,4	151,3	91,8	149,7	90,8	199,7
2000	92,5	158,9	154,1	87,8	166,6	94,9	264,8
2001	91,5	93,3	182,7	87,5	199,6	95,6	186,2
2002	91,0	97,3	210,4	86,0	231,2	94,5	225,0
2003	92,8	106,2	261,8	94,6	282,0	101,9	299,6
2004	93,8	113,1	302,2	110,0	322,3	117,3	364,6
2005	92,4	114,5	327,0	116,9	353,9	126,5	405,3
2006	87,9	110,7	349,3	120,9	397,0	137,4	439,4
2007	90,4	107,5	380,8	129,6	421,0	143,3	452,6

KAYNAK: Tablo – 2.6 ve Tablo – 2.7'deki verilerden yararlanarak, zincirleme endeks yöntemi kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.6'ya göre Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine daha büyük oranda bütünleştiği 1989 yılından 1995 yılına kadar dış ticaret hadleri 100'ün üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak 1990'lı yıllardaki daralma ve Körfez Krizi'nden ve 5 Nisan Kararları'yla getirilen uygulamalardan etkilenmiştir. Körfez Krizi'nin başladığı 1990 yılının son çeyreğinde gerçekleşen ihracat, önceki dönemlere göre önemli ölçüde artış göstermesine rağmen, ithalattaki artış hızını yakalayamamış ve bu oluşum dış ticaret hadlerine de yansımıştır. Temel yıl öncesi döneme göre dış ticaret hadlerimiz düşmüştür. 1994 yılında 5 Nisan Kararları paralelinde uygulamaya konan istikrar tedbirleriyle yurtiçi talebin daralması ithalatı azaltırken, ithalat fiyat endeksinin artması ve ihracat fiyat endeksinin düşmesi dış ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir. 1994 yılında yaşanan devalüasyon, net değişim ticaret hadlerini olumsuz etkilemiştir. NDTH'nin yüksek değerde olduğu dönemler döviz kurlarının yüksek seyrettiği ve bir birim ihracat geliri ile daha az miktarda ithalat yapılabildiğini göstermektedir.

GRAFİK – 2.7: 1990 – 2006 Yılları Türkiye'nin Mal Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri

KAYNAK: Tablo – 2.6'daki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.7'ye göre 1990 yılından itibaren yükselişe geçen ve kriz yılları haricinde pek fazla dalgalanma göstermeyen GTH, Türkiye ekonomisinde ihracat gelirlerinin artışının bir göstergesidir. Kırılgan bir yapıya sahip olan GSDTH, 1994'ten 1995'e ve 2000'den 2001'e düşüş olarak kaydettiği gelişmelerin dışında sabit bir seyir izlemektedir. 2001 yılından itibaren yükselişe geçen GSDTH, ithalat miktarının giderek artığının göstergesidir. GSDTH'deki 1994 ve 2000 yılında yaşanan kırılganlıkların sebebi söz konusu yıllarda döviz kurundaki dalgalanmalardan dolayı ithalatın ihracata göre azalmasıdır. Son olarak NDTH'deki GSDTH'ne benzer yapıdaki 1994 ve 2000 yılındaki düşüşlerin haricinde hemen hemen aynı seyri izlemesi ve 2000 yılından itibaren düşüş trendinde olması, ihracat değerinin düşüşünün buna karşın satılan miktardaki artış sebebiyle GTH'deki artışı engellememesinin göstergesidir. Yine 1994 ve 2000 yılında NDTH'de yaşanan gerilemenin sebebi de yüksek değerli döviz kuru ile ihracat değerinin yükselişidir.

2.3. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Sonrası İthalat Bağımlılığının Dış Ticaret Kategorilerine Göre Değerlendirmesi

Türkiye ekonomisinde 1980'e kadar olan dönemde dış ticaret hareketleri birinci bölümde sözü edilen ISIC (USSS – Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması)'a göre ihracat, BEC (GEKS – Geniş Ekonomik Kategoriler Sınıflaması)'e göre ise ithalat olarak gözlemlenmekteydi. Ancak değişen ve gelişen koşullar Türkiye'nin dış ticaret sınıflandırmasını da değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Buna göre Türkiye ekonomisinde

artık tarımın önemi giderek azalmakta, sanayinin önemi ise giderek önem kazanmaktadır. Bununla birlikte Türkiye geçmişte ithal ettiği tüketim mallarını artık ihraç eder duruma gelmiştir. Bu yüzden artık ithalatın GEKS kategoriye göre, ihracatın da her iki kategoriye göre değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

2.3.1. GEKS Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti

GEKS kategorisi özellikle 24 Ocak 1980 Kararları'nın alınması ve Türkiye ekonomisinin dışa açılmasıyla birlikte önem kazanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye, sanayiye önem verip nitelikli ve katma değeri yüksek ürünler üretip bunları dış pazarlara satmak amacıyla harekete geçmiştir. Ancak bu durum beraberinde dışa bağımlı bir sanayi kesimini de ortaya çıkarmıştır.

GEKS sınıflandırma temel olarak üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; ara malı, yatırım malı ve tüketim malı sınıflarıdır. Birinci bölümde de bahsedildiği gibi bir ülkenin dışa bağımlılığının en önemli göstergesi genelde büyümenin lokomotifi olarak gösterilen sanayi kesiminde bağımlılık, özelde ise bu sanayinin ürettiği ürünlerin hammaddelerinde yani ara mallarında dışa bağımlılıktır. Ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılık ülke ekonomileri açısından gelecek için umut vermeyen bir gösterge olarak yorumlanmaktadır.

Canlanma yıllarında tüketim malı ithalatı hızlı şekilde artar ve dış ticaret açığını büyütür. Yatırım malı ithalatının, ithalatın genel artış oranından daha hızlı artması reel sektördeki firma sahiplerinin ekonominin geleceğinden umutlu olduğunu göstermektedir. Ara malı ithalatının artışı ise sanayicilerin düşük döviz kurlarından yararlanarak stok yaptığını göstermektedir (Capital Guide Dergisi, 2002: 66).

İhracatın mal kompozisyonunun dünya ekonomisinde yaşanan değişimler çerçevesinde şekillenmesi, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomileriyle bütünleşmesinin temel koşuludur. Bu noktada, Türkiye'nin dış ticaretinin rekabet gücü, üretim koşulları ve finansman olanakları önem kazanmaktadır (Ertekin, 2005: 2).

TABLO – 2.7: 1990 – 2007 Yılları GEKS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı
(Milyon \$)

Yıllar	Ara Malı	Yatırım Malı	Tüketim Malı	Diğer Mallar
1990	6052	284	6623	1
1991	6369	340	6883	1
1992	6389	487	7835	4
1993	6585	542	8213	4
1994	8225	722	9153	5
1995	8960	830	11840	6
1996	9767	1120	12318	19
1997	11049	1327	13861	25
1998	11183	1411	14365	15
1999	10841	1796	13892	58
2000	11565	2176	13987	47
2001	13369	2658	15262	46
2002	14657	2790	18465	147
2003	18494	4344	24125	289
2004	25946	6531	30502	189
2005	30290	7998	34835	354
2006	37780	9421	37769	533
2007	18804	5261	16288	130

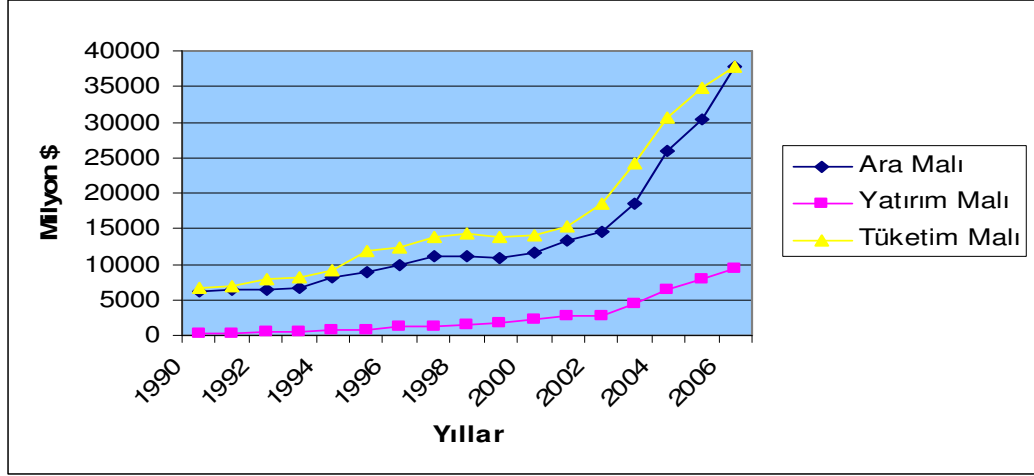
KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.7'ye göre, Türkiye ekonomisinde 1990 – 2006 yılları arası gerçekleşen ihracat değerleri GEKS sınıflandırmaya göre gösterilmiştir. Bu sınıflandırmada ara malı, yatırım malı ve tüketim malıyla birlikte bu sınıflardan hiçbirine girmeyen mallar diğer başlığı altında gösterilmiştir. Tabloya göre 1990 yılında yaklaşık 6 Milyar \$'lık ara malı ihracatı yapılırken 2006 yılında bu rakam yaklaşık yüzde 524'lük artışla 37 Milyar \$'ı geride bırakmıştır. Ara malı ihracatındaki diğer bir gelişme de son yıllarda ihracat değerinin hemen hemen tüketim malı ihracatına yaklaşmasıdır.

Ara malı ihracatında olduğu gibi yatırım ve tüketim malları ihracatlarında da kırılma noktası olarak adlandırabileceğimiz bir süreç 1996 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte yürürlüğe giren GB ile birlikte AB'ye yaptığımız ihracat önemli ölçüde artmıştır. Bu durum ortak karar ile alınan gümrük vergisinin ortadan kaldırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Yine tüketim malı ihracatı, Türkiye'nin en büyük ihracat kalemi olduğu tablodan görülmektedir. Son 16 yılda yaşanan gelişmeler Türkiye'nin ihracatının arttırdığı özellikle nitelikli ihracat olarak nitelendirebileceğimiz ara malı ihracatının giderek artmasından gözlenebilmektedir. Bu durum ihracatın kompozisyonundaki önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. 2000 yılı öncesinde ihraç edilen ara malları, yavaş yavaş ülke içinde nihai mal imalatında kullanılmaya başlanmış ve üretilen bu

nihai mallar ihracata yönelmiştir. Yani daha önce büyük oranda ihraç edilen ara malları, yatırım ve tüketim malları üretimi ve ihracatına yönelmiştir.

GRAFİK – 2.8: 1990 – 2006 Yılları GEKS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İhracatı

KAYNAK: Tablo – 2.7’deki verilerden yararlanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

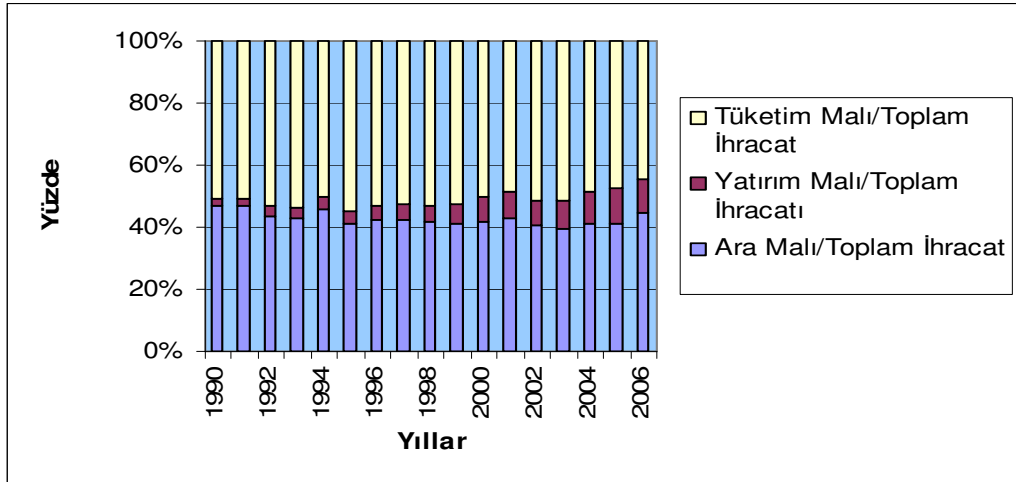
Grafik – 2.8’de 1990 – 2006 yılları arasında GEKS kategorisine göre ayrılan ara malı, yatırım malı ve sermaye malları ihracatının izlediği seyir görülmektedir. Diğer mallar kategorisi çok küçük değerler aldığı için Grafik – 2.8’e dahil edilmemiştir. Şekle göre tüketim malları ihracatının Türkiye ekonomisi dış ticaretinde çok büyük bir yer aldığı açıkça görülmektedir. Daha sonra ise son yıllarda özellikle 1999 sonrası çıkışa geçen ara malları ihracatı görülmektedir.

Üretimde kullanılan makine ve teçhizat anlamına da gelen yatırım mallarının ihracatı ise ara malı ve tüketim mallarına göre daha küçük bir değer taşımaktadır. Bunun en önemli nedeni Türkiye’de halen kırsal kesimde makine emeği yerine insan emeğinin önde bulunmasıdır. İç talebi kısıtlı olan bu malın üretilmeyip dolayısıyla ihraç da edilmemesi bunun ithalatını fazlaştırmakta ve bu konuda Türkiye’yi *dışa bağımlı* hale getirmektedir.

Grafik – 2.8’e göre mal kategorilerinin ihracatının büyük artış kaydettiği iki temel kırılma yılı 1996 GB anlaşması ve Şubat 2001 Krizi’dir. Bu yılların ardından ara malı, yatırım malı ve tüketim malları ihracatları önemli ölçüde artış kaydetmiştir. 1996 yılındaki GB olgusuna daha önce değinilmişti. Şubat 2001 Krizi’nin önemli olma durumu ise, bu tarihten itibaren yaşanan iç talepteki hızlı daralmanın firmaları dış

piyasalara yönlendirmesidir. Bu dönemde TL'nin değer kaybetmesi de, firmalar açısından ihracatı iç piyasaya göre daha karlı hale getirerek bu eğilimi önemli ölçüde desteklemiştir.

GRAFİK – 2.9: 1990 – 2006 Yılları Toplam İhracatta GEKS Sınıflandırma Kalemlerinin Payları

KAYNAK: Tablo – 2.7’deki verilerden yararlanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.9’a göre 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde toplam ihracat değerlerinde GEKS kategorisine göre ara, yatırım ve tüketim mallarının oranları gösterilmiştir. 1990 yılında toplam ihracat içerisinde yaklaşık yüzde 46’lık bir değere sahip olan ara malı ihracatının 2006 yılındaki değeri yaklaşık olarak yüzde 44’e gerilemiştir. Giderek azalan bir seyir olarak şekilden de izlenebilen ara malı ihracatının istisna olarak nitelendirilebilecek çıkışları yine 1996 ve 2001 yılları ile sınırlıdır. Bu yıllar da daha önce bahsedildiği gibi Türkiye ekonomisinde toplam ihracat rakamlarının çıkışa geçtiği bir dönemdir. Ara malı ihracatının ulaştığı dip sınır, 2003 yılında görülen toplam ihracat içerisindeki yüzde 39’luk değerdir.

Yine Grafik – 2.9’a göre tüketim malı ihracatı Türkiye’nin dış ticaret hacminde ihracat temelinde en önemli yeri tutan kalem olduğu görülmektedir. Tüketim malı ihracatı, 1990 yılında toplam ihracat içerisinde yaklaşık yüzde 51’lik bir yer kaplarken bu değer 2005 yılına gelindiğinde yüzde 47,5’e gerileyerek dip noktasına ulaşmıştır. 16 yıllık zaman periyodu içerisinde ise ulaştığı en yüksek oran, 1995 yılındaki yüzde 54’tür. 2001 yılında yaşanan iç talep yetersizliğine karşın tüketim malı ihracatının da yüzde 48 oranında kalması Türkiye’nin ürettiği tüketim mallarına dış talebin yeterli

olmadığının kanıtıdır. Bu da katma değeri düşük ve kalitesiz üretimin hiç de sanıldığı gibi dış talebi arttırmadığını kanıtlamaktadır.

Son olarak yatırım malı temelinde Grafik – 2.9’a bakıldığında Türkiye ekonomisi açısından en umutlandırıcı gelişmenin bu kalemde görüldüğü söylenebilir. 1990 yılında toplam ihracatın yalnızca yüzde 2’sini oluşturan söz konusu kalem 16 yıl sonra toplam ihracat içerisinde yüzde 10’a ulaşmıştır.

TABLO – 2.8: 1990 – 2007 Yılları GEKS Sınıflandırmaya Göre Türkiye’nin İthalatı (Milyon \$)

Yıllar	Ara Malı	Yatırım Malı	Tüketim Malı	Diğer Mallar
1990	16154	4041	2076	32
1991	15053	4296	1575	123
1992	16185	4826	1772	89
1993	19403	7358	2526	142
1994	16565	5220	1381	103
1995	25078	8119	2416	95
1996	28737	10336	4424	129
1997	32119	11109	5052	279
1998	29562	10624	5364	371
1999	26854	8727	4820	270
2000	36010	11365	6928	199
2001	30301	6940	3813	344
2002	37656	8400	4898	600
2003	49735	11326	7813	466
2004	67549	17397	12100	493
2005	81868	20363	13975	567
2006	98623	23148	16019	506
2007	46591	9237	6467	260

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı’ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.8’e göre, 1990 – 2006 yılları arasında gerçekleşen GEKS sınıflamasına göre Türkiye’nin ithalatı görülmektedir. Türkiye ekonomisinin *ithalata bağımlı* bir hale geldiğini aradan geçen 16 yıla karşın ara malı ithalatının hemen hemen hiç değişmeyerek toplam ithalatı içerisinde yaklaşık olarak yüzde 70 oranını korumasından anlayabiliriz. Bu durum yapısal hiçbir önlem alınmadığının veya önlemler alınsa bile ülkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan gelişmelerin bu durumu değiştiremediğini göstermektedir. 1990 yılında 16 Milyar \$ olarak gerçekleşen ara malı ithalatı 2006 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre yüzde 20,4’lük artışla 98 Milyar \$’ı aşmıştır. İhraca tartışına dayalı büyüme modelini gerçekleştiren Türkiye ekonomisinin, *ihracatın ithalata bağımlılığına* çare bulamadığı görülmektedir.

İhracatın arttığı yıllarda eğer kriz ekonomisi söz konusu değil ise ithalat ihracata göre daha yüksek oranlarda artmaktadır. Ancak krizler söz konusu olduğunda ithalatın ihracattan daha fazla oranda etkilendiği de yine Tablo – 2.8’den görülmektedir. 1994 yılında yüzde 15 oranında azalan ara malı ithalatı, 1998 Rusya Krizi döneminde yüzde 8, 1999 depreminde yüzde 9 ve Şubat 2001 Krizi döneminde yüzde 16 oranında azalmıştır.

Yatırım malları ithalatı, toplam ithalat içerisinde ara malları ithalatından sonra en büyük ikinci kalemdir. Çünkü sanayileşme alanında hızla ilerleyen Türkiye ekonomisi halen tarım ekonomisi geçmişinden kurtulamamış ve en büyük yatırım aracı olarak insan emeğini görmektedir. Sanayileşme ise nitelikli insan emeğinden daha yüksek oranda makine gücüne ihtiyaç duymaktadır. 1990 yılında 4 Milyar \$ olarak gerçekleşen yatırım malları ithalatı 2006 yılına gelindiğinde yüzde 472’lik artışla ara malları ithalatını bile geride bırakmıştır. Yatırım malları ithalatının dalgalanmalarla karşılaştığı dönemler ara malları ithalatının karşılaştığı çalkantılı dönemlerle aynıdır. Yani 1994, 1998, 1999 ve 2001 yılları yatırım malları ithalatı için de düşüşün yaşandığı yıllar olarak göze çarpmaktadır. Bu durum, ihracat için yapılan değerlendirmeye paralel görünmektedir. Yani Türkiye, yatırım mallarını kendisi üretme aşamasına geçmektedir.

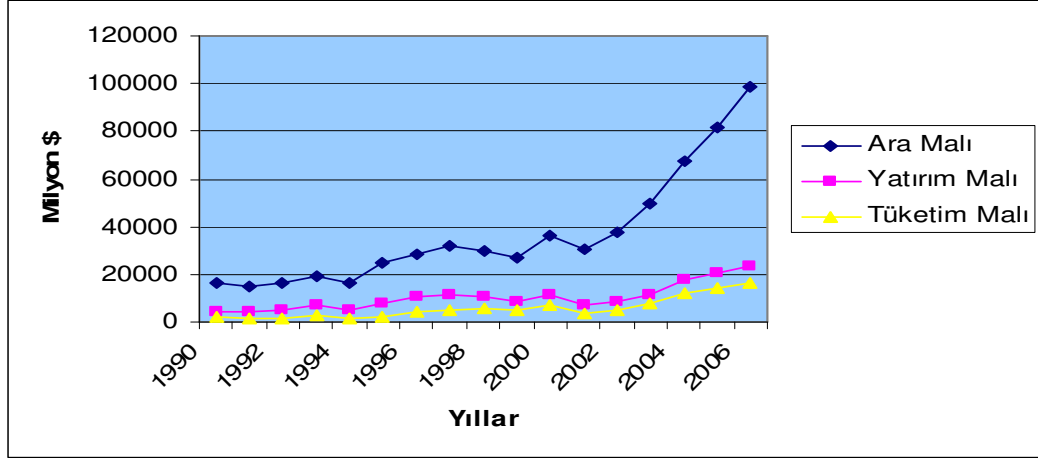
Tüketim malları bölümünde ise 16 yıllık süreçte yaklaşık yüzde 573 oranında ithalat artışı yaşandığı görülmektedir. Üstelik 2001 Krizi öncesinde tüketim malları ithalatının yaklaşık yüzde 12 oranında artışı da krizin talep artışı sonucu ortaya çıkabileceği varsayımını güçlendirmektedir. GEKS sınıflandırmasına göre hazırlanan Tablo – 2.8’de söz konusu zaman periyodu içerisinde en çok artan kalem olarak tüketim malları ithalatı göze çarpmaktadır. Bunun en önemli sebebi iç talebin artışıdır. Tasarruf eksikliği söz konusu olursa bunun kötü bir durum olduğu ve hane halklarının elde ettikleri gelirin hemen hemen hepsini tüketime ayırdıkları düşünülebilir. Ancak burada üzerinde durulması gereken nokta fayda ve karın en yüksek olduğu ve refahın üst düzeyde olduğu noktada dengeyi yakalamaktır. Yapısal anlamda kararların alınıp uygulanarak hem tüketim artışı hem de yatırımın artırılabilmesi, herhangi bir ülke ekonomisi açısından ulaşılması mantıklı ve olumlu sonuçtur.

Son yıllarda ithalattaki hızlı artış süreci, özellikle imalat sanayi üretiminin *ara malı ithalatına bağımlılığı* olgusunu gündeme getirmiştir. Ekonomilerdeki hızlı

büyüme dönemlerinde karşılaşılan temel sorunlardan birisi, ekonominin ara malı ithalatına bağımlılığı nedeniyle ithalatta gözlenen yükselmedir. 2001 Krizi'nin ardından, Türkiye ekonomisinin son beş yıl içerisinde tekrar hızlı bir büyüme sürecine girmesi; iç talep yapısındaki değişim, uluslararası rekabet koşulları, imalat sanayi üretiminin alt sektörler itibariyle önemli ölçüde farklılık göstermesine yol açmıştır. Bazı sektörler yüksek üretim artışları sağlarken, özellikle geleneksel ve yerli girdi kullanımının ağırlıklı olduğu üretim sektörlerinde durgunluk gözlenmektedir. Üretim kompozisyonundaki bu değişim de, imalat sanayinin ithalata bağımlılığını arttırıcı bir etki yaratmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2006: 30).

YTL değer kazandıkça dövizle ihraç edilen malların da, ithal mallarının da YTL cinsinden fiyatı düşmektedir. Aşırı değerli YTL'nin baskısı ile ihracata dönük sanayi, kârını korumak ve ihracatı sürdürmek için yerli girdiyi düşürüp ithal girdi kullanma yolunu seçmektedir. Özellikle kayıtlı istihdama sahip büyük işyerleri üretimde, yerli işgücünün yerine ithal makine, yerli ara malı yerine ithal ara malı kullanarak, maliyetlerini rekabetçi bir seviyeye çıkarmayı denemekte, ihracat ancak bu sayede artmaya devam etmektedir. Sanayinin rekabet gücünü bu şekilde korumaya zorlayan ortamın ekonomiye önemli maliyetleri ise hızla artan ithalat, yerinde sayan reel ücretler ve artmayan istihdam olarak belirmektedir.

GRAFİK – 2.10: 1990 – 2006 Yılları GEKS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İthalatı

KAYNAK: Tablo – 2.8'deki verilerden yararlanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

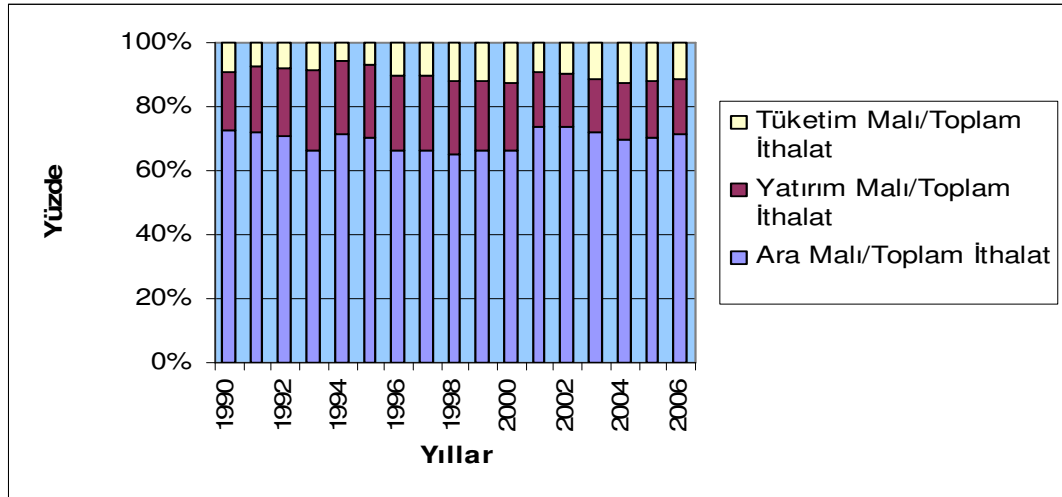
Grafik – 2.10'da 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde GEKS sınıflandırmaya göre gerçekleşen ithalat kalemleri yer almaktadır. Diğer malların ithalatı diğerlerine göre önemsiz değerlerde bulunduğu için şekle dahil edilmemiştir. Şekilden de görüleceği gibi 1990'dan yılından itibaren artışa geçen ve yalnızca 1994, 1999 ve 2001 yıllarında azalış kaydederek sürekli artış gösteren mal kalemi ara malları ithalatıdır. Ekonomide önemli ölçüde hassas bir olay olarak kabul edilen ara malları ithalatının artışı, Türkiye ekonomisinde görülen dış ticaret ve buna bağlı olarak ortaya çıkan cari işlemler açığının önemli ölçüde sorumlusudur.

Ara malları ithalatına göre daha az artış ve toplam ithalat içerisinde daha az bir bölüm kaplayan diğer kalemler ise yatırım malları ve tüketim malları ithalatıdır. Bunların içinde tüketim malları ithalatının ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu ithalat kalemi, kriz dönemlerinden bir yıl önce ulaşabileceği optimum sınıra çıkarak, talep artışının ulaştığı boyutları göstermekte ve bir yıl sonrasında da Türkiye ekonomisi bir krizle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim 1993 ve 2000 yılları bu duruma örnek gösterilebilir. 5 Nisan 1994 Kararlarından önce ortaya çıkan devalüasyon, ithal mallarının döviz cinsinden fiyatını pahalılaştırarak ithal mal talebini kısmıştır. Yine benzer bir durum Şubat 2001 Krizi sürecinde yaşanmış ve döviz fiyatlarının pahalılaştırılması ile talep artışının önüne geçilmiştir. Herhangi bir kriz yaşanmadan 2005 yılının atlatılması ise söz konusu varsayımımıza ters düşen bir durumdur. Çünkü 2004 yılında tüketim malları ithalatının toplam ithalat içerisinde ulaştığı değer yüzde 12,4, 2005 yılında ise binde 4'lük bir düşüşle yüzde 12'dir. Yatırım malları da tüketim mallarına benzer bir seyir

izleyerek, 2004 yılında yüzde 17,8'lik tepe noktasına ulaşmış ve hiçbir krize olanak vermeden 2005 yılında yüzde 17,5'lik orana gerilemiştir.

Yatırım malları ve tüketim malları ithalatının 2000 yılından itibaren toplam ithalat içerisinde düzenli bir artış içerisinde olması ise Türkiye ekonomisi için tehlike taşımaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi 1996 yılında Türkiye'nin dahil edildiği GB sonrası ortaya çıkan **dahilde işleme rejimidir**. İhracat amaçlı yurtdışından getirilen hammaddelerden ve yatırım mallarından alınmayan çeşitli vergiler üreticilerin yurtiçinde daha pahalı duruma gelen yerli üretim hammadde ve yatırım mallarını tercih etmemelerine sebep olmuştur.

GRAFİK – 2.11: 1990 – 2006 Yılları İthalatta GEKS Sınıflandırma Kalemlerinin Payları

KAYNAK: Tablo – 2.8'deki verilerden yararlanarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.11'de 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaretinde GEKS sınıflamaya göre toplam ithalat içerisindeki kalemler görülmektedir. Ara malı ithalatı yıllar içerisinde dalgalanmalar gösterse de toplam ithalat içerisinde en büyük kalemi oluşturmakta, dolayısıyla **üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığında** büyük pay sahibi olmaktadır. Ara malları ithalatının ardından yatırım malı ithalatı toplam ithalat içerisinde ikinci büyük kalem olarak göze çarpmaktadır. Bu durum Türkiye'nin halen sanayileşme sürecinde çok önemli olan makine gücünü dışarıdan aldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Tüketim malları ithalatı ise Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde en küçük pay sahibi olan kalemdir. Şeklin dikkat çeken tarafı daha önce ithalat ile ilgili tablo ve şekillerde de sözünü ettiğimiz gibi 1994 ve 2001 krizlerinden önce ithalat

kalemlerinde yaşanan değişimlerdir. Bu durumu Grafik – 2.11’de da görebilmekteyiz. Ara malları ithalatı 1993 yılında toplam ihracat içerisinde bir önceki yıla göre yüzde beş dolayında bir düşüşle yüzde 65’lik bir bölüme hakimken 1994 yılında bu oran yüzde 71’e çıkmıştır. Tüketim malları ithalatında ise 1993 yılında yüzde 8 olan toplam ihracat içerisindeki payı 1994 yılında yüzde 5’e gerilemiştir. Yatırım mallarında ise 1993 yılında yüzde 25 olan oran 1994 yılında yüzde 22’ye gerilemiştir. 2001 krizinin tetiklendiği 2000 yılı sonunda ise ara malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı yüzde 66 iken 2001 yılı sonunda yüzde 8’lik artışla yüzde 74’e yükselmiştir. Tüketim malları ithalatı yüzde 12’den yüzde 9’a gerilemiş, yatırım malları ithalatı ise yüzde 20’den yüzde 17’ye düşmüştür.

TABLO – 2.9: 1990 – 2007 Yılları Ara Malları İthalat Fasılları (Milyon \$)

Yıllar	Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmemiş Hammaddeler	Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmiş Hammaddeler	Sanayi için İşlem Görmemiş Hammaddeler	Sanayi için İşlem Görmüş Hammaddeler	İşlem Görmemiş Yakıt ve Yağlar	İşlem Görmüş Yakıt ve Yağlar	Yatırım Mallarının Aksam ve Parçaları	Taşımacılık Araçlarının Aksam ve Parçaları	Toplam
1990	602	146	1363	6792	4056	500	1868	828	16155
1991	209	165	1369	9732	3096	582	2076	824	18053
1992	215	169	1606	7413	3186	462	1996	1139	16186
1993	447	233	2121	9239	3214	610	2172	1367	19403
1994	224	221	1943	7925	3188	533	1651	880	16565
1995	756	314	2885	13011	3729	789	2104	1490	25078
1996	921	306	3219	13863	4525	1206	2780	1917	28737
1997	838	338	3544	15206	3762	2134	3398	2652	31872
1998	686	298	2950	14978	2559	1784	3560	2748	29563
1999	558	258	2078	13043	3072	2061	3343	2139	26552
2000	531	241	2829	16004	4835	4428	3762	3080	35710
2001	301	188	2062	13813	4181	4014	2995	2416	29970
2002	532	400	2957	18032	4957	3905	4168	2704	37655
2003	957	525	4290	24105	5718	5356	4840	3942	49733
2004	944	624	5776	33407	7329	6492	6432	6544	67548
2005	866	762	6027	39549	14699	5791	6747	7427	81868
2006	772	943	7187	46079	19754	7720	7560	8609	98623
2007	691	290	4179	22250	8326	3349	3426	4081	46591

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 ve 1997 Türkiye İstatistik Yıllığı’ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.9’a göre Türkiye ekonomisinde büyük oranda dışa bağımlı olunan ara malları (hammadde)’nin fasıllar itibariyle değerleri görülmektedir. Sanayi için işlem

görmüş ara mallarının Türkiye ekonomisi için ne denli önemli olduğu şekilden anlaşılmaktadır. 2006 yılı itibariyle bu fasıldan yaklaşık 46 Milyar \$'lık dış alım yapılmıştır. Bu alt kalemin bir önceki yıla göre değişimi yüzde 18 artış olmuştur. Bunun dışındaki en önemli ara malı ithalatı işlem görmemiş yakıt ve yağlarda gerçekleşmiş olup söz konusu alt kalemin 2006 yılı ithalatı yaklaşık 20 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar en çok kriz yıllarında azalma olarak değişmektedir. Bu duruma göre söylenebilir ki; kriz dönemlerinden önce oluşan şartlara bağlı olarak artan tüketim yatırım malları ve tüketim malları ithalatını arttırmakta, artan tüketime bağlı olarak azalan tasarruflar yatırıma da yönlendirilemediği için yatırım ve üretim azalmakta, bu yüzde üretim için gerekli ara malı ve hammadde ithalatı da düşmektedir.

2.3.2. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Her ekonomik sistem içinde bir takım iktisat politikası amaçları bulunmaktadır. Kaynak dağılımında etkinliğin, gelir bölüşümünde adaletin sağlanması ve tam istihdam koşullarının oluşturulması klasik iktisat politikası amaçları olarak bilinmektedir. Devletler de sosyo – ekonomik politika amaçları doğrultusunda değişik tür ve etkilerde bulunarak toplumsal yapıyı belirli doğrultularda değiştirmeye çalışmaktadır. Devletlerin tüm bu sözü edilen çalışmaları devlet politikası olarak adlandırılmaktadır. Devlet politikasının araçları da para ve maliye politikaları olmaktadır. Devlet yardımları da politikanın bir yan unsuru olarak kullanıldığında, para ve maliye politikalarının birer aracı haline dönüşmektedir. Örneğin; ucuz krediler para politikası aracı olurken, vergi temelli yardımlar maliye politikası aracı olarak kendine yer edinmektedir. Esas itibariyle bölüşüm ilişkilerini etkileyen yardım uygulamaları ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de baskı ve denetim altında bulunmaktadır (Selen, 2005: 183).

Dahilde işleme rejimi, sanayicilerin yurtiçinde işleyerek belli bir süre içerisinde ihraç etmeleri şartıyla gümrük ve diğer vergi ve fonlardan muaf olarak ithalat yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. DİR'in temel esaslarına göre; DİR izni karşılığında yapılan ithalat, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmamaktadır. Gümrük ve diğer vergileri teminata bağlanarak alınmamakta, ihracat taahhüdünün gerçekleşmesinden sonra alınan teminatlar iade edilmektedir (Sönmez, 2005: 24).

Bir gümrük rejimi olarak DİR'i, dış ticaret yardım unsuru olarak kabul etmek mümkündür. Bunun nedenleri; firmalara işletme sermayesini güçlendirme olanağı tanınması, fiyat rekabeti üstünlüğü sağlanması ve firmaların işlem hacimlerinin artırılmasına imkan sağlanmasıdır (Selen, 2005: 190).DİR'in ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın hammadde ve yarı mamul ithalatına izin vermesi, özellikle ticaret politikası önlemlerine tabi eşya ithal eden firmaların daha fazla ithalat yapmalarına imkan sağlayarak, firmaların atıl kapasite kullanımını engellemektedir. Böylece, firmaların hammadde ve ara malı yetersizliğinden kaynaklanan kapasite indirimlerinin önüne geçilmektedir. DİR, başlı başına bir *yardım düzenlemesidir*. Çünkü DİR, diğer yardım araçları gibi devlet tarafından sunulan maddi kaynaklı bir imkan olmayıp, gerekli koşulları sağlayan tüm firmalara açık, genel gümrük prosedüründen istisna düzenlemeler içeren bir mekanizmadır (DPT, 2004: 245).

İhracata yönelik önemli mevzuatlardan biri olan Dahilde İşleme Rejimi, ihraç ürünleri üretmek için gerekli olan ve dışarıdan ithal edilen, bu yüzden de ithali gümrük vergisine tabi ara mallara ya da girdilere gümrük muafiyeti getiren bir ihracatı teşvik sistemidir. İhracat yapmayı düşünen işletmeler, ihraç edilmesi planlanan malların üretiminde kullanılacak olan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul, ara malı ve ambalaj malzemelerinin başta değişik vergisel yüklerden muaf olmak üzere ve devlete ihracat taahhüdünde bulunmak şartıyla, çeşitli kolaylıklar ve teşviklerden yararlanabilirler. Teşviklerden yararlanabilmek için Dahilde İşleme İzin Belgesi alınması zorunludur. Söz konusu olan bu Dahilde İşleme İzin Belgesi, Gümrük muafiyetli ithalat ya da yurtiçi alımlara olanak sağlayan Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)'nce düzenlenen bir belgedir (<<http://www.kobitek.com>>, 15.02.2007). Buradaki temel amaç, üreticiyi gümrük vergisinden kurtararak işletmenin sermaye yapısını güçlendirmektir (Selen, 2005: 192).

DİR, uluslararası ticaret kurallarına göre düzenlenen ve uygulanmakta olan bir dış ticaret rejimidir. Bu rejime göre işletmeler, yapacakları ihracat ile ilgili olarak ayrıntılı bir proje hazırlayarak DTM'den izin alırlar. Bu izin kapsamında ihraç edilecek ürün ile ilgili *öngörülen ihracat* ile *öngörülen ithalat* tutarları yer alır. İthalata konu olan ürünler ayrıntılı olarak bildirilir. Bu ürünler düzenlenen DİİB (Dahilde İşleme İzin Belgesi) ile ithal edilirken KDV ve var ise gümrük resim ve harcı ödenmez. Bu işlemlerde söz konusu işletme, bu belgeye bağlı olarak yapacağı ithalatın tamamını

ihraç edilecek üründe kullanacağını taahhüt eder. Sistemin amacı ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş ülkelerde vergilerin ortaya çıkaracağı maliyet artışını engellemektir (Güngör, “Otomotiv Sanayinde DİR Uygulaması, <<http://www.dunyagazetesi.com.tr>>, 29.01.2007).

DİR’de üzerinde durulması gereken nokta, ihracat ve buna bağlı olarak ithalat öngörülmemesi yapan her şirketin bunu gerçekleştirememesidir. Bununla birlikte DTM, *tüm belgeler* ve *kapalı belgeler* adı altında bir uygulamaya giderek bu karışıklığın önüne geçmiştir. Buna göre DİR için gerekli izinleri alıp uygulamaya geçen şirketlerin sayısı ve yaptıkları ihracat ve ithalat miktarları kapalı belgeler adı altında geçmektedir.

TABLO – 2.10: DTM Tarafından Verilen DİR İzinleri

Yıllar	Firma Sayısı	Belge Sayısı	Öngörülen İhracat (Milyon \$)	Öngörülen İthalat (Milyon \$)
1996	1503	2382	8,923	5,050
1997	2290	4108	14,713	8,282
1998	2542	4119	13,747	7,854
1999	2270	3700	12,224	6,846
2000	2407	3979	14,017	8,103
2001	2535	4242	15,577	9,212
2002	2522	4174	19,034	11,788
2003	2850	4769	26,770	17,084
2004	2943	4968	34,019	22,374
2005	3085	5446	39,947	26,155
Toplam	8633	41560	195,829	120,668

KAYNAK: <<http://www.dtm.gov.tr>>, 15.01.2007’den alınan verilerle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.10’a göre 1996 yılında GB anlaşmasını takiben başlanan DİR’e ilk yılında yaklaşık 1500 dış ticaret firması katılacağını belirtirken ihraç etmek üzere anlaştıkları malların hammadde ve ara malı gibi gereksinimleri için anlaştıkları belge sayısı 2382’dir. Yıllar itibariyle artışa geçen söz konusu rakamlar, yalnızca 1999 Depremi yaşandığı süre içerisinde sekteye uğramıştır. 1999 yılında bir önceki yıla göre DİİB almak isteyen firma sayısı 272 adet azalmış olup, alınan DİİB sayısı da 419 adet gerilemiştir. 10 yıllık süre içerisinde DİR’e katılmak isteyen firmaların yapacaklarını belirttikleri ithalat rakamı toplamda 120 Milyar \$’ı aşmıştır. Söz konusu ithal ara malı ve hammaddeyle hazırlanacak ihraç mallarının toplam değeri ise yaklaşık 196 Milyar \$’a ulaşmıştır. Bu da 10 yıllık süre içerisinde toplam yaklaşık 75 Milyar \$’lık net ihracat anlamına gelmektedir. 2005 yılında izin verilen belge sayısı 1996 yılına oranla yaklaşık yüzde 128 artış göstererek 5446 adede ulaşmıştır. Ancak DTM tarafından verilen tüm

DİR izinleri kullanılamamaktadır. Bunların ayrımını belirtmek üzere de kullanılan belgelere kapatıldıkları kastedilerek kapalı DİR belgeleri adı verilmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kırılğan ekonomik yapıya sahip olan Türkiye’de çok hızlı ve etkili değişen koşullara ayak uyduramayan dış ticaret şirketlerinin kapanmasıdır veya gerekli şartları yerine getirememeleridir.

TABLO – 2.11: DTM Tarafından Verilen Kapalı DİİB’leri

Yıllar	Öngörülen İhracat (Milyon\$)	Öngörülen İthalat (Milyon\$)	Gerçekleşen İhracat (Milyon\$)	Gerçekleşen İthalat (Milyon\$)	Net İhracat (Milyon\$)	Kapalı Belge Sayısı
1996	8,222	4,670	6,999	3,075	3,924	2,103
1997	13,579	7,616	11,387	5,134	6,253	3,624
1998	12,852	7,360	10,535	4,420	6,115	3,565
1999	11,328	6,394	9,666	4,704	4,962	3,250
2000	13,110	7,590	11,495	5,313	6,183	3,539
2001	14,484	8,513	13,416	6,172	7,244	3,864
2002	17,830	10,986	18,461	8,198	10,263	3,784
2003	23,690	15,092	24,731	11,667	13,064	4,190
2004	22,240	14,738	22,754	12,538	10,215	3,818
2005 ⁴³	7,886(35,553)	5,461(23,278)	7,367(33,207)	4,005(17,063)	3,362	1,921(4765)
Toplam	145,221	88,421	136,812	65,227	71,585	33,658

KAYNAK: <<http://www.dtm.gov.tr>>, 15.01.2007’den alınan verilerle tarafımızdan hazırlanmıştır. 2005 yılı rakam ve oranları tarafımızdan revize edilmiştir.

Tablo – 2.11’de DTM tarafından taahhütleri beğenilen ve belge kapatan firmaların ihracat ve ithalat öngörülmesi ile gerçekleştirmeleri verilmiştir. Buna göre 1996 yılından itibaren Tablo – 2.10 ile ilişki kurarsak, belge kapatma oranları yaklaşık yüzde 88 dolayındadır. Bu da DTM’ye DİR için başvuran her 100 firmadan 88’inin taahhütlerinin kabul gördüğü ve DİİB almaya hak kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu oranın en yükseğe çıktığı yıl ise Şubat Krizi’nin yaşandığı 2001’dir. Bu oranın yüksek çıkmasının altındaki nedenlerden bir tanesi de 2000 yılından itibaren yaşanan tedirginliklerin bir yıl sonra bir krize yol açabileceğinin firmalar tarafından önceden

⁴³ DİR’in uygulanmasında ihracat taahhüdünün yer aldığı belgenin kapatılması bir dizi denetime tabidir. Genel olarak bir belge kapsamındaki ihracatın bir yıl içerisinde gerçekleştirilmesi ve ihracat ile ithalatın fiilen gerçekleşen miktarının bu denetimler sonucu kesinleşmesi ile işlem tamamlanmaktadır. Ancak sistem bu işlemdeki sürenin zorunlu hallerde 22 aya kadar çıkmasına izin vermektedir. Bu nedenle bir yılın gerçek değerlendirilmesi ancak 1,5 yıl sonra yapılabilmektedir (Güngör, “Otomotiv Sanayinde DİR Uygulaması, <<http://www.dunyagazetesi.com.tr>>, 29.01.2007). Bu nedenle 2005 yılı rakam ve oranları tam anlamıyla gerçeği yansıtamayacağı için tarafımızdan bir takım düzenlemelere tabi tutulmuştur. Buna göre; 2005 yılında kapatılan belge sayısı, daha önceki yıllardaki belge kapatılma oranlarının ortalamasına göre, kapalı belgelerdeki öngörülen ihracat ve ithalat rakamları, daha önceki yıllarda verilen tüm belgelerin kapalı belgelere oranlanması ve yıllara göre aritmetik ortalamalarının alınmasıyla, kapalı belgelerde gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamları ise 2005 yılında tarafımızdan tahmin edilen kapalı belgelerde öngörülen ihracat ve ithalat rakamlarının, ihracat ve ithalat gerçekleşme oranlarıyla çarpılmasıyla elde edilmiştir.

kestirilmesi, dolayısıyla iç talebin azalabileceği korkusu ile dış pazarlara açılma arzusudur. Yine kapalı belgeler içerisinde ihracat taahhüdünün gerçekleşme oranları yıllar itibariyle değişmekle beraber ortalama olarak yüzde 85 dolayındadır.

TABLO – 2.12: 1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı

Yıllar	Tüm DİR Belgelerinde Öngörülen	Kapalı DİR Belgelerinde Öngörülen	Kapalı DİR Belgelerinde Gerçekleşen	Tüm DİR Belgelerinde Öngörülen İİBE	Kapalı DİR Belgelerinde Öngörülen İİBE	Kapalı DİR Belgelerinde Gerçekleşen İİBE
1996	56,6	56,8	43,9	100	100	100
1997	56,3	56,1	45,1	99,5	98,8	102,6
1998	57,1	57,3	42,0	100,9	100,8	95,5
1999	56,0	56,5	48,7	98,9	99,4	110,8
2000	57,8	57,9	46,2	102,1	101,9	105,2
2001	59,1	58,8	46,0	104,5	103,5	104,7
2002	61,9	61,6	44,4	109,4	108,5	101,1
2003	63,8	63,7	47,2	112,8	112,2	107,4
2004	65,8	66,3	55,1	116,2	116,7	125,4
2005	65,4	69,2	54,4	115,6	121,9	123,7
Ortalama	60,0	60,4	47,3			

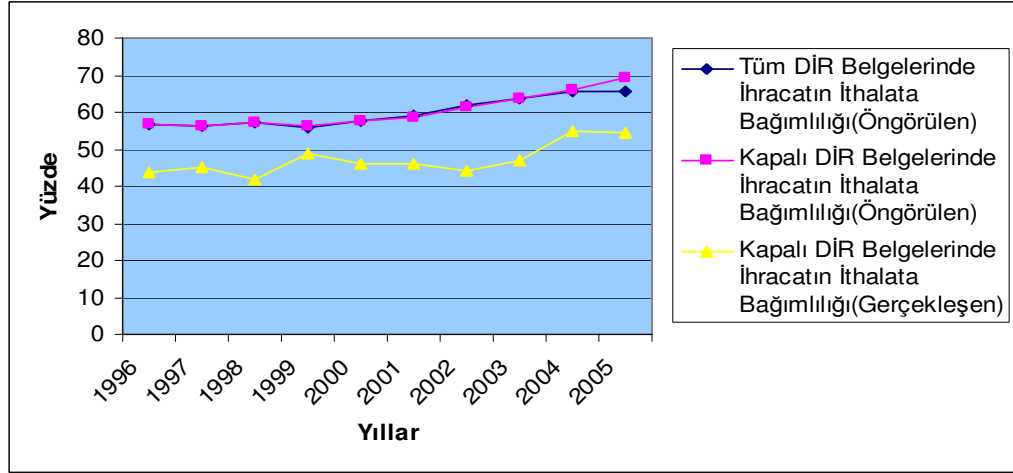
KAYNAK: Tablo – 2.9 ve Tablo – 2.10’dan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.12’de DİR’in başladığı yıl olan 1996’dan günümüze Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağımlılığı gösterilmiştir. *İhracatın ithalata bağımlılığı* oranları, Sönmez (2005)’te belirtilen tüm dahilde işleme izin belgelerine göre öngörülen ihracat ve ithalat rakamları ile hesaplamanın aksine, Uras (2007)’de de belirtilen kapalı dahilde işleme izin belgelerinde gerçekleşen ihracat ve ithalat rakamlarına göre hesaplanmıştır. Türkiye ekonomisinde 1996 sonrası ihracatın ithalata bağımlılığı endeksi (İİBE) ise tarafımızdan geliştirilmiştir. Verilerin 1996 yılından itibaren alınmasının sebebi; Türkiye’nin GB’ye dahil edilmesiyle birlikte başlayan ve dış ticaret geliştirme yöntemlerinden biri olan DİR’e geçişin araştırmacılara ihracat için gerekli ithalat verilerini elde etmesini sağlaması, çalışmamızda bulunan ve 1990 yılından itibaren alınan dış ticaret verilerinde, ithalatın yurt içi talep için mi yoksa yurt dışı talep için mi yapıldığının gerçek anlamda bilinmesinin mümkün olmamasıdır.

Tablo – 2.12’ye göre gerçekleşen oranlara bakıldığında Türkiye ekonomisinde 1996 – 2005 yılları arasında ortalama dış bağımlılığın yüzde 47,3 olduğu görülmektedir. Diğer dikkat çeken nokta 2001 yılında yaşanan krizle birlikte dışa bağımlılığın yüzde 46’dan 2002 yılında yüzde 44,4’e gerilemesidir. Bunun sebepleri söz konusu yılda ithal malların yabancı para cinsinden fiyatının yükselmesi ve maliyet arttırıcı bir unsur olarak

üretimde ortaya çıkması ve satın alma gücünün düşüşü ile birlikte iç talebin daralması sonucu üreticilerin yurt dışı pazarlara yönelerek ihracatçı konumuna geçmeleri, ürünlerini satmaları ve ihracat gelirlerini arttırmalarıdır.

GRAFİK – 2.12: 1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı

KAYNAK: Tablo – 2.12’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

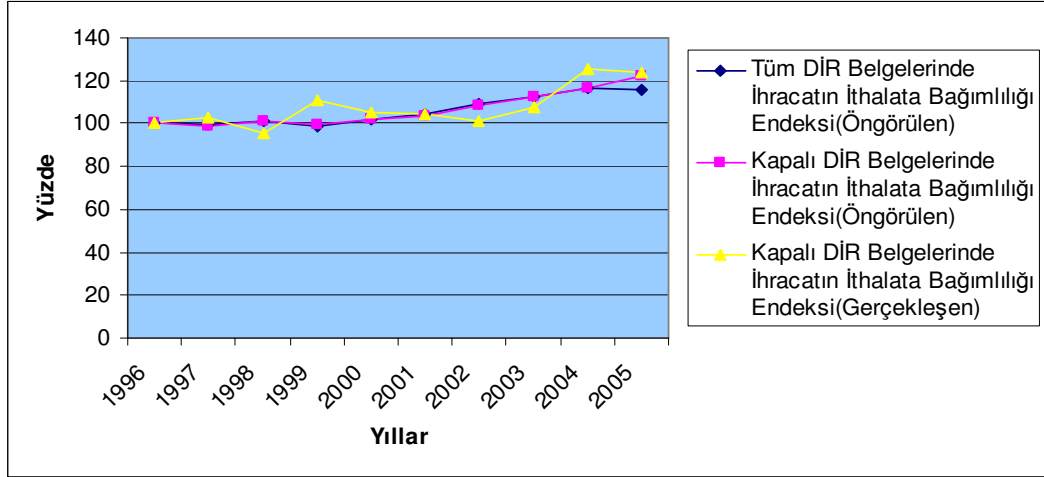
Grafik – 2.12’de DİR’in başladığı 1996 yılından günümüze Türkiye ekonomisindeki dış bağımlılığın gelişimi görülmektedir. Tablo – 2.12’in şekilsel gösterimi olan Grafik – 2.12, DTM’ye taahhüt edilen ihracata karşılık yapılacak olan ithalatı yani öngörülen ihracatın ithalata bağımlılığını, tüm aşamaları geçerek ihracat yapmaya hak kazanan firmaların öngördükleri ihracat ve ithalat rakamlarına göre ihracatın ithalata bağımlılığını ve son olarak ihracatın ithalata bağımlılığına temel gösterilen kapatılan dahilde işleme izin belgelerinde gerçekleştirilen ihracat ve ithalat rakamlarına göre saptanan oranları göstermektedir.

1996 yılından itibaren tüm DİR belgelerinde ve kapalı DİR belgelerinde öngörülen ihracatın ithalata bağımlılığı oranlarının hemen hemen aynı olması dikkat çekicidir. Yine bunların biraz altında yer alan ve ekonomideki gerçek dışa bağımlılık oranını yansıtan kapalı DİR belgelerinde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılığı 1996 yılında yüzde 43,9 iken 1999 yılında yüzde 48,7’ye yükselmiştir. Bu oran ihracat yapılması gereken her 100 birim ürünün 48,7 biriminin ithalat ile karşılandığını göstermektedir.

İhracatın ithalata bağımlılığı oranı makro ekonomideki bir diğ er önemli oran olan ihracatın ithalatı karşılama oranı ile karış tırılmamalıdır. İhracatın ithalatı karşılama oranı ihracat gelirlerinin ithalatın ne kadarını finanse ettiğini gösteren bir oran iken ihracatın ithalata bağımlılığı oranı, herhangi bir sektörde mal ihraç etmek için gerekli olan hammadde, ara malı gibi o malın oluş umunda önem taşıyan dış girdilerin oranını belirtir. 1999 yılından itibaren düş üş trendine giren ihracatın ithalata bağımlılığı oranı 2002 yılından itibaren yeniden yükseliş e geçmiştir. 2002 yılından itibaren gerçekleş en ihracatın ithalata bağımlılığı oranları sırasıyla; 44,4, 47,2, 55,1 ve 54,4'tür.

Önemli bir sınır olan ihraç edilen malın yarısından fazlasının ithal edilerek karş ılanması 2004 yılından itibaren gerçekleş miştir. Bunun en önemli belirleyicisi döviz kurlarının yerli para karş ısında değ ersiz durumun koruması ve bunun belirleyicisi olarak yüksek faizlerin yabancı sermayeyi ülkeye hızla çekerek söz konusu yabancı paranın değ erini yükseltmesini engellemesidir. Birinci bölümde de değ inilen yabancı sermaye konusunun Türkiye ekonomisine sıkıntı veren en önemli yönü, büyük kesiminin kısa vadeli yani sıcak para adı altında ülkeye girmesidir. Kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin herhangi bir kriz anında bu yabancı sermayenin ülkeden hızla çıkış ına hazırlıklı olması gerekmektedir. Bunun için de ekonomideki yapısal politikaların bir an önce yapılandırılması ve *ihracatın ithalata dayalı oluş umundan* kurtulması gerekmektedir.

GRAFİK – 2.13: 1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı Endeksi

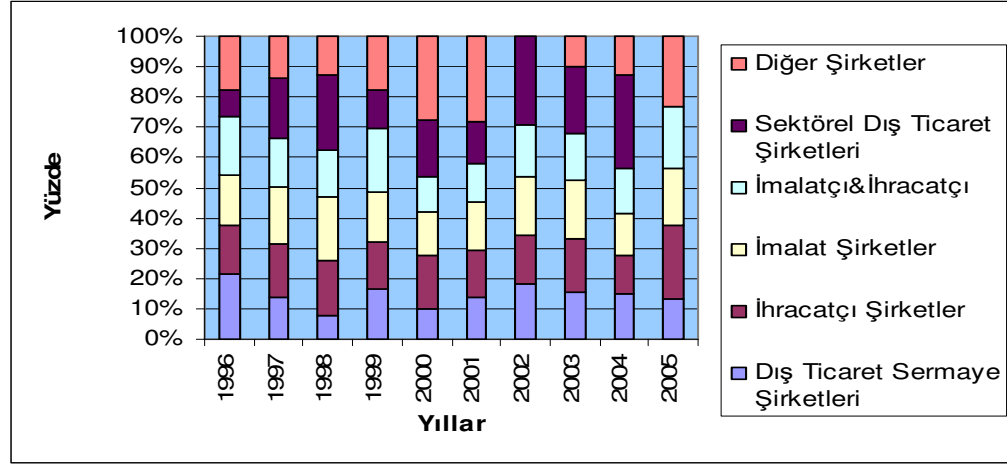

KAYNAK: Tablo – 2.12’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.13’te ihracatın ithalata bağımlılığı oranlarından tarafımızca geliştirilen ve temel yılı 1996 olan endeks yer almaktadır. Tüm belgelerde öngörülen İİBE ile kapalı belgelerde öngörülen İİBE, Grafik – 2.12’deki gibi birbirine benzerdir. Ancak kapalı DİR belgelerinde gerçekleştirilen ihracat ve ithalata göre hesaplanan İİBE yıllar itibariyle hem kendi içinde hem de diğer endeksler içerisinde değişiklik göstermektedir. En önemli düşüşünü 1998 yılında kaydeden İİBE yüzde 7,1’lik bir azalışla yüzde 95,5’e gerilemiştir. Bunun nedeni Asya Krizi ve sonrasında yaşanan Rusya Krizleriyle küresel çapta ülke ekonomilerinin tedirginliği yabancı mal fiyatlarının yükseliş ve kırılgan ekonomiye sahip ekonomilerin temkinli davranmak isteyişidir. İİBE en önemli yükselişini ise 2003 yılında gerçekleştirmiştir. Bir önceki yıl olan 2002’ye göre yüzde 18 artış kaydeden oran yüzde 125,4’e ulaşmıştır.

Ek Tablo – 1, 2, 3, 4, 5 ve 6’da görülen alt sektörler itibariyle kapalı belgelerde gerçekleşen ihracatın ithalata bağımlılık sıralamasında 1996 – 2005 yılları arasında ortalama olarak yüzde 70’in üzerindeki sektörler, elektronik ve istihraçtır. Yüzde 50 – 70 ortalama ithalata bağımlılık ortaya koyan sektörler ise; demir – çelik, demir dışı metaller, deri ve kösele, elektrikli makineler, işleme, kimya ve orman ürünleridir. Son beş yıl içerisinde ihracatın ithalata bağımlılığı temelinde çıkış gösteren alt sektörler ise; bitkisel üretim, cam, demir – çelik, dokuma ve giyim, gıda – içki, işleme, kağıt, lastik, madeni eşya, makine imalat, mesleki bilgisayar ölçüm cihazları ve optik aletler donanımı ve seramiktir.

GRAFİK – 2.14: 1996 – 2005 Yılları Türkiye Ekonomisinde Firma Özelliklerine Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı

KAYNAK: Ek Tablo – 7 ve Ek Tablo – 8’den alınan verilerle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.14’te 1996 – 2005 yılları arasında DİR kapsamında faaliyet gösteren şirketlerin yıllar itibariyle ithalata bağımlılıkları incelenmiştir. Ortalama olarak en yüksek dış bağımlılığı gerçekleştiren şirketler yüzde 48,7 oranla imalatçı olan şirketlerdir. Hemen arkasından gelen hem imalatçı hem de ihracatçı olan şirketlerin 1996 – 2005 yılları ortalaması olarak ihracatının ithalata bağımlılığı yüzde 47,8’dir. İhracatçı şirketler toplam dış bağımlılıkta yüzde 45,9 ile üçüncüdür. Sektörel dış ticaret şirketleri (SDŞ) 2005 yılı⁴⁴ hariç tüm yıllarda dördüncü en yüksek payı almaktadır. Bu oran yıllar ortalaması olarak yüzde 45,8’dir. Dış ticaret sermaye şirketleri (DTSS) ise yaptığı her 100 birim ihracatın 41,7’sini dışarıdan alarak yıllar itibariyle en az dışa bağımlı şirket türü konumundadır. İmalatçı, ihracatçı ve hem imalatçı hem de ihracatçı şirketlerin adları ne gibi faaliyet gösterdiklerinin anlaşılmasını kolaylaştırırken SDŞ ve dış ticaret sermaye şirketlerinin adından anlaşılabilmesi güçtür.

Ödenmiş sermayeleri en az 2 milyon YTL olan ve bir önceki takvim yılında gümrük beyannamesi bazında; en az 100 milyon \$ veya eş değerdeki fiili ihracatı gerçekleştiren (transit ve bedelsiz ihracat hariç) anonim şirketlere, her yılın Ocak ayının son gününe kadar başvurulması kaydıyla DTSS statüsü verilebilir veya dış ticaret sermaye şirketi statüsünü haiz firmalar için söz konusu statü yenilenebilir. DTM tarafından yapılan inceleme sonucunda gerekli şartlara sahip olduğu belirlenen

⁴⁴ Grafik – 2.14 hazırlandığı sırada 2005 yılında sektörel dış ticaret şirketlerinin DİR kapsamında aldıkları pay DTM tarafından açıklanmamıştır.

şirketlere DTSS statüsü verilerek Resmi Gazete’de yayımlanır. DTSS’ler, ihrac ürünlerimizin tanıtılması, çeşitlendirilmesi, Pazar paylarının artırılması ve yeni pazarlara girilmesi amacıyla devlet yardımlarından öncelikle yararlandırılmaları sağlar. DTSS’lerin sağladığı avantajlar arasında KDV teminat kolaylığı, DİR’de teminat kolaylığı, Eximbank YTL ve döviz kredilerinde indirimli faiz uygulaması, kredi temininde indirimli teminat kolaylığı, ihracatta bazı devlet yardımlarından yararlanma ve onaylanmış kişi statüsü edinmek yoluyla gümrük işlemlerinde sürat ve kolaylık sağlanması bulunmaktadır (<<http://www.dtm.gov.tr>>, 05.03.2007).

Sektörel dış ticaret şirketleri ise ihracat dayalı büyüme modelinde küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden faydalanabilmek amacıyla kurulan bir ihracat organizasyonudur. SDŞ, aynı üretim dalında faaliyette bulunan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ihracat sektörü kapsamında bir organizasyon altında bir araya getirilerek dünya pazarlarına yönlendirilmesi amacıyla, ihracat ve ilgili konularda hizmet sağlayarak, dış ticarete uzmanlaşmalarını ve bu suretle daha etkin faaliyet göstermelerini teminen kurulan şirketlerdir. 1990’lı yılların modelsizlik döneminden sonra daha çok özel sektörün çabasıyla ortaya çıkan SDŞ’ler, yapılanma itibariyle Türkiye ekonomisindeki mevcut KOBİ yapısına en uygun model olarak görülmüştür. SDŞ modeli, daha önce uygulanan DTSS’leri modelinden esinlenerek yapılandırılmıştır (Melemen, 2001: 86 – 87).

2.3.3. USSS Sınıflamasına Göre Türkiye’nin Dış Ticareti

Dış ticaretin GEKS dışında diğer bir sınıflandırma şekli de USSS sınıflandırmasıdır. BM istatistik ofisi’nin gerçekleştirdiği USSS faaliyet sınıflaması, istatistiğin geniş çaplı analizinde uluslararası karşılaştırmalarda merkezi bir konuma gelmiştir. Bu sınıflandırmaya göre ekonomik faaliyetler beşe ayrılmaktadır. Bunlar; imalat, tarım ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı, balıkçılık ve diğer mallardır. Diğer mallar bu sınıflandırmalardan hiç birine girmeyen malların sınıflandırıldığı gruptur.

USSS, Türkiye ekonomisinde dış ticarete kullanılan üç temel sınıflandırmanın ikincisi konumunda bulunmaktadır. Diğer sınıflandırmalar GEKS ve SUTS’tur.

TABLO – 2.13: 1990 – 2007 Yılları USSS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı
(Milyon \$)

Yıllar	İmalat	Tarım ve Ormancılık	Madencilik ve Taş ocakçılığı	Balıkçılık	Diğer Mallar
1990	10504	2025	326	35	70
1991	10830	2369	285	28	82
1992	12429	1923	267	27	70
1993	12945	2072	233	21	73
1994	15674	2033	263	22	114
1995	19260	1840	391	21	124
1996	20526	2153	369	27	151
1997	23313	2354	404	33	157
1998	24065	2357	364	17	171
1999	23958	2058	385	38	149
2000	25518	1659	400	25	173
2001	28826	1976	349	30	153
2002	33702	1754	387	51	165
2003	44378	2121	469	81	204
2004	59579	2542	649	103	294
2005	68813	3329	810	140	384
2006	80228	3467	1146	131	531
2007	38242	1351	512	73	305

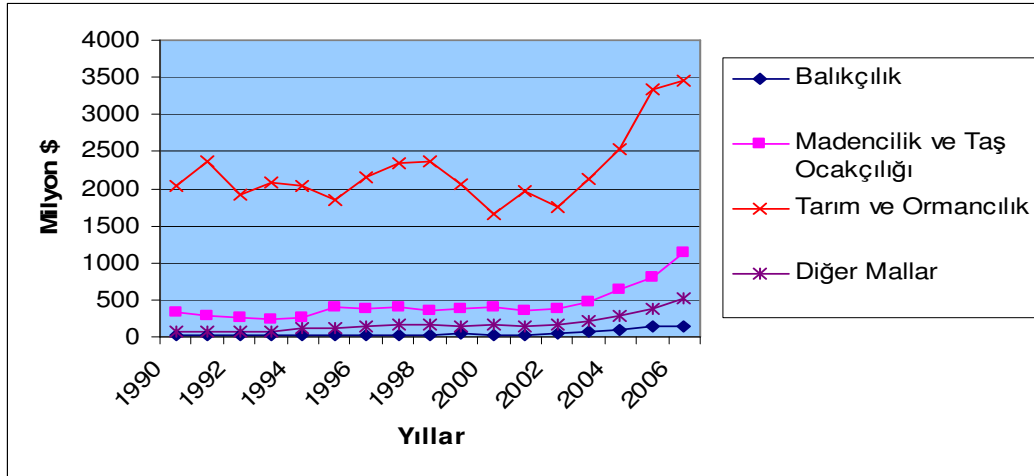
KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.13'te Türkiye'nin USSS sınıflandırmasına göre 1990 – 2006 yılları arasında yaptığı toplam ihracat görülmektedir. 1990 yılından itibaren söz konusu sınıflandırmaya göre Türkiye'nin ihraç ürünlerinden en az getiriye balıkçılık sektörünün sahip olduğu görülebilir. Madencilik ve taşocakçılığı sektörü ise yıllar itibariyle artan bir ihracat seyri izlemektedir. 2006 yılında 1990 yılına göre yaklaşık yüzde 251 artış gösteren sektör 2006 yılında bir önceki yıla göre yüzde 41,4 artış kaydetmiştir. Türkiye'nin ihracatının en çok dışa bağımlı olduğu sektörlerin başında yer alan imalat sanayi ise 1990 yılına göre yaklaşık yüzde 663,7 artış kaydetmiştir. Bir önceki yıla göre yüzde 16,5 artış sağlamıştır. İmalat sanayi sektörü en düşük ihracat artışını Rusya Krizi'nin yaşandığı 1998 yılında gerçekleştirmiştir. Asya Krizi'nin yaşandığı 1997 yılına göre yaklaşık olarak yalnızca yüzde 3'lük bir büyüme gerçekleştiren sektörün bu durumu hem malını satacağı Pazar bulmakta zorlanmasından hem de dış ülkelerin kırılgan ekonomilere sahip ülkelere karşı daha dikkatli davranması sonucu gerçekleşmiştir.

1980 öncesinde Türkiye'nin ihracatının ana mal grubu olarak büyümesinin sürdürülen tarım sektörü artık yerini sanayi kesimine bırakmıştır. Bu durum USSS sektör

sınıflandırmasında yer alan tarım ve ormancılık kaleminde de görülebilmektedir. 2006 yılında yaklaşık 3,5 Milyar \$ olarak gerçekleşen sektörün ihracatı, bir önceki yıla göre yüzde 4,1 oranında artmış 1990 yılına göre ise yüzde 64'lük büyümeyle diğer birçok sektörün gerisinde yer almıştır. Gelişen bir ekonominin en önemli bileşenlerinden biri tartışmasız *tarım sektörüdür*. Bir ülkenin GSYİH'sı içinde tarım sektörünün payına bakılarak ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür. Örnek olarak Çin'de bu oran 1990 yılında yüzde 27 iken 1999'da yüzde 17'ye gerilemiştir. Oysa Arnavutluk örneğinde 1990 yılında yüzde 37 iken 1999'da yüzde 57 olması ülke gelişimi açısından iyimser bir gösterge değildir. Türkiye için bu oran 2005 yılında yaklaşık olarak yüzde 10'dur. 2006 yılında ise yüzde 11'dir. Buna karşın ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'nin tarım sektörünün GSYİH'daki payı sadece yüzde 2'dir (İGEME, 2004: 4).

GRAFİK – 2.15: 1990 – 2006 Yılları USSS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İhracatı

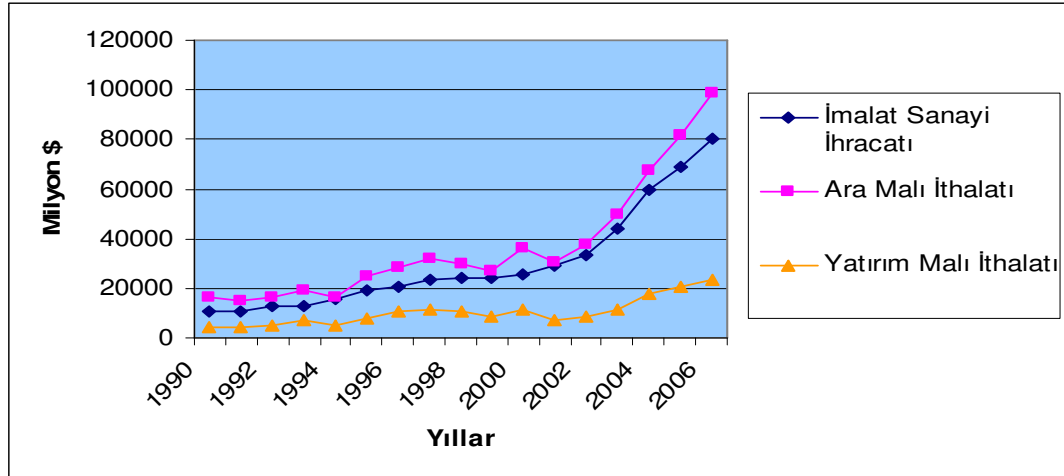
KAYNAK: Tablo – 2.13'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.15'te USSS sınıflandırmasına göre Türkiye'nin 1990 – 2006 yılları arasında ihracatının şekil olarak görünümü bulunmaktadır. 16 yıllık ihracat değişimleri şekil aracılığıyla daha net görülebilmektedir. Şekilde imalat sanayinin bulunmama sebebi hem diğer sektörler için daha büyük ihracat değerine sahip olması ve bu nedenle şeklin görünümünü bozma ihtimali diğer yandan imalat sanayinin ithalata bağımlılığının daha net görülebilmesi açısından yeni bir şekle ihtiyaç duyulmasıdır. İmalat sanayi hesaba katılmadığında Türkiye'nin ihracat hacmini arttıran en önemli kaleminin tarım ve ormancılık sanayi olduğunun üzerinde Tablo – 2.13'te durulmuştur.

Grafik – 2.15’te de bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Yıllar itibariyle çeşitli dalgalanmalar görülmesine karşın tarım ve ormancılık sektörünün ihracat artışı devam etmektedir. Dalgalanmalarda en önemli sebep ekonomik kırılmalıklar ve politik değişimler olduğu kadar tarım kesiminin kendi doğasında bulunan kararsız bir arza sahip olması da bulunmaktadır.

Tarım kesiminden daha kararlı olmakla beraber çok daha düşük ihracat hacimlerine sahip diğer sektörler de gelişmelerini sürdürmektedirler. Diğer sektörler adı altında geçen balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı ve diğer mal ihracatlarının etkilendiği durumlar ise şekilden de görüleceği üzere yalnızca krizlerdir.

GRAFİK – 2.16: 1990 – 2006 Yılları İmalat Sanayi İhracatı İle Ara ve Yatırım Malları İthalatı Arasındaki İlişki

KAYNAK: Tablo – 2.8 ve Tablo – 2.13’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.16’da çalışmanın konusunu oluşturan *ihracatın ithalata bağımlılığı*, öz olarak çok net şekilde görülmektedir. Türkiye ekonomisinde görülen ithalat bağımlılığı, tarım kesiminin dış alem alım satımlarında önemini yitirmesiyle birlikte sanayi kesiminde daha yoğun şekilde görülmeye başlanmıştır. Tablo – 2.13’teki USSS’ye göre Türkiye’nin ihracatının lokomotif kesiminin sanayi kesimi ve özellikle *imalat sanayi kesimi* olduğu anlaşılmaktadır. İmalat sanayi ihracatı hızlandığında sanayi sektörünün üretimi de hızlanmaktadır. Bu yüzden Grafik – 2.16’da imalat sanayi ihracatının belirleyicileri olarak GEKS’e göre ara malları ithalatı ve yatırım malları ithalatının alınması tarafımızdan uygun görülmüştür. Grafik – 2.16’ya göre özellikle GB’ye üye olunan 1994 yılından başlayarak imalat sanayi ihracatının ve toplam

ihracatın artışı görülmektedir. Buna karşın imalat sanayinin artışıyla birlikte ve daha fazla düzeyde ara malı ithalatının artışı düşündürücüdür. Ara mallarının diğer bir adı *hammadeler* olarak bilinmektedir. Yatırım mallarının artışı imalat sanayi ihracatına göre az olsa da yine paralel bir şekilde artmaktadır. İmalat sanayi ihracatının artışıyla Türkiye'nin milli geliri artmaktadır. Ancak unutulmuş veya kamuoyundan gizlenen nokta ithalatın da aynı şekilde ve zaman zaman ihracattaki artış oranından daha yüksek artmakta olduğudur.

Bunun en önemli sebepleri; Uzak Doğu ülkelerindeki düşük maliyet ile Türkiye'deki maliyetlerin yarışmaması ve aşırı değerli ulusal paranın hem ihracatı hem de ihracatı olumsuz etkilemesidir (Yıldırım, 2006: 10). Bunlardan aşırı değerli ulusal para ve dövizin fiyatı olan kura birinci bölümde değinilmiştir.

Yine Grafik – 2.16'da dikkat çeken diğer bir nokta; 1994, 1999 ve 2001 yıllarında yaşanan yabancı paranın değer artışıyla gerçekleşen, ara malı ve yatırım malı ithalatlarının yükselmesine karşın imalat sanayi ihracatında bir değişim yaşanmamasıdır. Bu durumdan çıkarılacak sonuç; 1994, 1999 ve 2001 yıllarında sanayi kesiminin üretimini rasyonel ve düzenli hale getirebilmesi gibi olumlu bir düşüncenin yanı sıra, söz konusu yıllarda iç talebin daralmasıyla beraber üreticilerin ve ihracatçıların ürünlerini dış pazarlardan başka bir yerde satabilmelerinin mümkün olmadığı gibi olumsuz bir düşünce de olabilir. Hatta ikinci düşüncenin daha gerçekçi olduğu geçen yıllarla birlikte ithalatın azalışı yönünde bir gelişme olmamasıyla söylenebilir.

TABLO – 2.14: 1990 – 2007 Yılları USSS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı
(Milyon \$)

Yıllar	İmalat	Tarım ve Ormancılık	Madencilik ve Taş ocakçılığı	Balıkçılık	Diğer Mallar
1990	16403	1137	4212	2	548
1991	16447	675	3314	1	610
1992	18005	924	3333	2	608
1993	23862	1357	3348	2	860
1994	18156	882	3345	2	886
1995	28555	1907	4082	2	1163
1996	35207	2166	5082	2	1170
1997	39802	2417	5128	2	1210
1998	39025	2125	3747	1	1022
1999	33936	1649	4246	1	840
2000	44200	2123	7097	2	1081
2001	32686	1409	6577	1	726
2002	41383	1703	7192	1	1275
2003	55689	2535	9021	2	2092
2004	80447	2757	10981	8	3346
2005	94208	2801	16321	24	3419
2006	109256	2880	21969	32	4158
2007	48315	1940	9398	13	2590

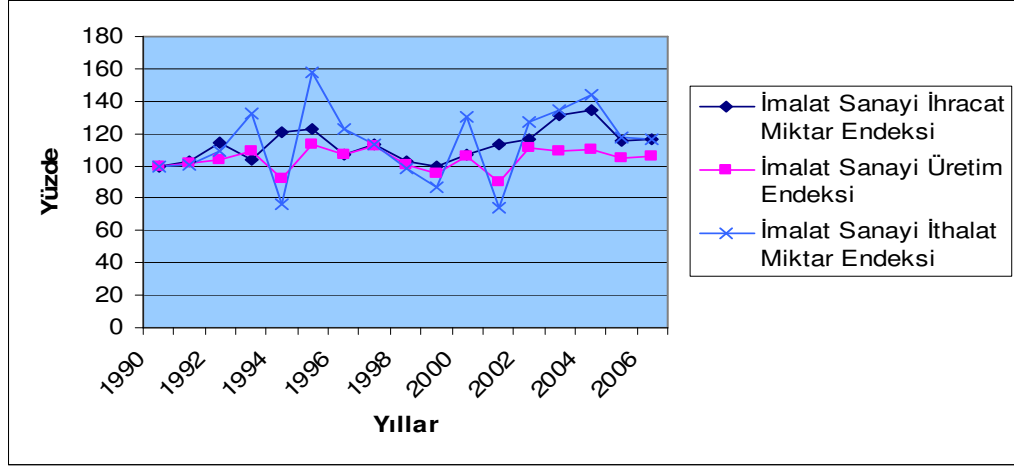
KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.14'te 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye'nin USSS'ye göre gerçekleştirdiği ithalat bulunmaktadır. İhracat rakamlarında olduğu gibi yine balıkçılık ithalatı göz önüne alınmayacak kadar küçük miktardadır. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü 1995 yılına kadar hemen hemen dengede bulunan ithalatı bu yıldan itibaren artışa geçmiştir, 2004 yılında bir önceki yıla göre yüzde 21,7 ve 2005 yılında da bir önceki yıla göre yüzde 48,6 oranında artmıştır. 2006 yılında ise artış oranı yüzde 34,6'dır. Diğer mallar adı altında geçen ve USSS'de geçen hiçbir mal sınıflamasına girmeyen mallar da 2001 yılından itibaren önemli artış içerisindedir. Söz konusu kalem 2002 yılında bir önceki yıla göre yüzde 75,6, 2003 yılında ise yine bir önceki yıla göre yüzde 64 oranında artış kaydetmiştir. Toplam olarak USSS ithalatının en önemli ihracatta da olduğu gibi tarım ve ormancılık ve imalat sanayidir.

Tarım ve ormancılık sektörü 1990 yılından itibaren çeşitli dalgalanmalarla ithalatın artış ve azalışını yaşamıştır. Bunun en önemli sebebi yine durağan bir arza sahip olunamamasıdır. 2006 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 2,8'lik bir artış yakalamıştır. İhracatta olduğu gibi ithalatta da en büyük kesim yine imalat sanayidir. 1990'dan itibaren kriz yılları haricinde sürekli büyüyen sektörün ithalatı, 2006 yılında başlangıç yılına göre yüzde 566'lük artışta bulunmuştur. 2005 yılına göre ise bu oran

yüzde 15,9 artış göstermiştir. Bu rakam sektörün ihracatında yakaladığı artış oranını geçmiştir.

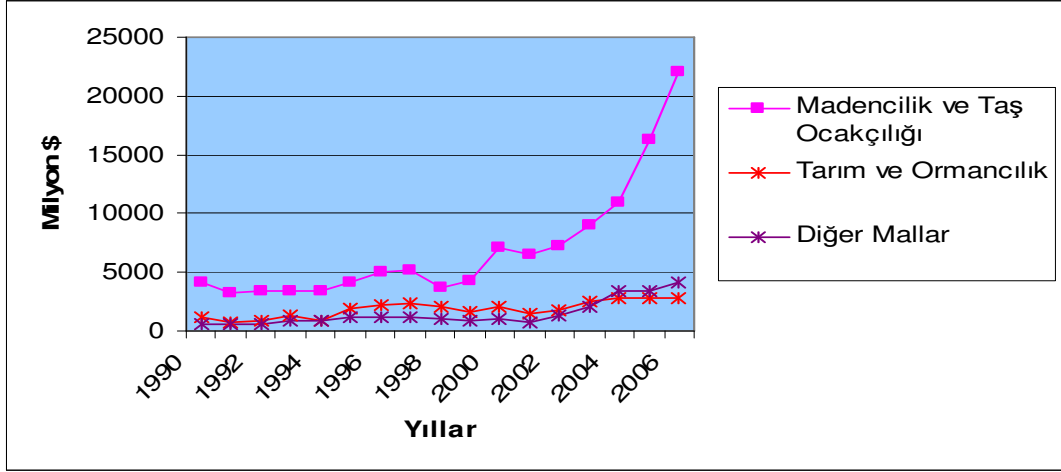
GRAFİK – 2.17: 1990 – 2006 Yılları İmalat Sanayi Üretim Endeksi, İhracatı ve İthalatı Arasındaki İlişki

KAYNAK: Tablo – 2.13, Tablo – 2.14 yararlanılarak ve <<http://www.tcmb.gov.tr>>, 08.07.2007, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden alınan verilerle tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.17’de 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde gerçekleşen imalat sanayinin çeşitli değişimleri bulunmaktadır. Buna göre üretim endeksi ile ithalat endeksi arasında paralellik bulunmaktadır. Buna karşın ithalat miktar endeksindeki dönüşümler daha keskin gerçekleşmektedir. Bunların başında kriz dönemleri olarak gerçekleşen ve yabancı paranın değerinin arttığı 1994, 1999 ve 2001 yılları gelmektedir. İmalat sanayi ihracat miktar endeksi ise yine son yıllarda paralellik göstermesine karşın genelde ithalat miktar endeksinden bağımsız bir görüntü çizmektedir. Bununla birlikte kriz yıllarında ihracat miktar endeksinin ithalat miktar endeksinden ayrı bulunmasının temel sebebi daha önce de değinildiği gibi iç talebin daralması sonucu üreticilerin mallarını dış pazarlarda satmaya yönelmeleridir. Yine Grafik – 2.17’ye göre ithalat ve üretimin kriz yıllarındaki ekonomik kırılganlıklara ihracattan daha duyarlı olduğu görülmektedir.

GRAFİK – 2.18: 1990 – 2006 Yılları USSS Sınıflamaya Göre Türkiye'nin İthalatı

KAYNAK: Tablo – 2.14'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.18'de 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan ve imalat sanayi ile tarım ve ormancılık sanayi kesimlerinin dışında kalan USSS kalemlerinin ithalat değişimleri görülmektedir. Tarım ve ormancılık sanayi ithalatı ile USSS içinde kendine yer bulamayan malların oluşturduğu diğer mallar ithalatı madencilik ve taş ocakçılığı sektörüne kıyasla önemsiz düzeyde kalmaktadır. Tarım ve ormancılık sanayinin diğer mallar sınıflandırmasına göre kimi yıllarda daha çok dalgalanma göstermesinin sebebi, tarım kesiminin karakteristik özelliği olan kararlı bir arzın sağlanamamış olmasıdır. Bunun yanı sıra kriz yılı olan 2001'den bugüne söz konusu iki sektör ithalat artışlarını hızlandırmışlardır.

Söz konusu iki sektörün dışında kalan ve Türkiye'nin yaptığı ithalatta üçüncü önemli kalem olan madencilik ve taş ocakçılığı sektörü 2001 yılından itibaren artış yönünde büyük bir ivme kazanmıştır. 2001 yılında yaşanan krizle birlikte yaklaşık yüzde 7 oranında ithalat küçülmesi yaşayan sektör, 2001 yılından itibaren sırasıyla; yüzde 9,3, 25,4, 21,7 ve son olarak 2006 yılında bir önceki yıla göre yüzde 34,6 oranında ithalat artışı yaşamıştır. Türkiye'nin değerli madenlere sahip olduğu düşünülürse bu ithalat artışının ardında teknolojik yetersizlik sonucu madenlerin işlenememesi ve teknoloji artışının sağlayacak ar – ge (araştırma ve geliştirme) uygulamalarına yeterince önem verilmemesinin yattığı düşünülebilir.

TABLO – 2.15: 1990, 1996 ve 1998 Girdi – Çıktı Tablolarına Göre Üretimde İthalat Bağımlılığı

Girdi – Çıktı Tabloları	Oranlar	Tarım Sektörü	Madencilik Sektörü	Gıda, İçki ve Tütün Sektörü	İmalat Sanayi	Hizmet Sektörü	Ortalama
1990	TG / KD	47,1	33,1	300,2	230,3	53,8	88,1
	KD / ÜD	68,2	65,8	23,8	27,6	59,6	49,5
	İG / ÜD	2,7	140,9	8,7	25,0	1,2	10,3
	İG / KD	8,4	647,2	12,1	39,2	3,9	23,7
	İG / TG	4,0	214,2	36,4	90,4	2,1	20,9
1996	TG / KD	62,0	33,6	229,8	171,8	52,8	81,6
	KD / ÜD	61,2	62,8	27,8	33,4	63,1	52,2
	İG / ÜD	3,6	1,4	5,5	15,6	3,0	6,7
	İG / KD	9,4	6,5	8,6	27,2	8,9	15,7
	İG / TG	5,8	2,2	19,8	46,7	4,7	12,8
1998	TG / KD	55,1	56,6	175,7	175,8	55,0	81,9
	KD / ÜD	63,2	52,6	37,6	34,5	61,7	53,0
	İG / ÜD	4,0	2,3	5,6	20,1	4,3	8,4
	İG / KD	11,4	7,7	8,4	33,2	12,6	19,4
	İG / TG	6,3	4,4	14,8	58,3	6,9	15,9

KAYNAK: Aktan, 2006: 84'den aynen aktarılmıştır (TG: Toplam Girdiler, KD: Katma Değer, ÜD: Üretim Değeri, İG: İthal Girdiler).

Tablo – 2.15'de TÜİK tarafından yapılan 1990, 1996 ve 1998 yılları Girdi – Çıktı tablolarına ve söz konusu yıllardaki ithalat akım matrisine göre hesaplanan çeşitli oranlar yer almaktadır. 1990 yılında Girdi – Çıktı tabloları ve ithalat akım matrisine 49 sektör alınmıştır. Bu rakam 1996 yılında 68 sektöre ve 1998 yılında Girdi – Çıktı tablolarına 68 sektör, ithalat akım matrisine ise 210 sektör alınmıştır. Bu sektörler tabloda belirtildiği gibi kendisiyle ilgili olan altı sektörde toplulaştırılmıştır.

İthalata bağımlılık konusunda önde olduğu görülen sektör, imalat sanayidir. Bu sektörün 1990 yılında hesaplanan *İthal Girdiler / Toplam Girdiler* oranı yüzde 90,4 olarak gerçekleşmiş, 1996 yılında hem değişen döviz kurları hem de alınan sektör sayısının artırılmasıyla bu oran yüzde 46,7'ye gerilemiştir. Ancak son yapılan Girdi – Çıktı tablosundan da görüleceği gibi imalat sanayinin toplam dış bağımlılığı bir öncekine göre yüzde 11,6 artışla yüzde 58,3'e ulaşmıştır. 1990 yılında üretim artışının ithal girdiye bağımlı olduğu sektör madenciliktir. Ancak madencilik sektörünün durumu geçen iki dönem itibariyle normale dönmüştür. Bu dalgalanma 1990 yılında Orta Doğu bölgesinde yaşanan istikrarsızlığın bir sonucudur. İmalat sanayine benzer durum hizmet sektöründe yaşanmaktadır. İthal girdilerin toplam girdiler içindeki payı her tablo döneminde yaklaşık yüzde 2 oranında artmıştır. Türkiye ekonomisinde bir zamanlar ihracatın bel kemiği olan tarım sektörü de giderek *ithalata bağımlı* hale gelmiştir.

Katma Değer / Üretim Değerindeki istikrarlı artışlar yalnızca gıda, içki ve tütün(23,8, 27,8, 37,6) gibi tüketim kesimi ile imalat sanayinde (27,6, 33,4, 34,5) yaşanmıştır. Bu durum imalat sanayinde, montajcılık gibi basit işlerden daha karmaşık ve üretim süreçlemesi ve gelirler açısından olumlu bir yöne doğru gidildiğinin işaretidir.

İmalat sanayindeki *İthal Girdiler / Üretim Değeri* oranı 1996'dan 1998'e daha çok ithalat bağımlılığını göstermektedir. Ancak bunun irdelenmesi için en az bir tane daha Girdi – Çıktı tablosuna ihtiyaç duyulmaktadır. Tarım sektöründeki söz konusu oranın istikrarlı artışı Türkiye ekonomisinde tarım kesiminin artık ithalata dayalı olarak geliştiğinin kanıtı niteliğindedir. Hizmet sektörü de İthal Girdiler / Üretim Değeri oranında giderek dışa bağımlı hale gelen (1,2, 3,0, 4,3) bir sektör görünümündedir.

2.3.4. SUTS Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Dış Ticareti

GEKS ve USSS sınıflamanın ardından dünyada en çok kullanılan bir diğer dış ticaret sınıflandırması SUTS'tır. Bu kategorinin alt kalemleri arasında; canlı hayvanlar ve gıda maddeleri, içkiler ve tütün, akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler, madeni yakıtlar ve yağlar, hayvansal – bitkisel yağlar ve mumlar, kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri, başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar, makine ve ulaştırma araçları ve çeşitli mamul eşyalar gelmektedir.

Yine SUTS' a göre herhangi bir ülkenin dış ticaretinin yorumlamasını yaparken söz konusu sınıflandırmanın alt kalemlerinin, diğer sınıflandırmaların alt kalemleriyle olan ilişkileri halinde yorumlanması daha uygun olmaktadır. Örneğin ülkelerin bağımlı oldukları sanayi kesimlerinin GEKS'in alt kalemi olan *ara mallarına olan bağımlılık ilişkisi* söz konusu *ülke ekonomisinin dışa bağımlılığını* ölçmekte ve araştırmacılara yardımcı olmaktadır.

TABLO – 2.16: 1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı
(Milyon \$)

Yıllar	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	İçkiler ve Tütün	Akaryakıtlar Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	Madeni Yakıtlar ve Yağlar	Hayvansal – Bitkisel Yağlar ve Mumlar
1990	2304	455	750	296	139
1991	2730	593	681	290	197
1992	2762	356	504	233	215
1993	2794	466	554	177	187
1994	3300	471	605	244	182
1995	3424	469	777	290	328
1996	3559	742	833	275	232
1997	4079	753	829	192	271
1998	3771	645	807	259	239
1999	3190	603	815	337	256
2000	2891	529	790	329	100
2001	3316	471	787	445	180
2002	3118	426	865	691	98
2003	3944	489	1143	980	255
2004	5044	591	1611	1429	205
2005	6512	736	1660	2641	405
2006	6580	820	2278	3566	438
2007	2783	291	1090	1683	145

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 15.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 15.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yılığ'ından yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.16'da 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde gerçekleşen dış ticaret rakamları SUTS'a göre verilmiştir. 1990 yılında 2,3 Milyar \$ olarak gerçekleşen canlı hayvanlar ve gıda maddeleri alt kalemi 2005 yılında eriştiği yaklaşık 6,5 Milyar \$'lık değer ile yüzde 182 oranında artış göstermiştir. Bu alt kalem 2006 yılında bir önceki yıla göre yüzde 1 oranında artış kaydetmiştir. Bu alt kalem SUTS'un en önemli kalemlerinden birisidir. Üretim sektörlerinde önemli olan diğer iki alt kalem ise akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler ile madeni yakıtlar ve yağlardır. Akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler alt kalemi 1990 yılında 750 Milyon \$ iken 2006 yılına gelindiğinde yaklaşık 2,3 Milyar \$'a ulaşmıştır. Bu rakam 1990 yılına göre yüzde 203,7'lik bir artışı göstermektedir. 2006 yılında 2005 yılına göre yaşanan değişim ise yüzde 37,2'lik bir artış şeklindedir. Diğer bir önemli dış ticaret kalemi ise yine üretim sürecinde büyük yer tutan madeni yakıtlar ve yağlardır. Bu alt kalemin 1990 yılından 2006 yılına değişimi yüzde 1104,7 oranında artış şeklindedir. 2006 yılının bir önceki yıla göre değişimi ise yüzde 35'lik artıştır. Tablo – 2.16'dan anlaşılacağı üzere en büyük artış *büyük oranda dışa bağımlı olunan* madeni yakıtlar ve yağlar alt kaleminde gerçekleşmiştir.

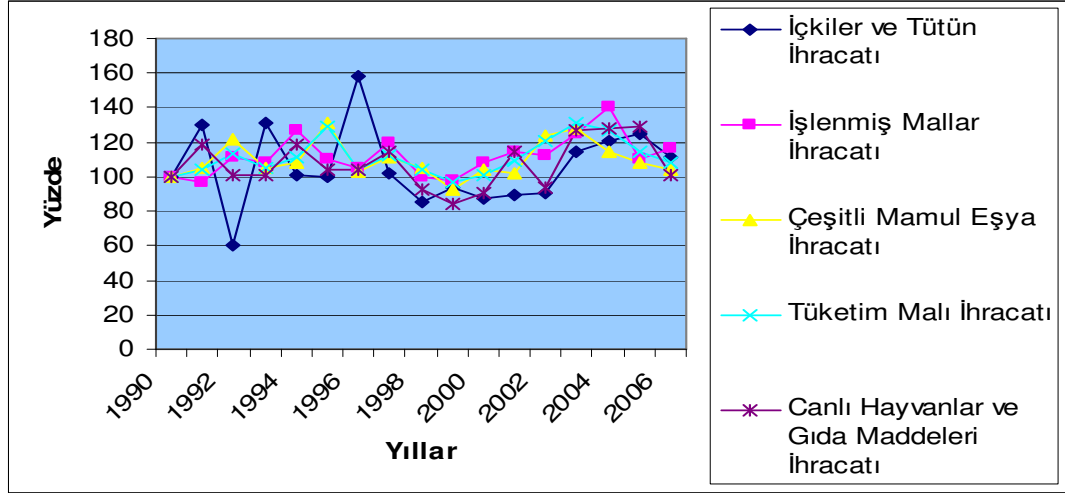
TABLO – 2.17: 1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İhracatı
(Devamı - Milyon \$)

Yıllar	Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar	Makine ve Ulaştırma Araçları	Çeşitli Mamul Eşya
1990	747	3833	855	3579
1991	605	3705	1017	3775
1992	631	4139	1291	4583
1993	611	4464	1294	4798
1994	733	5661	1722	5187
1995	890	6231	2406	6821
1996	999	6550	3012	7022
1997	1169	7812	3364	7791
1998	1152	7781	4092	8227
1999	1121	7588	5037	7640
2000	1243	8224	5740	7927
2001	1367	9453	7153	8119
2002	1523	10590	8632	10046
2003	1893	13205	12370	12843
2004	2566	18587	18275	14763
2005	3061	20409	21609	16051
2006	3922	23849	26380	16741
2007	1736	11700	13119	7546

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 15.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 15.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.17'de SUTS'un diğer dört ticaret kalemi görülmektedir. Türkiye ekonomisinde kimya sektörünün ihracatının son yıllarda giderek arttığı görülmektedir. 2006 yılında bir önceki yıla göre yüzde 28,1 ihracatını arttıran sektör, 1990 yılında gerçekleştirdiği 747 Milyon \$'lık ihracatı 2006 yılında yüzde 425 arttırarak 4 Milyar \$'a yaklaşmıştır. İşlenmiş mallar ihracatı SUTS içerisinde en büyük kalemlerden birisidir. Türkiye'nin işlenmiş mallar ihracatı 2006 yılında 23 Milyar \$'ı aşmıştır. 2005 yılına göre bu rakam yaklaşık yüzde 16,8'lik bir artışı ifade etmektedir. GEKS'e göre yatırım malları sınıflamasında bulunan makine ve ulaştırma araçları ihracatı, Türkiye'nin bir diğer önemli ihraç kalemidir. 26,3 Milyar \$ olarak gerçekleşen 2006 yılı ihracatı söz konusu kalemin ihracatta önemli olduğu kadar yatırım mallarının Türkiye içerisinde üretilip dışarıya satılması açısından ekonomi için yararlıdır. Yine SUTS'un son kalemi olan çeşitli mamul eşya ihracatı da sürekli bir artış içerisinde olup 2006 yılında 16,7 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

GRAFİK – 2.19: 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre Türkiye'nin İhracat Değişimi

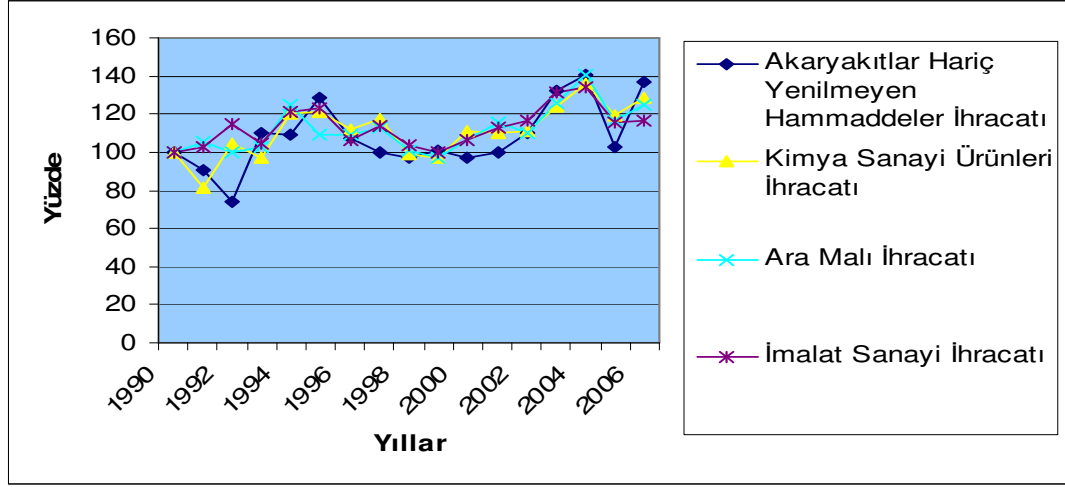

KAYNAK: Tablo – 2.7, Tablo – 2.16 ve Tablo – 2.17’ten yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.19’da SUTS’tan seçilmiş çeşitli fasıllarla GEKS’ten seçilmiş olan tüketim malları ihracatı arasındaki ilişki şekillendirilmiştir. Buna göre, içkiler ve tütün kalemindeki keskin iniş çıkışlar ülke ekonomisindeki kırılganlık ve istikrarsızlıklarda hane halklarının öncelikle düşük ekonomilerde lüks sınıflandırmaya konumlandırılabilir olan içkilerin ve üzerindeki yüksek dolaylı vergiler sebebiyle tütün ürünlerinin bundan etkilendiğini göstermektedir.

İşlenmiş mallar ihracatı ve çeşitli mamul eşya ihracatı kalemleri birbirleriyle eş anlamlı olarak hareket etmektedirler. Bu durum yalnızca 1994, 1995, 2001 ve 2004 yıllarında bozulmuştur. Tüketim malları ihracatı da dalgalanmalar açısından çeşitli mamul eşya ihracatı sınıflandırması ile aynı yönde hareket etmesi dikkat çekmektedir. Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri ihracatı ülke ekonomisinin istikrarsız durumlarından en çok etkilenen ikinci kalem olarak Grafik – 2.19’da dikkat çekmektedir. Kriz yıllarında döviz kurunun da avantajı ile ihracat artışları gösteren kalemin 2002 yılı sonrası döviz kurları düşük seyrederken ihracatını artış yönüne çevirmesi ilginç olduğu kadar tüketim malları kalemiyle hemen hemen paralel görüntü çizmesi, tüketim mallarının içerisinde önemli bir konuma ulaştığının da göstergesidir.

GRAFİK – 2.20: 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasillara Göre Türkiye'nin İhracat Değişimi

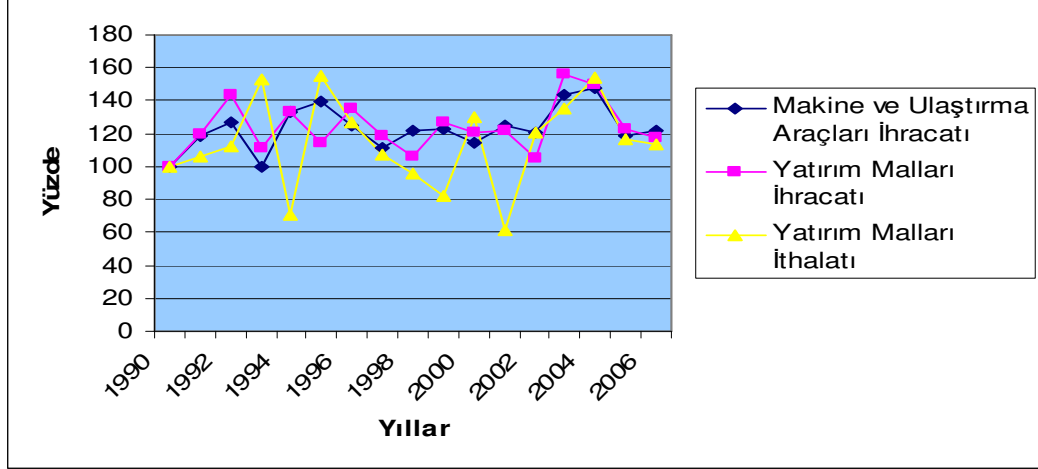
KAYNAK: Tablo – 2.7, Tablo – 2.13, Tablo – 2.16 ve Tablo – 2.17’ten yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.20’de 1990 – 2006 yılları arasında Türkiye ekonomisinde gerçekleşen seçilmiş seriler bulunmaktadır. USSS’den alınan imalat sanayi, GEKS’ten alınan ara malı ve SUTS’tan alınan iki kalem ile 16 yıllık zaman periyodunda gerçekleşen gelişmeler Şekil – 2.18’in konusunu oluşturmaktadır. Akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler ihracatı 1992 yılında seçim sonrası ekonomisi sebebiyle büyük bir düşüş göstermiş olup diğer tüm kalemlerden yalnızca söz konusu yılda ayrılmıştır. Dalgalanma açısından Grafik – 2.19’daki tüketim kalemleri ihracatından daha farklı bir görüntü çizen şekil, 1993 yılından itibaren tüm alt kalemlerin hemen hemen aynı doğrultuda eş anlı değişimleriyle ilginç bir görüntü oluşturmaktadır.

İnişli çıkışlı bir seyir izleyen kimya sanayi ihracatı içerisinde; ana kimyasallar, endüstriyel kimyasallar, diğer kimyasal ürünler, kauçuk, plastik, lastik ve gübreyi barındırmaktadır. 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme hareketi ile Türk kimya sanayi gelişmeye başlamıştır. Türkiye’de Henkel, Hoechts, Bayer, BASF gibi Alman firmaları Türk ortaklarıyla ilaç, tekstil boyaları ve diğer yardımcı kimyasal maddeler konusunda ilk yatırımları yapmışlardır. Zaman içinde Türk özel sektörü de kimya sanayine yatırım yapmaya başlamış ve yatırım yapan yabancı firmalar kapasitelerini büyütüp, ürün çeşitlerini arttırmışlardır. Türkiye’de önce kamu kesimi 1970 yılında Yarımca’da küçük kapasiteli Petrokimya tesisini; 1985 yılında da büyük kapasiteli Aliğa Petrokimya tesisini kurmuştur. 1972 ile 1990 yılları arasında Türkiye’de çok sayıda küçük, orta ve büyük çaplı işletmeler açılmıştır. Türk Kimya Sanayinde günümüzde ise,

petrokimyasallar, gübreler, ana kimya sanayi ürünleri ve plastikler gibi birçok alt sektörde modern teknoloji ile üretim yapılmaktadır (İGEME, 2002: 10).

GRAFİK – 2.21: 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın Değişimi

KAYNAK: Tablo – 2.7, Tablo – 2.8 ve Tablo – 2.17’ten yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.21, 1990 – 2006 yılları arasında gerçekleştirilen SUTS’a göre makine ve ulaştırma araçları ihracatı ile GEKS’e göre yatırım malları ithalatı ve ihracatını göstermektedir. Yatırım malları ithalatının değişimine kriz dönemleri damgasını vururken, yatırım malları ihracatı ile diğer sınıflamaya göre makine ve ulaştırma araçları ithalatının benzemesi önemlidir. Bunun sebebi yatırım malları ihracatının büyük bölümünün maline ve üretimde kullanılan diğer ulaştırma araçları ihracatından oluşmasıdır. Yatırım malları ithalatı incelendiğinde 1994 yılında büyük bir düşüşün yaşandığı ve 1995 – 1999 yılları arasında yatırım malları ithalatının düşüş trendine girdiği görülmektedir. İthalatın düşüşü ile birlikte yerli malın üretiminin ve ihracatının artması düşünülürken, gerçekleşen durum böyle olmamıştır. Yatırım malları ihracatı da 1996 – 1998 yılları arasında düşüş trendine girmiştir. Bunun tek anlamı; 1994 Krizi ve küçülmesiyle üretimin bu durumdan büyük yara aldığı ve ihracata dönük üretimi gerçekleştiremediğidir.

Söz konusu üç kalem 2002 yılından itibaren eş anlı şekilde ilerlemektedir. Bunun anlamı ise artık ekonomide gerçekleşen üretimin temel teşkil edecek bir raya oturamaması ve döviz kuru gibi reel ekonomi dışından kaynaklanan değişimlerle ekonominin ilerlemesidir.

TABLO – 2.18: 1990 – 2007 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı
(Milyon \$)

Yıllar	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri	İçkiler ve Tütün	Akaryakıtlar Hariç Yenilmeyen Hammaddeler	Madeni Yakıtlar ve Yağlar	Hayvansal ve Bitkisel Yağlar ve Mumlar
1990	1180	345	1685	4622	303
1991	467	381	1628	3754	397
1992	594	330	1880	3759	380
1993	839	336	2498	3964	409
1994	460	153	2284	3817	460
1995	1482	173	3536	4620	639
1996	1776	296	3636	5914	509
1997	1426	393	3926	6063	570
1998	1165	319	3502	4506	521
1999	1075	308	3522	5375	436
2000	1159	365	3304	9529	375
2001	736	296	2435	8339	321
2002	1056	218	3669	9204	415
2003	1604	250	5160	11575	512
2004	1818	270	6970	14407	532
2005	1616	299	7661	21255	745
2006	1718	295	9045	28584	924
2007	1243	145	4987	12072	293

KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yılığ'ından yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo – 2.18'de 1990 – 2006 yılları arasında SUTS'a göre gerçekleşen ithalat değerlerinin bir kısmı görülmektedir. Bu bölümün en büyük kalemi 2006 yılında 28,5 Milyar \$ olarak gerçekleşen madeni yakıtlar ve yağlardır. Bir önceki yıla göre yüzde 34,4 artış gösteren kalem Türkiye ekonomisinde yakıt açısından ne ölçüde *ithalata bağımlılık* olduğunu göstermektedir. Bir diğer önemli hammadde ithalatı ise akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddeler kalemidir. Bu kalemden 2006 yılında 9 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu kalem 1994, 1998, 2000 ve 2001 yılları gibi kriz dönemlerinde düşüş göstermiştir. Tüketim malları sınıflamasına dahil edilen canlı hayvanlar ve gıda maddeleri alt kalemi, 2006 yılında yaklaşık 1,7 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre 102 Milyon \$ azalış kaydeden kalem, ara malı sınıflandırmasına giren kalemlerin yanında çok düşük kalmaktadır. Bir diğer tüketim malı olan içkiler ve tütün alt kalemi tablonun en düşük kalemi olma özelliğini göstermektedir. Bunun sebebi Türkiye ekonomisinde içki ve sigaraya uygulanan yüksek vergi yüküdür. Türkiye dünyanın en yüksek sigara tüketim düzeyine sahip ülkesi olmasına karşın alım gücü eksikliği ve buna bağlı olarak refah düzeyi düşüklüğü bu alt

kalemin artışı engellemektedir. İstikrarsız görünüm sergileyen bir diğer kalem de hayvansal ve bitkisel yağlar ve mumlar kalemidir.

TABLO – 2.19: 1990 – 2006 Yılları SUTS Sınıflandırmaya Göre Türkiye'nin İthalatı
(Devamı - Milyon \$)

Yıllar	Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	Başlıca Sınıflara Ayrılarak İşlenmiş Mallar	Makine ve Ulaştırma Araçları	Çeşitli Mamul Eşya
1990	2845	3352	7036	933
1991	2871	3267	7173	1109
1992	3116	3578	8049	1184
1993	3554	4987	11236	1605
1994	3211	4036	7663	1186
1995	5342	6675	11492	1750
1996	5777	7409	15806	2505
1997	6476	8146	18642	2916
1998	6579	7989	18230	3107
1999	6286	6539	15378	2749
2000	7415	8465	20509	3336
2001	6243	6643	12701	2537
2002	7909	8814	15609	2976
2003	10428	11624	21510	3796
2004	14211	16523	33704	5354
2005	16439	19990	38028	6706
2006	18263	24601	42678	7896
2007	8527	12307	17584	3635

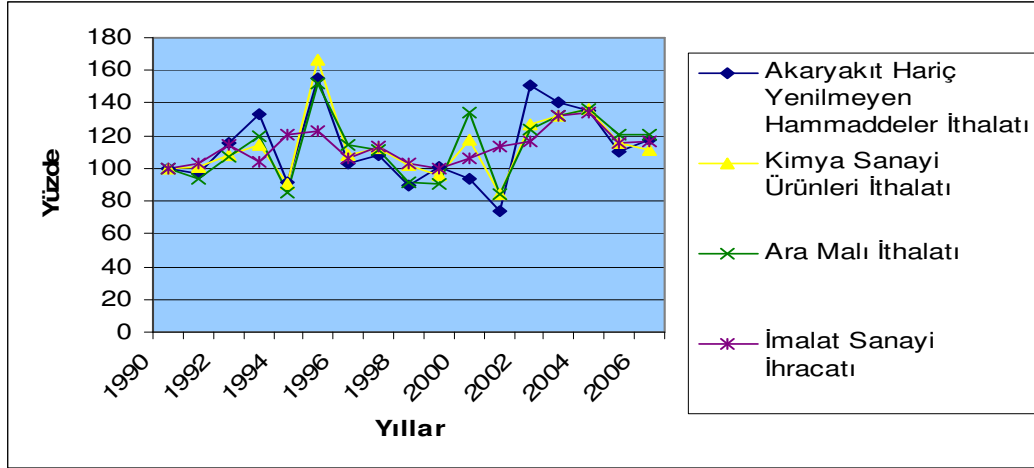
KAYNAK: <<http://www.tuik.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret İstatistikleri, <<http://www.dtm.gov.tr>>, 08.07.2007 Dış Ticaret Göstergelerinden ve 2005 Türkiye İstatistik Yılığ'ından yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

SUTS'un geriye kalan kalemlerinin 1990 – 2006 yılları arasında gerçekleşen değerlerinin gösterildiği Tablo – 2.19'da hammadde ve yatırım malları ithalatlarının artışı göze çarpmaktadır. Buna göre 2006 yılında; 2005 yılına göre yüzde 12,2 artış gösteren makine ve ulaştırma araçları kalemi ve yaklaşık yüzde 23 artış gösteren başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar kalemi Türk sanayisinin *dışa bağımlılığının* hangi kesimlerde olduğunun görülmesinde önem taşımaktadır. Kimya sanayi, ihracat kapasitesi yüksek bir sektör olmasına karşın, ithalata da büyük ölçüde bağımlılık yaşamaktadır. Yaklaşık 18 Milyar \$ olan 2006 yılı ithalatı, 2005 yılına göre yüzde 11'lik artışı, 2004 yılına göre ise yüzde 28,5'lik artışı göstermektedir. Kimya sanayinin ithalata konu olan en önemli alt kalemleri ise; organik kimyasallar, eczacılık ürünleri, plastik ve plastikten yapılmış eşyalardır.

Başlıca sınıflara ayrılarak işlenmiş mallar kalemi SUTS'ta en önemli üçüncü ithalat kalemidir. Yaklaşık 25 Milyar \$ olan 2006 yılı ihracatı, en son büyük düşüşün

yaşandığı 2001 yılına göre yüzde 270,3 artış kaydetmiştir. Sınıflandırmanın nispeten düşük kalemi sayılan çeşitli mamul eşya ithalatı 2006 yılında 7,8 Milyar \$ olarak gerçekleşmiştir.

GRAFİK – 2.22: 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın ve İthalatın Değişimi

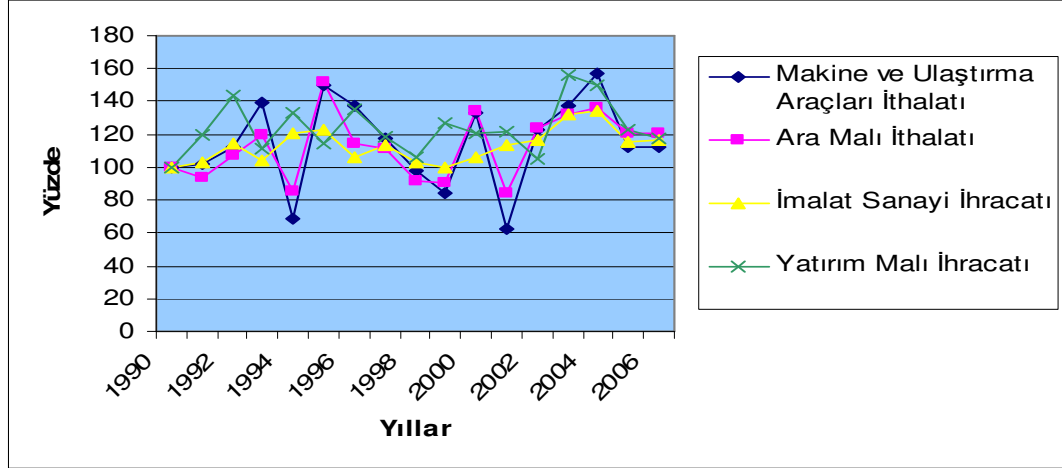
KAYNAK: Tablo – 2.8, Tablo – 2.13, Tablo – 2.18 ve Tablo – 2.19’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.22’de on altı yıllık süre içerisinde üç sınıflama içerisinde seçilen birbiriyle ilişkili kalemlerin dış ticaret değişimleri gözlenmektedir. İmalat sanayi ihracatı, 1980 yılında ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye ekonomisi için temel taşlardan birisi olmuştur. Çünkü büyümenin iki önemli aşaması varsa bunlar sanayileşme ve dışa açılmanın gereksinimi olan ihracattır. Ancak geçen yıllar içerisinde imalat sanayi üretimi ve ihracatı yetersiz yurt içi ara malı katkısı ile birleşince, ithalatın artışının önünü açmıştır.

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi 1990 yılında hemen hemen aynı doğrultuda başlayan fasılların gelişimi, 1993 yılında ilk olarak açılmış ve daha sonra ithalat kalemleri yurtiçi fiyat istikrarsızlıklarından daha çok etkilenerek inişli çıkışlı bir sürece sahne olmuştur. 1993 – 1997 yılları arasında seçilmiş ve imalat sanayi ile ilişki halindeki kalemlerin değişim ve gelişimi hep aynı doğrultuda olmuştur. İthalatın değişimi ve artışı yalnızca kriz dönemleri olarak daha önce de bahsedilen yıllarda döviz kurlarındaki devalüasyon sonucu kesilmiş ve düşüşe geçmiştir. Yine şekilde dikkat çeken diğer bir önemli nokta imalat sanayi ihracatının dar bir bantta gelişimini sürdürmesi, ithalat kalemlerinin ise başta akaryakıtlar hariç yenilmeyen hammaddelerin

daha geniş bir salınım kaydetmesidir. Bu da, *Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata ne denli yüksek ölçüde bağımlı olduğunu kanıtlar niteliktedir*. 2004 yılından itibaren gerçekleşen düşüş de yine şekilde dikkati çeken önemli noktalardandır.

GRAFİK – 2.23: 1990 – 2006 Yılları Seçilmiş Fasıllara Göre İhracatın ve İthalatın Değişimi

KAYNAK: Tablo – 2.7, Tablo – 2.8, Tablo – 2.13 ve Tablo – 2.19’den yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafik – 2.23’de üç sınıflandırmadan seçilen fasıllara göre 1990 – 2006 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret değişimleri gösterilmektedir. Türk sanayisinin bel kemiği olan imalat sanayi ihracatı ile bunun en önemli bileşeni olan ara malı ithalatını ele aldığımızda trend açısından ikisinin de eş anlı olarak hareket ettiği sonucuna varılabilir. Ara malı ithalatını etkileyen olayların başında hemen her şekilde eklediğimiz gibi kriz dönemlerinin geçici dönemsel durumları gelmektedir. Yatırım malları ile makine ve ulaştırma araçları değerlerinin değişimi de hemen hemen aynı doğrultudadır. Bundan daha önemlisi imalat sanayi ihracatı için gerekli olan ve yurt içi üretimi oldukça kısıtlı bulunan makine ve ulaştırma araçları ithalatı ile ara malları ithalatının, imalat sanayi gelişim endeksi de denilebilecek olan artışının bu iki ithal malın değişimine endeksi olmasıdır. Türkiye ekonomisinde, hem de ihracatın USSS’ye göre en büyük kalemi olan bir sektörün bu denli dışa bağımlı olması Türkiye ekonomisinin geleceği için düşündürücüdür. Çünkü dönemsel dalgalanmalar sonucu ortaya çıkan devalüasyon hareketleri, eninde sonunda Türkiye ekonomisini tekrar etkileyecek ve üretim ile ihracatın bu denli artış gösterdiği günümüzde bu durumun telafisi oldukça ağır olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞININ 1990 – 2006 YILLARI ARASI EKONOMETRİK ANALİZİ

3. Modelin Veri Seti ve Kullanılan Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler üçer aylık olup, 1989 yılının Ocak ayından (ilk çeyrek) 2006 yılının Aralık ayına (son çeyrek) kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışmanın başlığının 1990 – 2006 yılları analizi olarak geçmesine karşın böyle bir farklılaştırılmaya gidilmesi bir önceki yıl olan 1989'a göre 1990 yılındaki değişimleri görebilmektir. Dolayısıyla, çalışmada incelenen 18 yıllık döneme ilişkin olarak, her değişken için, 72 gözlem değeri bulunmaktadır. Üçer aylık veriler, ait olduğu her yılsonunda düzenlenerek tekrar değerlendirilmekte ve dolayısıyla bu değerler kısmen de olsa değişebilmektedir. Söz konusu nedenden dolayı, 2007 yılı bitiminde benzer bir sorunla karşılaşmamak için, 2007 yılına ilişkin ilk çeyrek değerler analize dahil edilmemiştir.

Çalışmada üçer aylık verilerin kullanılmasının nedeni, nedensellik analizinin uygulanabilmesi için geniş bir veri aralığına gerek duyulması, dolayısıyla yıllık verilerle çalışıldığında 30'dan az olan gözlem sayısının nedensellik analizinin uygulanabilmesi için genellikle yeterli görülmemesidir. Veri setini elde etmekte kullanılan temel veri tabanları; Türkiye İstatistik Kurumu, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı veri tabanlarıdır. Verilerin sağlanmasında, ayrıca; söz konusu kurumların web siteleri ile periyodik yayınlarından yararlanılmıştır.

TABLO – 3.1: Ekonometrik Modellere Konu Olan Değişkenler

EKONOMETRİK MODELLERDE KULLANILAN DEĞİŞKENLER	EKONOMETRİK MODELLERDE KULLANILAN DEĞİŞKENLERİN ANLAMLARI
ARMALIM_SA	Mevsimsellikten arındırılmış ara malı ithalatı
DTA_SA	Mevsimsellikten arındırılmış dış ticaret açığı
IIKO_SA	Mevsimsellikten arındırılmış ihracatın ithalatı karşılama oranı
DTH_SA	Mevsimsellikten arındırılmış dış ticaret hacmi
TOPSANPROD_SA	Mevsimsellikten arındırılmış toplam yurtiçi sanayi üretimi
GSMHSB_SA	Mevsimsellikten arındırılmış, sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıla
IMALSANEX_SA	Mevsimsellikten arındırılmış imalat sanayi ihracatı
TUKMALEX_SA	Mevsimsellikten arındırılmış tüketim malı ihracatı
YATMALIM_SA	Mevsimsellikten arındırılmış yatırım malı ithalatı
ARABOLTOPIM_SA	Ara malları ithalatının toplam ithalata oranlanması sonucu ortaya çıkan mevsimsellikten arındırılmış değerler
IMALBOLTOPEX_SA	İmalat sanayi ihracatının toplam ihracata oranlanması sonucu ortaya çıkan mevsimsellikten arındırılmış değerler

Ekonometrik analize esas alınan mevsimsellikten arındırılmış değişkenler⁴⁵ tablo – 3.1’de gösterilmiştir. Buna göre;

ARMALIM_SA: İkinci bölümde kapsamlı şekilde bahsedilen GEKS’e göre tanımlanan ara malları ithalatıdır. Sanayide kullanılan işlenmemiş gıda maddeleri, sanayide kullanılan işlenmiş gıda maddeleri, sanayide kullanılan işlenmemiş diğer maddeler, sanayide kullanılan işlenmiş diğer maddeler, işlenmemiş madeni yakıtlar ve yağlar, işlenmiş madeni yakıtlar ve yağlar, yatırım mallarının aksam ve parçaları, taşıt araçlarının aksam ve parçaları olmak üzere alt fasıllara ayrılmaktadır. Ara malları ithalatı, bir ülke ekonomisinin dışa bağımlılığının ölçülmesinde en önemli değişkenlerden birisidir.

DTA_SA: Ülke ekonomisinin ne ölçüde dışa bağımlı olduğunu gösteren bir diğer değişken dış ticaret açığıdır. Bu rakamlar herhangi bir dönem içerisinde ülke ekonomisinin dışarıya yaptığı satışlardan (ihracat), dışarıdan yaptığı alışlar (ithalat) arasındaki farka eşittir. Üzerinde durulması gereken nokta, dış ödemeler bilançosu konusunda bahsedildiği gibi dış ticaret kaleminde yalnızca mal kalemlerinin bulunması gerektiridir. Cari işlemler kaleminde ise hizmetler, yatırım dengesi ve cari transferler de bulunmaktadır.

⁴⁵ Zaman serilerinin tahminlemede, gerek konjonktürel hareketlerden gerek mevsimsel dalgalanmalardan dolayı farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bunu gidermek amacıyla ekonometrik analizlerde kullanılan tüm değişkenler Tramo – Seats mevsimsellikten arındırma testine tabi tutulmuştur(Ekonometrik analizlerde E – Views 5.0 paket programı kullanılmıştır).

IKO_SA: Ekonometrik analizlere konu olan değişkenlerden birisi de ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Bu oran bir ülke ekonomisinde yapılan ithalatın yüzde kaçının ihracattan elde edilen gelirlerle karşılandığını göstermektedir.

DTH_SA: Bu değişken, ülke ekonomisinin gücünü ve dünyayla bütünleşmesini göstermektedir. İhracat değerleri ile ithalat değerlerinin toplamı anlamına gelen dış ticaret hacmi, çeşitli dünya bütünleşmeleri içerisinde ülkenin yerini göstermektedir.

TOPSANPROD_SA: Gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin en önemli itici gücü sanayi retimleridir. Artık dünyada tarıma dayalı bir ekonomik kalkınma düşünülememektedir. lke ekonomisinin dış ticaret açısından başarılı olmasının en önemli yolu da düşük maliyetli ve markalaşmış sanayi ürünleri ihraç edebilmesidir. Toplam sanayi retilimi değişkeni açıklanan düşüncelerden hareketle ekonometrik analize dahil edilmiştir.

GSMHSB_SA: 1987 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanan GSMH değerleridir. Zaman serisi analizlerinde açıklanan mevsimsel dalgalanmaları en aza indirebilmek için sabit fiyatlarla açıklanan büyüme rakamlarının ekonometrik modellere dahil edilmesi uygun grlmştir. GSMH, lke ekonomisinin kalkınma göstergelerinden en önemlisi konumundadır.

IMALSANEX_SA: USSS'ye göre alınan ve ülke ekonomisi açısından toplam sanayi üretiminin bir alt kalemi olan imalat sanayi ihracatıdır. Ara malı ithalatı ile birlikte ekonometrik modellerde en çok kullanılan değişkendir.

TUKMALEX_SA: GEKS'e göre alınan ve işlenmemiş gıda maddeleri, işlenmiş gıda maddeleri, benzin, binek otomobilleri, sanayide kullanılmayan taşıt araçları, dayanıklı tüketim malları, yarı dayanıklı tüketim malları ve dayanıksız tüketim mallarından oluşan tüketim malları ihracatıdır. Ara malları ithalatıyla ilişkili olması ülke ekonomisinin ne lde dışa bağımlı olduğunu göstermektedir.

YATMALIM_SA: Ulaşım araçları hariç yatırım malları, sanayi ve taşımacılıkta kullanılan araçlar olmak üzere ikiye ayrılan yatırım malları ithalatını göstermektedir. GEKS' e göre ayrımı yapılan üç ana kalemden birisidir. Yatırım malları ithalatının fazla olması o ülke ekonomisinde üretim araçları yoksunluğunu göstermektedir.

ARABOLTOPIM_SA: Ara malları ithalatının, toplam ithalata oranlanması sonucu ortaya çıkan bir değişkendir.

IMALBOLTOPEX_SA: İmalat sanayi ihracatının, toplam ihracat rakamlarına oranlanması sonucu ortaya çıkan bir değişkendir.

3.1. Modeldeki Değişkenlerin Durağanlaştırılması

Zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri ile çalışılması halinde, sahte regresyon problemleriyle karşılaşılabilir. Bu durumda, regresyon analizi ile elde edilen sonuç, gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Anlamlı görülen parametre tahminleri, sapmalıdır. Bu nedenle, tahminlemeye geçmeden önce, ilgili serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, analize geçmeden önce, zaman serilerinin durağan olup olmadığının sınaması yapılmak zorundadır. İktisadi zaman serileri, durağan olmayabilirler. Durağan zaman serilerinin tanımında belirtildiği gibi, stokastik bir sürecin ortalaması ve varyansı zaman dönemi boyunca sistematik bir değişme göstermiyorsa, seri durağan zaman serisi adını alır. Bir seriyi ortaya çıkaran stokastik sürecin durağan olmasının şartları şunlardır:

Sabit Aritmetik Ortalama: $E(Y_t) = \mu$

Sabit Varyans: $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Gecikme Mesafesine Bağlı Kovaryans: $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$

Serilerin durağanlığının sağlanması yolları; logaritma alma, fark alma, filtreleme ve trendden arındırma, şeklinde sınıflandırılabilir. İktisadi değişkenler gerçek değerleri üzerinde değil, genellikle logaritma değerleri üzerinde doğrusaldır. Dolayısıyla, serilerin gerçek değerleri yerine logaritmik değerlerinin kullanılması önerilir. Bu nedenle, bu çalışmada da logaritmik değerler kullanılacaktır. Ayrıca, logaritmik seriler, düzeyde durağan değillerse durağanlığı sağlamada fark alma yöntemi uygulanacaktır. Ancak, bazen serinin durağanlığını sağlamak için, serinin birden fazla farkı alınması gerekebilir (Hepaktan, 2006: 149).

Eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir. Bir zaman serisinin ortalamasının, varyansının ve

kovaryansının zaman içerisinde sabit kalması zayıf durağanlık olarak tanımlanmakta olup, kovaryans durağanlık veya ikinci dereceden durağanlık olarak ifade edilmektedir. Bu aynı zamanda geniş anlamda durağanlık olarak da bilinmektedir. Bir stokastik sürecin ortak ve koşullu olasılık dağılımı zaman içinde değişmiyorsa bu seri güçlü anlamda durağan olarak isimlendirilir. Makro ekonomik zaman serileri genellikle durağan değerlerdir. Bu özelliğe sahip olan seriler birinci veya ikinci farkları ya da logaritmaları alınarak durağan hale getirilmektedir(Yılmaz, 2005: 69). Durağanlığın saptanabilmesi için kullanılan pek çok test bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri ADF (Augmented Dickey Fuller – Genişletilmiş Dickey - Fuller) ve PP (Phillips Perron)'dir.

ADF ve PP birim kök testleri aynı sonuçları vermektedir. Her iki testte de istatistik değer kritik değerden büyükse durağanlık olmadığını söyleyen H_0 hipotezi reddedilir. Serinin birim kök içermediği, durağan olduğu söylenir. ADF testine denklemdaki terimlerin farkları dahil edildiğinden bu durum serbestlik derecesinde azalmaya ve testin gücünde bir kayba neden olur. PP yaklaşımı ise hata terimlerindeki şartlı heterokedastisiteyi (farklı varyanslılık) dikkate alır. Otomatik bir düzeltme sağlar.

Dickey – Fuller (DF) testine ek olarak ADF testi biraz daha geliştirilmiştir. DF modelinde bulunan denklemler aşağıda belirtilmiştir.

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + u_t \text{ (Birim Kök)}$$

$$\Delta y_t = a_0 + \delta y_{t-1} + u_t \text{ (Sürüklenen Birim Kök)}$$

$$\Delta y_t = a_0 + \beta t + \delta y_{t-1} + u_t \text{ (Stokastik Trend Çevresinde Sürüklenen Birim Kök)}$$

ADF ise bunlara ek olarak DF'nin yukarıdaki denklemlerinin genişletilmesiyle aşağıdaki gibi elde edilmiştir (<<http://en.wikipedia.org>>, 21.05.2007).

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \delta y_{t-1} + \delta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \delta_p \Delta y_{t-p} + u_t$$

μ sabit, β ise zaman akımının katsayısı ve p otoregressiv sürecin gecikme sayısıdır. $\mu = 0$, $\beta = 0$ kısıtları denkleme yüklendiğinde, denklem rassal yürüyüş modeline benzemektedir. Yalnızca $\beta = 0$ kısıtı uygulandığında sürüklenen rassal yürüyüş modeli oluşur.⁴⁶

PP testi ise üç farklı denkleme göre çözümlenebilmektedir. Bunlar (<<http://www.mathworks.com>>, 21.05.2007);

AR Testi => $y_t = y_{t-1} + u_t$ veya $y_t = \Phi y_{t-1} + u_t$ olarak da yazılabilmektedir. Bu denklem gözlemlenen y_t zaman serisinde birikmiş birim kökün olmadığını varsaymaktadır. Çoğu zaman AR(1) katsayısı $\Phi < 1$ 'dir.

ARD Testi => Birinci denkleme olduğu gibi bu testte de birikmiş birim kökün olmadığı varsayılmaktadır. Ancak denkleme c sabiti eklenmiştir. Denklem ise şu şekildedir;

$$y_t = c + \Phi y_{t-1} + u_t \text{ Denklemde } c \text{ sabit, AR(1) katsayısı } \Phi < 1 \text{ 'dir.}$$

TST Testi => PP birim kök testinin üçüncü tipidir. Gözlemlenen y_t zaman serisinde isteğe göre alınan bir birikmiş birim kökün bulunduğu varsayılır. Denklem ise şu şekildedir;

$y_t = c + \Phi y_{t-1} + \delta_t + u_t$ Denklemde c sabit, AR(1) katsayısı $\Phi < 1$ ve zaman akımının sabit katsayısı δ 'dir.

⁴⁶ Bir zaman serisi düzensiz büyüme gösteriyorsa, en iyi çözümleme yolu bir periyottan diğerine gerçekleşen değişimlere çalışmaktır. Diğer bir ifadeyle periyodun değeri, son periyodun değerine eşit olmak zorundadır. Sabit terim ise periyotlar arası ortalama değişimi göstermektedir. Buna rassal yürüyüş adı verilmektedir. Eğer söz konusu modelde sabit terim 0 (sıfır) ise bu durum sürüklenmeyen rassal yürüyüş modeline örnektir. Eğer zaman serisi rassal yürüyüş modeline uygun hale getirildiyse yükselen veya düşen bir ortalama akıma sahiptir ve bu durumun gelecekte de devam etmesi beklenir. Buna sürüklenen rassal yürüyüş modeli adı verilir(<<http://www.duke.edu/~rna/411rand.htm>>, 21.05.2007).

TABLO – 3.2: Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Sabitli ADF Testleri

DEĞİŞKENLER	ADF DÜZEY	ADF 1. FARK	ADF 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
<i>ARMALIM_SA</i>	2,729	-6,715	-8,659	0,0000
<i>DTA_SA</i>	-1,220	-6,313	-8,196	0,0000
<i>IIKO_SA</i>	-4,177	-7,581	-12,653	0,0001
<i>DTH_SA</i>	2,392	-3,217	-13,126	0,0001
<i>TOPSANPROD_SA</i>	0,352	-8,084	-14,468	0,0001
<i>GSMHSB_SA</i>	0,395	-6,806	-7,127	0,0000
<i>IMALSANEX_SA</i>	7,021	-2,283	-9,704	0,0000
<i>TUKMALEX_SA</i>	1,645	-1,667	-12,800	0,0001
<i>YATMALIM_SA</i>	-0,070	-7,322	-15,088	0,0001
<i>ARABOLTOPIM_SA</i>	-2,545	-8,672	-7,963	0,0000
<i>IMALBOLTOPEX_SA</i>	-1,650	-2,199	-3,503	0,0112
<i>RESID07</i>	-4,262	-9,474	-7,326	0,0000
<i>RESID11_SA</i>	-5,527	-8,066	-9,079	0,0000
DEĞİŞKENLER	PP DÜZEY	PP 1. FARK	PP 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
<i>ARMALIM_SA</i>	2,729	-6,786	-25,747	0,0001
<i>DTA_SA</i>	-0,517	-6,233	-16,835	0,0001
<i>IIKO_SA</i>	-4,017	-8,097	-38,341	0,0001
<i>DTH_SA</i>	3,281	-4,971	-14,129	0,0001
<i>TOPSANPROD_SA</i>	0,343	-8,084	-29,444	0,0001
<i>GSMHSB_SA</i>	0,252	-6,805	-23,414	0,0001
<i>IMALSANEX_SA</i>	5,522	-4,578	-15,329	0,0001
<i>TUKMALEX_SA</i>	2,917	-7,115	-20,336	0,0001
<i>YATMALIM_SA</i>	-0,169	-7,311	-31,490	0,0001
<i>ARABOLTOPIM_SA</i>	-2,688	-8,658	-31,835	0,0001
<i>IMALBOLTOPEX_SA</i>	-1,937	-11,095	-30,426	0,0001
<i>RESID07</i>	-4,262	-11,382	-42,783	0,0001
<i>RESID11_SA</i>	-5,541	-14,682	-31,092	0,0001

(Üç aylık testler için ADF ve PP tablo değerleri; %1 için -3,52, %5 için -2,90 ve %10 için -2,58'dir. Olabilirlilik yüzdeleri 2. farklar için geçerlidir.)

Ekonometrik çözümlere konu olan modellerde bulunan değişkenler, daha önce de bahsedildiği gibi çeşitli nedenlerden dolayı (mevsimsel etkiler, konjonktürel hareketler) zaman içerisinde tahminlemeleri etkileyecek ölçüde farklılaşabilmektedir. Bu gibi durumları önleyebilmek için durağanlık araştırmaları dolayısıyla birim kök testleri yapılmaktadır.

Tablo – 3.2'de söz konusu değişkenlere ADF birim kök testi uygulanmıştır. RESID olarak adı geçen hata terimlerinin de durağanlık sınaması yapılmıştır. Bu değişkenlerin ve hata terimlerinin durağanlıklarına göre modeller kurulmuştur. Bazı değişkenlerin düzeyde, bazılarının birinci farklarında ve diğerlerinin ise ikinci farklarında durağan oldukları için ve modellerin sağlıklı şekilde ele alınabilmeleri açısından değişkenlerin hepsinin ikinci farklarındaki durağanlıkları ele alınmıştır.

TUKMALEX_SA ve IMALBOLTOPEX_SA dışındaki değişken ve hata terimlerinin tümünün yüzde 5 anlamlılık seviyesinde ve birinci farklarda durağan oldukları gözlenmektedir. Ancak bu iki değişkenin de modellerde yer alması, tüm değişken ve hata terimlerinin yüzde 5 anlamlılık seviyesinde ve ikinci farklarla durağan hale getirilmelerini gerekli hale getirmiştir.

Modelde kullanılan değişkenliklerin durağanlıklarının doğruluğunun sınanması açısından bir kez de değişkenlere PP durağanlık testi uygulanmıştır. Ekonometrik modellerde ADF testinin uygulandığı veriler kullanılmıştır. PP testine göre tüm değişkenler yüzde 5 anlamlılık seviyesinde, birinci farkta ve sabitli olarak durağandırlar.

Olabilirlik seviyeleri kimi değişkenler için fazla yüksek olduğundan yine ikinci farklar seviyesinde durağanlıkları kabul edilmiştir. Düzey seviyesinde ve yüzde 5 anlamlılıkta ise; ARABOLTOPIM_SA, GSMHSB_SA, YATMALIM_SA, ARMALIM_SA, DTA_SA ve TOPSANPROD_SA değişkenleri dışındakiler durağan durumda bulunmaktadır.

TABLO – 3.3: Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Trend ve Sabitli ADF ve PP Testleri

DEĞİŞKENLER	ADF DÜZEY	ADF 1. FARK	ADF 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
<i>ARMALIM_SA</i>	0,480	-7,399	-8,561	0,0000
<i>DTA_SA</i>	-2,599	-6,275	-8,121	0,0000
<i>IIKO_SA</i>	-4,183	-7,532	-12,557	0,0001
<i>DTH_SA</i>	0,390	-5,675	-13,030	0,0001
<i>TOPSANPROD_SA</i>	-1,786	-8,105	-14,359	0,0001
<i>GSMHSB_SA</i>	-1,969	-6,796	-7,047	0,0000
<i>IMALSANEX_SA</i>	2,826	-6,122	-9,721	0,0000
<i>TUKMALEX_SA</i>	-0,934	-2,939	-12,727	0,0001
<i>YATMALIM_SA</i>	-1,431	-7,315	-14,984	0,0001
<i>ARABOLTOPIM_SA</i>	-2,401	-8,818	-7,897	0,0000
<i>IMALBOLTOPEX_SA</i>	-1,113	-2,770	-3,233	0,0880
<i>RESID07</i>	-4,231	-9,420	-7,271	0,0000
<i>RESID11_SA</i>	-5,502	-7,990	-8,983	0,0000
DEĞİŞKENLER	PP DÜZEY	PP 1. FARK	PP 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
<i>ARMALIM_SA</i>	0,480	-7,399	-24,258	0,0001
<i>DTA_SA</i>	-2,037	-6,178	-16,574	0,0001
<i>IIKO_SA</i>	-4,015	-8,015	-38,295	0,0001
<i>DTH_SA</i>	0,740	-5,812	-14,003	0,0001
<i>TOPSANPROD_SA</i>	-1,973	-8,105	-29,079	0,0001
<i>GSMHSB_SA</i>	-1,630	-6,797	-23,004	0,0001
<i>IMALSANEX_SA</i>	2,011	-6,393	-15,274	0,0001
<i>TUKMALEX_SA</i>	0,202	-8,062	-20,168	0,0001
<i>YATMALIM_SA</i>	-1,728	-7,305	-30,749	0,0001
<i>ARABOLTOPIM_SA</i>	-2,495	-8,860	-31,382	0,0001
<i>IMALBOLTOPEX_SA</i>	-3,115	-11,170	-30,180	0,0001
<i>RESID07</i>	-4,231	-11,362	-39,906	0,0001
<i>RESID11_SA</i>	-5,502	-14,468	-32,055	0,0001

(Üç aylık testler için ADF ve PP tablo değerleri; %1 için -4,00, %5 için -3,43 ve %10 için -3,13'dir. Olabilirlik yüzdeleri 2. farklar için geçerlidir.)

Modelde ortaya çıkarılan ekonometrik modellerde kullanılan değişkenlere ilişkin bir kez de trend ve sabitin yer aldığı birim kök testleri yapılmıştır. Buna göre ikinci fark seviyesinde ve yüzde 5 anlamlılıkta tüm değişkenler durağandırlar. Ancak birinci farklara bakıldığında - yüzde 5 anlamlılıkta - *IMALBOLTOPEX_SA* ve *TUKMALEX_SA*'nın durağanlaşmadığı görülmektedir. İkinci farkı alınıp durağan hale getirilen *IMALBOLTOPEX_SA*'nın olabilirlik yüzdesinin yüksekliği dikkat çekmektedir. Diğer değişkenlerin olabilirliklerinin düşüklüğü modele esas alınabileceklerini göstermektedir. Gerçekleştirilen testlerin sonuçları Tablo – 3.4'te görülmektedir. Trend ve sabitin yer aldığı değişkenlerin durağanlık testleri de ekonometrik modeller için geçerli olsa da çalışmamızda yalnızca sabit içeren birim kök testleriyle ulaşılan durağanlıklar kullanılacaktır.

Trend ve sabitin eklendiği durağanlık testi bir kez de PP olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan testlerin sonuçları Tablo – 3.4’te görülmektedir. Buna göre düzey değerleri haricinde, PP birinci fark değerlerinde tüm değişkenler için yüzde 5 anlamlılık seviyesinde birim kökün bulunmadığı ve serilerin durağanlaştırıldığı görülmektedir. Olabilirlik yüzde değerleri ise tüm durağanlık testlerinde, değişkenler için ikinci farklar alındığı için yine ikinci farkların olabilirlik yüzdelerini kapsamaktadır.

TABLO – 3.4: Modellerde Kullanılan Değişkenlerin Trendsiz ve Sabitsiz ADF Testleri

DEĞİŞKENLER	ADF DÜZEY	ADF 1. FARK	ADF 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
ARMALIM_SA	4,551	-5,988	-8,735	0,0000
DTA_SA	0,807	-6,244	-8,264	0,0000
IIKO_SA	-0,724	-7,640	-12,743	0,0000
DTH_SA	3,510	-2,560	-13,222	0,0000
TOPSANPROD_SA	3,045	-7,241	-14,575	0,0000
GSMHSB_SA	3,061	-6,164	-7,183	0,0000
IMALSANEX_SA	10,236	-0,491	-9,706	0,0000
TUKMALEX_SA	2,416	-0,937	-12,872	0,0000
YATMALIM_SA	1,607	-7,050	-15,200	0,0000
ARABOLTOPIM_SA	-0,267	-8,719	-8,015	0,0000
IMALBOLTOPEX_SA	2,755	-1,817	-3,533	0,0006
RESID07	-4,293	-9,545	-7,389	0,0000
RESID11_SA	-5,566	-8,140	-9,164	0,0000
DEĞİŞKENLER	PP DÜZEY	PP 1. FARK	PP 2. FARK	OLABİLİRLİK (%)
ARMALIM_SA	4,551	-6,185	-26,299	0,0000
DTA_SA	0,599	-6,216	-17,052	0,0000
IIKO_SA	-0,717	-8,193	-38,942	0,0000
DTH_SA	5,208	-4,077	-14,233	0,0000
TOPSANPROD_SA	3,031	-7,327	-29,662	0,0000
GSMHSB_SA	2,792	-6,200	-23,634	0,0000
IMALSANEX_SA	7,737	-3,123	-15,375	0,0000
TUKMALEX_SA	5,323	-5,302	-20,476	0,0000
YATMALIM_SA	1,607	-7,029	-31,823	0,0000
ARABOLTOPIM_SA	-0,267	-8,699	-32,236	0,0000
IMALBOLTOPEX_SA	2,111	-10,548	-30,632	0,0000
RESID07	-4,293	-11,505	-45,702	0,0000
RESID11_SA	-5,580	-14,848	-31,223	0,0000

(Üç aylık testler için ADF ve PP tablo değerleri; %1 için – 2,59, %5 için - 1,94 ve %10 için - 1,61’dir. Olabilirlik yüzdeleri 2. farklar için geçerlidir.)

Tablo – 3.4’te ekonometrik çalışmaya konu olan modellerde kullanılan değişkenlerin bu kez de trend ve sabit içermeyen serilerinin durağanlıklarına bakılmıştır. Buna göre hemen hemen tüm değişkenler birinci fark seviyesinde durağanlaştırılmışlardır. Ancak tabloda diğerleriyle aralarında bütünsellik olması

amacıyla, ikinci farklarının olabirlikleri alınmıştır. Hata terimleri olan RESID07 ve RESID11_SA, düzey değerlerinde durağan, birinci ve ikinci fark seviyelerinde de durağan olup birim kök içermemektedirler.

Araştırılan ADF değerlerinden sonra bir kez de durağanlıkların kontrolü için modelde kullanılan değişkenlerin PP testleri incelenmiştir. RESID07 ve RESID11_SA hata terimleri dışında kalan değişkenlerin tümünün PP birim kök testlerinde birinci farklarında durağan oldukları, hata terimlerinin ise düzey değerlerinden itibaren durağan halde oldukları ve birim kök içermedikleri gözlenmiştir.

3.2. Çalışmaya Esas Alınan Ekonometrik Modeller

Ekonometrik analizlerde tek değişkenlerle yapılan tahmin ve test işlemleri kadar, birden çok değişken arasındaki ilişkilerin incelenmesi de önem taşımaktadır. İki ve daha çok değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde regresyon ve korelasyon yöntemlerinden yararlanılır. İki değişken arasındaki ilişkiler basit regresyon analizi, ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiler ise çoklu regresyon analizi olarak bilinir.

Genellikle regresyon analizinin esası, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin şekli, yönü, derecesinin belirlenmesi ve bunun ölçülmesine dayanır. İki değişken arasındaki doğrusal ilişki matematiksel olarak şöyle formüle edilebilir.

$$Y = \alpha + \beta X_1 + \beta X_2$$

Söz konusu modelde Y bağımlı değişken, X'ler ise bağımsız değişkenlerdir. Gözlemlerden hangisinin bağımlı değişkeni, hangisinin bağımsız değişkeni temsil edeceğine karar verebilmek için bunlardan hangisinin diğerini etkilediğine, onun oluşmasına neden olduğuna karar vermek gereklidir. Bu da gözlemler hakkında bilgi sahibi olmakla mümkündür (Çakıcı, Oğuzhan ve Özdil, 2000: 301).

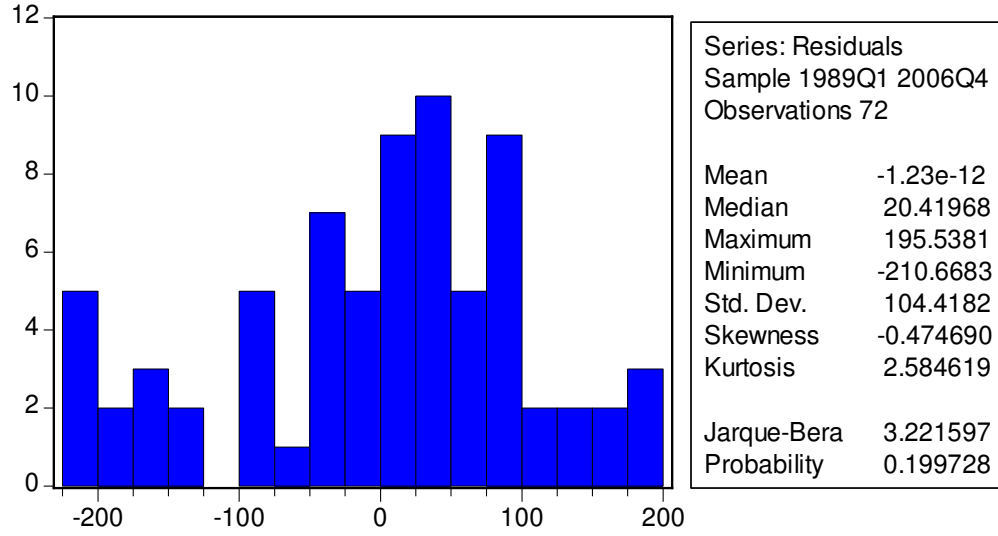
TABLO – 3.5: Çalışmaya Esas Alınan Birinci Ekonometrik Model

Bağımlı Değişken: DTA_SA				
Yöntem: En Küçük Kareler (EKKY)				
Örneklem: 1989 (1. Çeyrek) – 2006 (4.Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 72				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
ARABOLTOPIM_SA	-20.65555	6.655600	-3.103484	0.0028
IMALBOLTOPEX_SA	85.99754	4.312005	19.94375	0.0000
DTH_SA	-0.043088	0.006534	-6.594236	0.0000
YATMALIM_SA	-2.189083	0.066387	-32.97452	0.0000
C	-4729.320	676.8948	-6.986788	0.0000
RESID11_SA	1.017676	0.018591	54.74102	0.0000
R - Kare	0.999003	Ort. Bağımlı Varyans		-4764.213
Düzeltilmiş R - Kare	0.998927	S.D. Bağımlı Varyans		3306.328
Regresyonun Standart Hatası	108.3012	Akaïke Bilgi Kriteri		12.28737
Hata Kareler Toplamı	774124.6	Schwarz Kriteri		12.47709
Logaritmik Benzerlik	-436.3452	F – İst.		13221.47
Durbin-Watson İst.	2.270455	Olabilirlik (F – İst.)		0.000000
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	1.836846	Olab. F (1,65)		0.180012
Gözlem * R - Kare	1.978742	Ki – Kare Olab. (1)		0.159523
White Farklı Varyanslık (Otokorelasyon) Testi:				
F - İstatistiği	1.908548	Olab. F (20,51)		0.032600
Gözlem * R - Kare	30.82068	Ki – Kare Olab. (20)		0.057603
Ramsey Uygunluk Testi:				
F – İst.	1.080939	Olab. F (1,65)		0.302340
Logaritmik Benzerlik Oranı	1.187501	Ki – Kare Olab. (1)		0.275834

(Aşağıdaki modelde ve takip eden modellerde satır altlarındaki ilk parantezler t test değerlerini, bu değerlerin alt kısmında yer alan ikinci parantezler ise hata terimi değerlerini belirtmektedir.)

$$\begin{aligned}
 DTA_SA = & - 4729.319801 - 20.65554838 * ARABOLTOPIM_SA + \\
 & (-6,986788) \quad (-3,103484) \\
 & (676,8948) \quad (6,655600) \\
 & 85.99754128 * IMALBOLTOPEX_SA - 0.04308780478 * DTH_SA - \\
 & (19,94375) \quad (-6,594236) \\
 & (4,312005) \quad (0,006534) \\
 & 2.189083424 * YATMALIM_SA + 1.017675818 * RESID11_SA \\
 & (-32,97452) \quad (54,74102) \\
 & (0,066387) \quad (0,018591) \\
 R^2 = 0,99 \quad DW = 2,27 \quad F_T = 13221,47 \quad Olab. = 0,0000
 \end{aligned}$$

GRAFİK – 3.1: Birinci Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümleme sonuçları Grafik – 3.1’de gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabilirlik (probability – prob.) değeri (0.199728), 0.05’ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Birinci modele ilişkin otokorelasyon testi sonuçları Tablo – 3.2’de gösterilmektedir. Otokorelasyon, modele esas alınan denklemlerde kullanılan değişkenlerin arasında bağ olup olmadığını, birbirlerini kısa veya uzun dönemde etkileyip etkilemediklerini göstermektedir. Hipotez testleri yardımıyla modelde ardışık bağımlılık (otokorelasyon) olup olmadığı bulunabilmektedir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05’ten büyük (0,159523) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık (otokorelasyon) bulunmamaktadır.

Klasik regresyon denklemlerinde kullanılan hata terimi (u_i) rastlantısaldır. Hata terimi açıklayıcı her bağımsız değişken için birbirinden bağımsız değerler almaktadır. Hata terimi değerlerine bağlı olarak bağımsız değişkenlerin (X_i) değerlerini belirlemek mümkün değildir. Bu durum matematiksel kalıba dökülemeyen değerlerden, bağımlı değişkenin (Y_i) ölçme yanlışlıklarından veya insan davranışlarından kaynaklanan düzensiz öğelerden oluşabilir. Hata terimi değişkeninin her bağımsız değişken değerine karşı aldığı değerlerin ortalamasının 0 (sıfır) olduğu varsayımı kabul edilmektedir.

$$E(u_i) = 0 \quad (i = 1,2,3,\dots)$$

Ayrıca regresyon denklemlerinde kabul edildiği gibi, her hata teriminin dağılımı için her bağımsız değişken aynıdır. Hata terimi varyansı tüm açıklayıcı değişkenler için aynı kabul edilmektedir. Yani hata terimi varyansı (σ) sabittir.

$$E(u_i) = \sigma^2 \quad (i = 1,2,3,\dots)$$

Buna karşılık bağımsız değişken arttıkça (X_i), bağımlı değişkenin (Y_i) aynı varyansa sahip olmadığı ortaya çıkar. Buna farklı varyans (heterokedastisite) denir(Kutlar, 1998: 105). Hipotez testleri şu şekilde kurulmaktadır.

H₀: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,057603) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır.

Modelin doğru kurulup kurulmadığını test etmek için Ramsey uygunluk testi uygulanır.

H₀: Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A: Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,275834) Sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

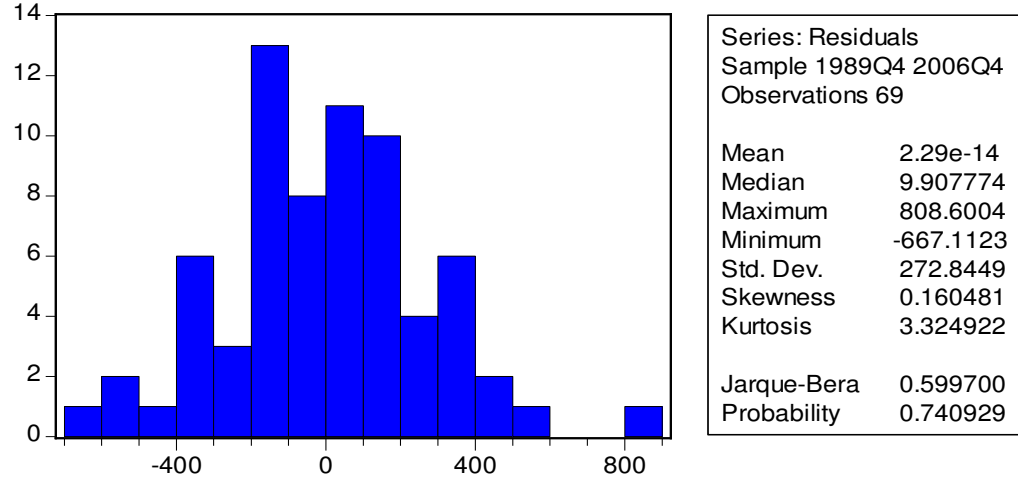
TABLO – 3.6: Çalışmaya Esas Alınan İkinci Ekonometrik Model

Bağımlı Değişken: D(IMALSANEX_SA(-2))				
Yöntem: EKKY				
Örnekleme: 1989 (4. Çeyrek) – 2006 (4. Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 69				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
<i>D(ARMALIM_SA(-2))</i>	0.274208	0.063482	4.319456	0.0001
<i>D(TOPSANPROD_SA(-2))</i>	-28.41544	14.43162	-1.968971	0.0532
<i>C</i>	-52.75524	73.47703	-0.717983	0.4753
<i>@TREND</i>	6.635512	1.871200	3.546126	0.0007
R - Kare	0.467511	Ort. Bağımlı Varyans		252.5039
Düzeltilmiş R - Kare	0.442934	S.D. Bağımlı Varyans		373.9043
Regresyonun Standart Hatası	279.0703	Akaike Bilgi Kriteri		14.15703
Hata Kareler Toplamı	5062216.	Schwarz Kriteri		14.28654
Logaritmik Benzerlik	-484.4174	F – İst.		19.02274
Durbin-Watson İst.	1.931626	Olabilirlik (F – İst.)		0.000000
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	0.857526	Olab. F (2,63)		0.429101
Gözlem * R - Kare	1.828611	Ki – Kare Olab. (2)		0.400795
White Farklı Varyanslılık Testi:				
F - İstatistiği	1.227682	Olab. F (9,59)		0.296017
Gözlem * R - Kare	10.88366	Ki – Kare Olab. (9)		0.283768
Ramsey Uygunluk Testi:				
F – İst.	1.467144	Olab. F (2,63)		0.238353
Logaritmik Benzerlik Oranı	3.141147	Ki – Kare Olab. (2)		0.207926

$$\begin{aligned}
D(IMALSANEX_SA(-2)) = & - 52.75523584 + 0.2742081797 * D(ARMALIM_SA(-2)) \\
& \quad \quad \quad (-0,717983) \quad \quad \quad (4,319456) \\
& \quad \quad \quad (73,47703) \quad \quad \quad (0,063482) \\
& - 28.41543568 * D(TOPSANPROD_SA(-2)) + 6.635511524 * @TREND \\
& \quad \quad \quad (-1,968971) \quad \quad \quad (3,546126) \\
& \quad \quad \quad (14,43162) \quad \quad \quad (1,871200)
\end{aligned}$$

$$R^2 = 0,46 \quad DW = 1,93 \quad F_T = 19,02274 \quad Olab. = 0,0000$$

GRAFİK – 3.2: İkinci Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümleme sonuçları Grafik – 3.2’de gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabilirlik değeri (0.740929), 0.05’ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Modelin otokorelasyon testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05’ten büyük (0,400795) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık (otokorelasyon) bulunmamaktadır.

Modelin farklı varyanslılık testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde değişen varyans yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05’ten büyük olduğundan (0,283768) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır.

Modelin uygunluk testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H_0 : Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A : Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,207926) Sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

TABLO – 3.7: Çalışmaya Esas Alınan Üçüncü Ekonometrik Model

Bağımlı Değişken: IMALSANEX_SA				
Yöntem: EKKY				
Örnekleme: 1989 (1. Çeyrek) – 2006(4. Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 72				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
<i>GSMHSB_SA</i>	-0.068095	0.018132	-3.755499	0.0004
<i>DTA_SA</i>	0.412304	0.020052	20.56223	0.0000
<i>DTH_SA</i>	0.468422	0.004130	113.4084	0.0000
<i>C</i>	803.0420	343.2463	2.339550	0.0223
<i>@TREND</i>	16.64888	3.003988	5.542260	0.0000
R - Kare	0.999503	Ort. Bağımlı Varyans		7265.851
Düzeltilmiş R - Kare	0.999473	S.D. Bağımlı Varyans		5131.081
Regresyonun Standart Hatası	117.8032	Akaie Bilgi Kriteri		12.44282
Hata Kareler Toplamı	929799.5	Schwarz Kriteri		12.60093
Logaritmik Benzerlik	-442.9417	F – İst.		33657.78
Durbin-Watson İst.	1.777391	Olabilirlik (F – İst.)		0.000000
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	0.859406	Olab. F (1,66)		0.357283
Gözlem * R - Kare	0.925483	Ki – Kare Olab. (1)		0.336039
White Farklı Varyanslılık Testi:				
F – İstatistiği	0.864776	Olab. F (14,57)		0.599001
Gözlem * R - Kare	12.61372	Ki – Kare Olab. (14)		0.557139
Ramsey Uygunluk Testi:				
F – İst.	0.018327	Olab. F (1,66)		0.892726
Logaritmik Benzerlik Oranı	0.019990	Ki – Kare Olab. (1)		0.887565

$$\text{IMALSANEX_SA} = 803.0420381 - 0.06809516776 * \text{GSMHSB_SA} + 0.4123036049$$

$$(2,339550) \quad (-3,755499)$$

$$(343,2463) \quad (0,018132)$$

$$* \text{DTA_SA} + 0.4684219339 * \text{DTH_SA} + 16.64888443 * @\text{TREND}$$

$$(20,56223) \quad (113,4084) \quad (5,542260)$$

$$(0,020052) \quad (0,004130) \quad (3,003988)$$

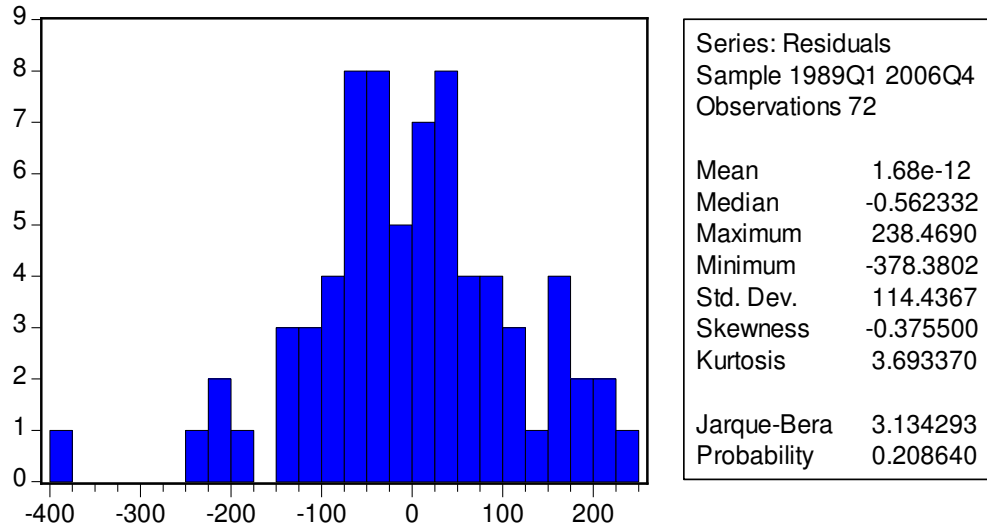
$$R^2 = 0,99$$

$$\text{DW} = 1,77$$

$$F_T = 33657,78$$

$$\text{Olab.} = 0,0000$$

GRAFİK – 3.3: Üçüncü Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümler sonuçları Grafik – 3.3’de gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabilirlik değeri (0.208640), 0.05’ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Modelin otokorelasyon testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük (0,336049) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık bulunmamaktadır.

Modelin farklı varyanslılık testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,557139) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır.

Modelin uygunluk testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A: Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,887565) Sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

TABLO – 3.8: Çalışmaya Esas Alınan Dördüncü Ekonometrik Model

Bağımlı Değişken: D(IMALSANEX_SA(-2))				
Yöntem: EKKY				
Örneklem: 1989 (4.Çeyrek) – 2006 (4. Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 69				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
D(GSMHSB_SA(-2))	-0.135892	0.061650	-2.204242	0.0310
D(ARMALIM_SA(-2))	0.355625	0.062817	5.661284	0.0000
C	172.3139	40.37092	4.268268	0.0001
R - Kare	0.350527	Ort. Bağımlı Varyans		252.5039
Düzeltilmiş R - Kare	0.330846	S.D. Bağımlı Varyans		373.9043
Regresyonun Standart Hatası	305.8607	Akaike Bilgi Kriteri		14.32664
Hata Kareler Toplamı	6174351.	Schwarz Kriteri		14.42378
Logaritmik Benzerlik	-491.2691	F – İst.		17.81039
Durbin-Watson İst.	1.765567	Olabilirlik (F – İst.)		0.000001
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	1.964387	Olab. F (2,64)		0.148607
Gözlem * R - Kare	3.990731	Ki – Kare Olab. (2)		0.135964
White Farklı Varyanslılık Testi:				
F – İstatistiği	1.189724	Olab. F (5,63)		0.324395
Gözlem * R - Kare	5.953052	Ki – Kare Olab. (5)		0.310814
Ramsey Uygunluk Testi:				
F – İst.	2.850008	Olab. F (2,64)		0.065209
Logaritmik Benzerlik Oranı	5.886904	Ki – Kare Olab. (2)		0.052684

$$D(IMALSANEX_SA(-2)) = 172.3138991 - 0.1358922181 * D(GSMHSB_SA(-2)) +$$

$$(4,268228) \quad (-2,204242)$$

$$(40,37092) \quad (0,061650)$$

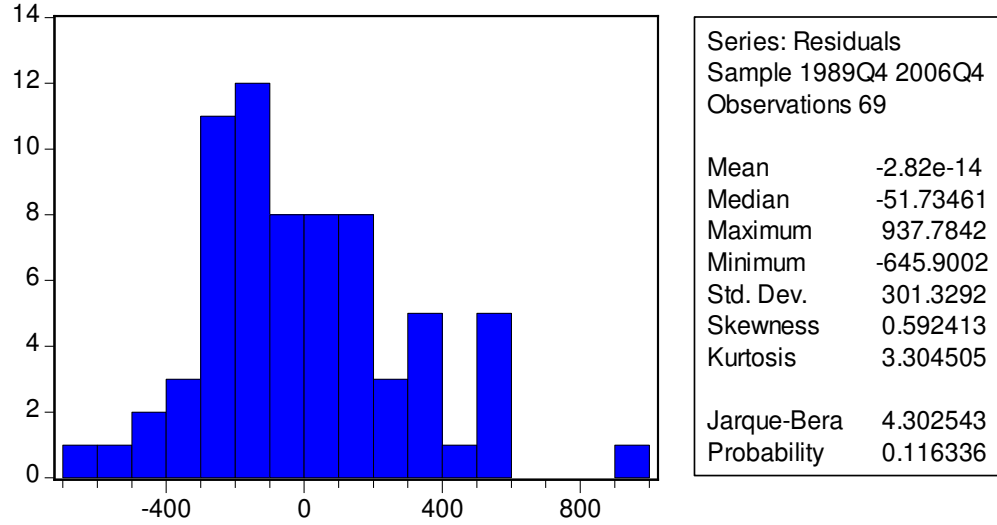
$$0.3556251832 * D(ARMALIM_SA(-2))$$

$$(5,661284)$$

$$(0,062817)$$

$$R^2 = 0,35 \quad DW = 1,76 \quad F_T = 17,81039 \quad Olab. = 0,0000$$

GRAFİK – 3.4: Dördüncü Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümleme sonuçları Grafik – 3.4'te gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabirlik değeri (0.116336), 0.05'ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Modelin otokorelasyon testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük (0,135964) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık bulunmamaktadır.

Modelin farklı varyanslılık testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) vardır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,310814) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır.

Modelin uygunluk testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H_0 : Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A : Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,052684) sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

TABLO – 3.9: Çalışmaya Esas Alınan Beşinci Ekonometrik Model

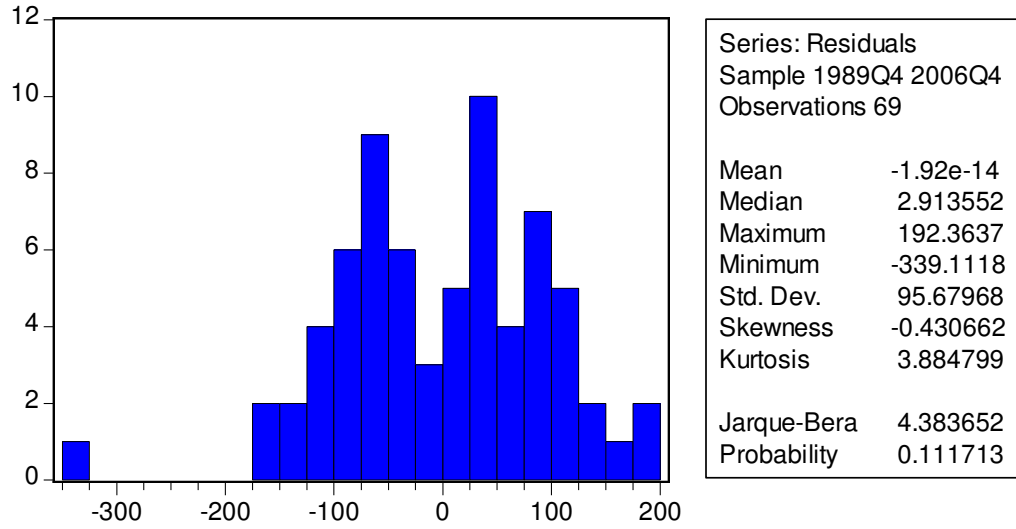
Bağımlı Değişken: D(TUKMALEX_SA(-2))				
Yöntem: EKKY				
Örnekleme: 1989 (4. Çeyrek) – 2006(4. Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 69				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
<i>D(ARMALIM_SA(-2))</i>	0.260257	0.021137	12.31279	0.0000
<i>C</i>	38.74949	13.47751	2.875121	0.0054
<i>D(RESID07(-2))</i>	0.542110	0.053659	10.10295	0.0000
R - Kare	0.703215	Ort. Bağımlı Varyans		120.3076
Düzeltilmiş R - Kare	0.694222	S.D. Bağımlı Varyans		175.6300
Regresyonun Standart Hatası	97.11855	Akaïke Bilgi Kriteri		12.03225
Hata Kareler Toplamı	622512.8	Schwarz Kriteri		12.12938
Logaritmik Benzerlik	-412.1125	F – İst.		78.19163
Durbin-Watson İst.	2.274644	Olabilirlik (F – İst.)		0.000000
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	0.888888	Olab. F (2,64)		0.416126
Gözlem * R - Kare	1.864864	Ki – Kare Olab. (2)		0.393595
White Farklı Varyanslık Testi:				
F – İstatistiği	0.757942	Olab. F (5,63)		0.583499
Gözlem * R - Kare	3.915126	Ki – Kare Olab. (5)		0.561699
Ramsey Uygunluk Testi:				
F – İst.	1.554479	Olab. F (2,64)		0.219171
Logaritmik Benzerlik Oranı	3.272977	Ki – Kare Olab. (2)		0.194662

$$D(\text{TUKMALEX_SA}(-2)) = 38.74948554 + 0.2602570957 * D(\text{ARMALIM_SA}(-2)) + 0.542109502 * D(\text{RESID07}(-2))$$

(2,875121)
(12,31279)
(13,47751)
(0,021137)
(10,10295)
(0,053659)

$$R^2 = 0,70 \quad DW = 2,27 \quad F_T = 78,19163 \quad \text{Olab.} = 0,0000$$

GRAFİK – 3.5: Beşinci Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümleme sonuçları Grafik – 3.4’te gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabirlik değeri (0.111713), 0.05’ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Modelin otokorelasyon testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük (0,393595) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık bulunmamaktadır.

Modelin farklı varyanslılık testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) vardır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,561699) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır.

Modelin uygunluk testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A: Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabilirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,194662) sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

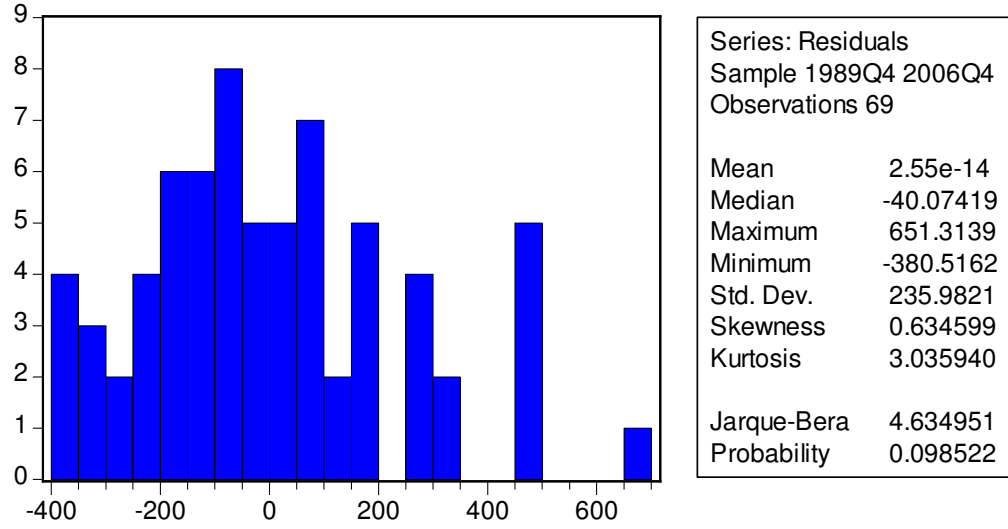
TABLO – 3.10: Çalışmaya Esas Alınan Altıncı Ekonometrik Model

Bağımlı Değişken: D(IMALSANEX_SA(-2))				
Yöntem: EKKY				
Örneklem: 1989 (4.Çeyrek) – 2006 (4.Çeyrek)				
Gözlem Sayısı: 69				
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Std. Hata	T - İstatistik	Olabilirlik
<i>D(ARMALIM_SA(-2))</i>	0.496053	0.063743	7.782021	0.0000
<i>D(DTA_SA(-2))</i>	0.149293	0.072572	2.057161	0.0437
<i>D(IIKO_SA(-2))</i>	21.28223	7.127493	2.985935	0.0040
<i>C</i>	122.5829	32.25057	3.800953	0.0003
R - Kare	0.601675	Ort. Bağımlı Varyans		252.5039
Düzeltilmiş R - Kare	0.583291	S.D. Bağımlı Varyans		373.9043
Regresyonun Standart Hatası	241.3664	Akaike Bilgi Kriteri		13.86673
Hata Kareler Toplamı	3786753.	Schwarz Kriteri		13.99625
Logaritmik Benzerlik	-474.4023	F – İst.		32.72784
Durbin-Watson İst.	1.703114	Olabilirlik (F – İst.)		0.000000
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:				
F – İstatistiği	1.778703	Olab. F (2,63)		0.177232
Gözlem * R - Kare	3.687959	Ki – Kare Olab. (2)		0.158187
White Farklı Varyanslılık Testi:				
F – İstatistiği	1.325645	Olab. F (9,59)		0.243541
Gözlem * R - Kare	11.60604	Ki – Kare Olab. (9)		0.236441
Ramsey RESET Test:				
F – İst.	2.420933	Olab. F (2,63)		0.097062
Logaritmik Benzerlik Oranı	5.109089	Ki – Kare Olab. (2)		0.077728

$$\begin{aligned}
D(IMALSANEX_SA(-2)) &= 122.5829056 + 0.4960532023 * D(ARMALIM_SA(-2)) \\
&\quad (3,800953) \quad (7,782021) \\
&\quad (32,25057) \quad (0,063743) \\
&+ 0.1492930505 * D(DTA_SA(-2)) + 21.28222912 * D(IIKO_SA(-2)) \\
&\quad (2,057161) \quad (2,985935) \\
&\quad (0,072572) \quad (7,127493)
\end{aligned}$$

$$R^2 = 0,60 \quad DW = 1,70 \quad F_T = 32,72784 \quad Olab. = 0,0000$$

GRAFİK – 3.6: Altıncı Modele İlişkin Hata Terimi Normallik Dağılımı

Hata teriminin normal dağılımına ilişkin yapılan çözümlene sonuçları Grafik – 3.4'te gösterilmiştir. Normallik varsayımına ilişkin sıfır hipotez ve alternatif hipotez aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

H₀: Modelde normallik varsayımı sağlanmıştır

H_A: Modelde normallik varsayımı sağlanamamıştır.

Modelde olabirlik değeri (0.098522), 0.05'ten büyük olduğundan H₀ hipotezi reddedilemez. Alternatif hipotez reddedilir. Modelde hata terimi normal dağılmaktadır.

Modelin otokorelasyon testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde otokorelasyon yoktur.

H_A: Modelde otokorelasyon vardır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük (0,158187) olduğundan sıfır hipotez kabul edilir. Modelde ardışık bağımlılık bulunmamaktadır.

Modelin farklı varyanslılık testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) yoktur.

H_A: Modelde değişen varyans (farklı varyans – heterokedastisite) vardır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,236441) sıfır hipotezi kabul edilir. Modelde değişen varyans bulunmamaktadır

Modelin uygunluk testinde kullanılan hipotez testleri aşağıdaki gibidir.

H₀: Regresyon modeli doğru kurulmuştur.

H_A: Regresyon modeli doğru kurulmamıştır.

Modelde olabirlik değeri 0.05'ten büyük olduğundan (0,077728) sıfır hipotezi kabul edilir. Regresyon modeli kurma hatası yoktur, model doğrudur.

3.3. Granger Nedensellik Testleri

Durağanlaştırılan ve ekonometrik modellere konu edilen değişkenlerin birbirlerinin nedenleri olup olmaması hakkında Granger nedensellik testine başvurulmuştur. Aşağıdaki Tablo – 3.11'de ekonometrik modellerde bağımlı ve bağımsız değişken olarak kullanılan ve birbirlerinin nedeni olup olmadığı araştırılan değişkenlere yer verilmiştir.

TABLO – 3.11: Modellere İlişkin Granger Nedensellik Analizleri

VERİ SETİ	H ₀ HİPOTEZLERİ	GÖZLEM VE GECİKME SAYISI	F _{TEST}	OLABİLİRLİK
Üç Aylık	DTA_SA => TUKMALEX_SA	67 – 5	1.73051	0.14265
Üç Aylık	TUKMALEX_SA => DTA_SA	67 – 5	4.50853	0.00160
Üç Aylık	TUKMALEX_SA => GSMHSB_SA	71 – 1	13.5945	0.00045
Üç Aylık	GSMHSB_SA => TUKMALEX_SA	71 – 1	4.57541	0.03603
Üç Aylık	DTA_SA => ARMALIM_SA	71 – 1	11.1837	0.00135
Üç Aylık	ARMALIM_SA => DTA_SA	71 – 1	12.1483	0.00086
Üç Aylık	DTH_SA => ARMALIM_SA	71 – 1	14.5169	0.00030
Üç Aylık	ARMALIM_SA => DTH_SA	71 – 1	4.01071	0.04920
Üç Aylık	IMALSANEX_SA => ARMALIM_SA	68 – 4	6.62853	0.00018
Üç Aylık	ARMALIM_SA => IMALSANEX_SA	68 – 4	0.15801	0.95861
Üç Aylık	GSMHSB_SA => IMALSANEX_SA	71 – 1	1.79240	0.18509
Üç Aylık	IMALSANEX_SA => GSMHSB_SA	71 – 1	9.72629	0.00266
Üç Aylık	ARMALIM_SA => YATMALEX_SA	69 – 3	0.73304	0.53624
Üç Aylık	YATMALEX_SA => ARMALIM_SA	69 – 3	3.42843	0.02238
Üç Aylık	ARMALIM_SA => TUKMALEX_SA	68 – 4	1.32780	0.27025
Üç Aylık	TUKMALEX_SA => ARMALIM_SA	68 – 4	5.08346	0.00138
Üç Aylık	DTA_SA => IMALSANEX_SA	68 – 4	0.70897	0.58904
Üç Aylık	IMALSANEX_SA => DTA_SA	68 – 4	5.36248	0.00094
Üç Aylık	DTH_SA => IMALSANEX_SA	67 – 5	1.27391	0.28806
Üç Aylık	IMALSANEX_SA => DTH_SA	67 – 5	5.67143	0.00027
Üç Aylık	DTH_SA => TUKMALEX_SA	67 – 5	1.66959	0.15705
Üç Aylık	TUKMALEX_SA => DTH_SA	67 – 5	5.21355	0.00053

KAYNAK: Ekonometrik modellerle elde edilen denklemlerdeki değişkenler esas alınmıştır.

Tablo – 3.11'de verilen değişken çiftlerinden en uygun gecikme değerleri alınmış ve hipotez testleri Tablo – 3.12'deki gibi kurulmuştur. Hipotez testlerinde

belirtilen kabul ve red sözleri söz konusu hipotezlerin bulunan F_{Test} değerlerine göre kabul edilip edilmediklerini göstermektedir. H_0 hipotezinin kabul edilmesi, kurulan nedensellik testinin belirtilen yönde bir uygunluğu belirtmediğini, red edilmesi ise kurulan nedensellik testinin belirtilen yönde bir uygunluğu belirtir.

TABLO – 3.12: Modellere İlişkin Granger Nedensellik Testleri Hipotezlerinin Açıklamaları

H_0 HİPOTEZLERİ	SIFIR ve ALTERNATİF HİPOTEZLER
$DTA_SA \Rightarrow TUKMALEX_SA$	H_0 : Dış ticaret açığı, tüketim malı ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Dış ticaret açığı, tüketim malı ihracatının granger nedenidir(RED).
$TUKMALEX_SA \Rightarrow DTA_SA$	H_0 : Tüketim malı ihracatı, dış ticaret açığının granger nedeni değildir(RED). H_A : Tüketim malı ihracatı, dış ticaret açığının granger nedenidir(KABUL).
$TUKMALEX_SA \Rightarrow GSMHSB_SA$	H_0 : Tüketim malı ihracatı, gayri safi milli hasıla artışının granger nedeni değildir(RED). H_A : Tüketim malı ihracatı, gayri safi milli hasıla artışının granger nedenidir(KABUL).
$GSMHSB_SA \Rightarrow TUKMALEX_SA$	H_0 : Gayri safi milli hasıla artışı, tüketim malı ihracatının granger nedeni değildir(RED). H_A : Gayri safi milli hasıla artışı, tüketim malı ihracatının granger nedenidir(RED).
$DTA_SA \Rightarrow ARMALIM_SA$	H_0 : Dış ticaret açığı, ara malı ithalatının granger nedeni değildir(RED). H_A : Dış ticaret açığı, ara malı ithalatının granger nedenidir(KABUL).
$ARMALIM_SA \Rightarrow DTA_SA$	H_0 : Ara malı ithalatı, dış ticaret açığının granger nedeni değildir(RED). H_A : Ara malı ithalatı, dış ticaret açığının granger nedenidir(KABUL).
$DTH_SA \Rightarrow ARMALIM_SA$	H_0 : Dış ticaret hacmi, ara malı ithalatının granger nedeni değildir(RED). H_A : Dış ticaret hacmi, ara malı ithalatının granger nedenidir(KABUL).
$ARMALIM_SA \Rightarrow DTH_SA$	H_0 : Ara malı ithalatı, dış ticaret hacminin granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Ara malı ithalatı, dış ticaret hacminin granger nedenidir(RED).
$IMALSANEX_SA \Rightarrow ARMALIM_SA$	H_0 : İmalat sanayi ihracatı, ara malı ithalatının granger nedeni değildir(RED). H_A : İmalat sanayi ihracatı, ara malı ithalatının granger nedenidir(KABUL).
$ARMALIM_SA \Rightarrow IMALSANEX_SA$	H_0 : Ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatının granger nedenidir(RED).
$GSMHSB_SA \Rightarrow IMALSANEX_SA$	H_0 : Gayri safi milli hasıladaki artış, imalat sanayi ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Gayri safi milli hasıladaki artış, imalat sanayi ihracatının granger nedenidir(RED).
$IMALSANEX_SA \Rightarrow GSMHSB_SA$	H_0 : İmalat sanayi ihracatı, gayri safi milli hasıladaki artışın granger nedeni değildir(RED).

	H_A : İmalat sanayi ihracatı, gayri safi milli hasıladaki artışın granger nedenidir(KABUL).
ARMALIM_SA => YATMALEX_SA	H₀ : Ara malı ithalatı, yatırım malı ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Ara malı ithalatı, yatırım malı ihracatının granger nedenidir(RED).
YATMALEX_SA => ARMALIM_SA	H₀ : Yatırım malı ihracatı, ara malı ithalatının granger nedeni değildir(RED). H_A : Yatırım malı ihracatı, ara malı ithalatının granger nedenidir(KABUL).
ARMALIM_SA => TUKMALEX_SA	H₀ : Ara malı ithalatı, tüketim malı ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Ara malı ithalatı, tüketim malı ihracatının granger nedenidir(RED).
TUKMALEX_SA => ARMALIM_SA	H₀ : Tüketim malı ihracatı, ara malı ithalatının granger nedeni değildir(RED). H_A : Tüketim malı ihracatı, ara malı ithalatının granger nedenidir(KABUL).
DTA_SA => IMALSANEX_SA	H₀ : Dış ticaret açığı, imalat sanayi ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Dış ticaret açığı, imalat sanayi ihracatının granger nedenidir(RED).
IMALSANEX_SA => DTA_SA	H₀ : İmalat sanayi ihracatı, dış ticaret açığının granger nedeni değildir(RED). H_A : İmalat sanayi ihracatı, dış ticaret açığının granger nedenidir(KABUL).
DTH_SA => IMALSANEX_SA	H₀ : Dış ticaret hacmi, imalat sanayi ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Dış ticaret hacmi, imalat sanayi ihracatının granger nedenidir(RED).
IMALSANEX_SA => DTH_SA	H₀ : İmalat sanayi ihracatı, dış ticaret hacminin granger nedeni değildir(RED). H_A : İmalat sanayi ihracatı, dış ticaret hacminin granger nedenidir(KABUL).
DTH_SA => TUKMALEX_SA	H₀ : Dış ticaret hacmi, tüketim malı ihracatının granger nedeni değildir(KABUL). H_A : Dış ticaret hacmi, tüketim malı ihracatının granger nedenidir(RED).
TUKMALEX_SA => DTH_SA	H₀ : Tüketim malı ihracatı, dış ticaret hacminin granger nedeni değildir(RED). H_A : Tüketim malı ihracatı, dış ticaret hacminin granger nedenidir(KABUL).

KAYNAK: Tablo – 3.11’den elde edilen verilerle tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo – 3.12’de Granger nedensellik testlerinde kurulan hipotez testlerinin açıklamaları görülmektedir. Sıfır hipotez ve karşıtı olarak kurulan alternatif hipotezler nedensellik testlerinin sonuçlarını da bulunan test değerleriyle birlikte tayin etmektedir.

$$y_t = \sum_{i=1}^M a_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^N b_j x_{t-j} + u_t$$

$$x_t = \sum_{i=1}^M c_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^N d_j y_{t-j} + v_t$$

Granger nedensellik testine göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi yukarıdaki şekilde araştırılmaktadır. y_t ve x_t iki durağan zaman serisi, M ve N maksimum gecikme uzunlukları, u_t ve v_t hata terimleridir(Ayvaz, 2006: 3).

İki değişken arasındaki regresyon ilişkisi, bu değişkenler arasında bir sebep sonuç ilişkisini ortaya koymamaktadır. Fakat gecikmesi dağıtılmış bir modelde her iki değişken de birbirini etkileyebilmektedir. İki değişken arasında gecikmeli bir ilişki varsa bu iki değişken arasında “sebepl olma ilişkisi” araştırılabilir. Buna Granger nedensellik testi adı verilir. u_t ve v_t hata terimleri değerleri arasında korelasyon ilişkisi bulunmamaktadır. İlk denklemdede y , x 'in geğmiş değerlerine bağlı olduğu kadar kendi geğmiş değerlerinin de bir fonksiyonudur. Bu şekilde geręekleřen denklemlerde dört farklı durum söz konusudur. İlk durum x ve y arasındaki tek yönlü nedensellik ilişkisidir ki, böyle bir durumda x 'in katsayısı olan $b \neq 0$ 'dır. y 'nin katsayısı olan $d = 0$ 'dır. Ters olarak ikinci durum y 'den x 'e olan nedensellik ilişkisinde $b = 0$, $d \neq 0$ 'dır. Geriye doğru veya çift taraflı nedensellik olan üçüncü durumda ise, her iki denklemdede x ve y 'nin katsayılarının sıfırdan farklı olduğu anlamındadır. Dördüncü ve son durumda bağımsızlık durumu vardır. Bu durumda katsayılar istatistiki olarak bir anlam ifade etmemektedir.

3.4. Deneysel Bulguların Yorumlanması

Ekonometrik yöntemlerle elde edilen bulguların yorumlanmasıyla Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağımlılığı konusunu daha net bir şekilde ortaya çıkarmak mümkündür. Buna göre, ADF ve PP birim kök analizleriyle durağan hale getirilen seriler, bağımlı ve bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Bu seçim yapılırken Türkiye ekonomisinin ithal mal bağımlılığında büyük rol oynadığı düşünölen imalat sanayi ihracatı, tüketim malı ihracatı ve ithalat bağımlılığının bir sonucu olarak ortaya çıkan dış ticaret açığı ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler arasında ise; dış ticaret

hacmi, yatırım malı ithalatı, ara malı ithalatı, toplam sanayi üretimi, gayri safi milli hasıla, dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ele alınmıştır.

Dış ticaret açığının bağımlı değişken, verilerin dönüştürülmüş haliyle daha doğru sonuca ulaşılacağı düşünülerek yapılan ve ara malı ithalatının toplam ithalata, imalat sanayi ihracatının da toplam ihracata bölünerek elde edilen iki serinin yanında yatırım malı ithalatı ve dış ticaret hacminin de bağımsız değişken olarak ele alındığı birinci model oluşturulmuştur. Dış ticaret açığı; ara malı ithalatının toplam ithalata bölünmesiyle ortaya çıkarılan seri, yatırım malı ithalatı ve dış ticaret hacmi ile ters yönde ilişkilidir. Bunun anlamı ara malı ithalatı artarken, dış ticaret açığının azalmasıdır. Farklı bir durum gibi görünse de Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını kanıtlar niteliktedir. Bunun sebebi ara malı ithalatı artarken, bu mal grubunun kullanıldığı başta tüketim malı ve imalat sanayi üretiminin artarak ihracatı arttırması, bunun da sonuç olarak dış ticaret açığına azaltıcı yönde etki etmesidir. Bir diğer bağımsız değişken olan yatırım malı ithalatı da ara malı ithalatına benzer etkide bulunmaktadır. Ancak bu defa etki daha düşüktür.

Yatırım malı ithalatı arttığıında dış ticaret açığı azalmaktadır. Bir diğer değişken olan imalat sanayi ihracatının toplam ihracata bölünmesiyle elde edilen yeni seri, dış ticaret açığı ile pozitif ve oldukça fazla bir etkileşim içerisindedir. Normalde, ekonomilerde imalat sanayi üretimi daha doğrusu sanayi ile ilgili ürünlerin üretimi ve ihracatı arttırıldığında, bunun dış ticaret açığını kapatıcı bir durum yaratması gerekir. Ancak ara malı ithalatının toplam ithalata bölünmesiyle elde edilen serinin yarattığı farklı durumda olduğu gibi imalat sanayi ihracatı da artan şekilde yatırım malı ve ara malı ithalatı ortaya çıkarmaktadır. Bu da dış ticaret açığını arttırıcı etkiye sahiptir. Bu model ara malı ithalatının, imalat sanayi ihracatından daha çok başka bir mal ihracatı ile ilişkili olduğunu da göstermektedir. Çünkü ara malı ithalatı artarken dış ticaret açığının azalması bunun bir başka mal grubunun ihracatını arttırmasından kaynaklanabileceği açıktır. Bunu düşünmemize sebep olan bir diğer etken de imalat sanayi ihracatının dış ticaret açığının arttıran bir etkiye sahip olmasıdır.

Ekonometrik modellere konu olan ikinci modelde ise bu defa imalat sanayi ihracatının ikinci farkta durağanlaştırılmış hali bağımlı değişken konumunda, ara malı ithalatı ve toplam sanayi üretiminin ikinci farkta durağanlaştırılmış halleri bağımsız

değişkendir. Modele göre, ara malı ithalatı imalat sanayi ihracatını arttırır niteliktedir. Toplam sanayi üretimi ise imalat sanayi üzerinde negatif ve büyük bir etkiye sahiptir. Ara malı ithalatının dışa bağımlı bir ekonomide üretimi ve dolayısıyla ihracatı arttırması olurludur. Ancak bu durumun ülke kalkınması açısından en önemli sektör konumunda bulunan sanayi kesiminin yine en önemli alt kalemi olan imalat sanayine kadar ulaşmış olması söz konusu ülke ekonomisi açısından kötü bir durumdur. Toplam sanayi üretiminin, imalat sanayi ihracatını olumsuz etkilemesinin sebebi ise üretimin arttığı yıllarda döviz kurlarından kaynaklı değişimlerle iç pazarın canlanması ve dış pazara yönelik arzın azalmasıdır.

Üçüncü modelde, yine imalat sanayi ihracatı bağımlı değişken, buna karşın gayri safi milli hasıla, dış ticaret açığı ve dış ticaret hacmi bağımsız değişken olarak göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre gayri safi milli hasıladaki bir değişme, imalat sanayi ihracatını küçük de olsa olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu etki bir birimlik değişmeye karşın 0,06'lık bir karşı değişimdir. Bu durum büyük ölçüde döviz kuru piyasalarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Diğer bir sebep ise gayri safi milli hasıla artışlarının büyüme ile eş anlamlı olduğu ve büyüme süreçlerinde iç pazarda da gelişmenin yaşanması dolayısıyla elde ettikleri gelirlerde artış olan hane halklarının piyasada üretilen ürünlere karşı taleplerini arttırmalarıdır. Dış ticaret açığı ve dış ticaret hacminin imalat sanayi ihracatıyla olan ilişkileri olumlu yönde ve sırasıyla 0,41 ve 0,46 kat olarak görülmektedir. Bu da dış ticaret açığının; imalat sanayi ihracatının artışıyla birlikte arttığını, bunun sebebinin imalat sanayi ihracatının artışıyla doğan ara malı ve yatırım malı artışlarının eseri olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde dış ticaret hacminin artışı da imalat sanayi ihracatı ile birlikte bağımlı olduğu mal ithalatının artışıyla ilgilidir.

Ekonometrik çalışmaya konu olan dördüncü modelde ise yine imalat sanayinin iki gecikmeyle durağan hale getirilmiş hali bağımlı değişken, buna karşın gayri safi milli hasıla ile ara malı ithalatının iki gecikmeyle durağanlaştırılmış halleri bağımsız değişkenlerdir. Bir önceki modelin açıklamasında olduğu gibi burada da gayri safi milli hasıla, imalat sanayi ihracatı ters yönde ama küçük bir şekilde etkilemektedir. Katsayısı -0,13 olan gayri safi milli hasıla değişkeni yukarıda yapılan açıklamaya benzer şekilde, büyümenin artışıyla birlikte satın alım gücünün artması ve dış pazarlara mal ve hizmet arzının azalmasıdır. Ara malı ithalatının imalat sanayi ile olan ilişkisi ikinci modele de

konu olmuştur. Yine son modelde de benzer sonuçlar elde edilmiş ve ara malı ithalatının imalat sanayi ihracatıyla olumlu yönde ve 0,35 kat ilişkisi olduğu saptanmıştır. Ara malı ithalatı 1 birim arttığında imalat sanayi ihracatının söz konusu bağımsız değişkene bağlı olarak ve diğer değişkenler sabitken (ceteris paribus) artış miktarı 0,35 birim olmaktadır. R^2 belirlilik katsayısının yaklaşık yüzde 35 gibi düşük bir değer çıkması hatalı bir durum olmamakla beraber, modele alınan bağımsız değişken sayısındaki azlık ve imalat sanayi ihracatının bu değişkenler dışında ekonomik konjonktürün gerektirdiği birçok değişkenle de ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.

Beşinci modelde bu kez ilk modelde bahsedilen ve ara malı ithalatının imalat sanayi dışında diğer bir mal grubuna da etki ettiği varsayımı kısmen de olsa yanıt bulmaktadır. Modelde ara malı ithalatı ve tüketim malı ihracatı arasındaki ilişki irdelenmiştir. Tüketim malı ihracatının bağımlı değişken olduğu modelde ara malı ithalatı bağımsız değişken ve tüketim malı ihracatına etki eden tek bağımsız değişken konumundadır. Belirlilik katsayısı ve Durbin – Watson değerlerinin sırasıyla yüzde 70,3 ve 2,27 çıkması modelin anlamlılığının yüksek olduğu konusunda fikir vermektedir. Buna göre ara malı ithalatı bir birim arttığında, tüketim malı ihracatı bu durumdan olumlu ve 0,26 birimlik artışla etkilenmektedir. Bu durumda diyebiliriz ki; Türkiye ekonomisinde ara malı bağımlılığını besleyen yegane sektör imalat sanayi değildir. Tüketim malı ihracatı da ara malı ithalatından etkilenmekte ve dışarıdan getirilen ve ara malı kapsamında olan hammadde ve mamül maddeler tüketim malı ihracatı içerisinde de kullanılmaktadırlar. Modelde kullanılan tüm değişkenler ADF ve PP testlerinde öne sürüldüğü gibi ikinci farklardan durağan hale getirilmişlerdir.

Ekonometrik çalışmaya konu olan altıncı ve son modelde ise yine ikinci farklar alınarak birim köklerden arındırılmış ve durağan hale getirilmiş, imalat sanayi ihracatı bağımlı değişken olmak üzere; ara malı ithalatı, dış ticaret açığı ve ikinci bölümde kapsamlı şekilde üzerinde durulan ihracatın ithalatı karşılama oranı bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Alınan sonuçlar yüzde 60'lık belirlilik katsayısı ve 1,70'lük Durbin – Watson değeriyle anlamlıdır. Buna göre ara malı ithalatı imalat sanayi ihracatı ile aynı yönde ve 0,49'lük bir kat ile artmaktadır. Bu durum diğer modellerde alınan sonuçlarla aynı yöndedir. Dış ticaret açığı da yine imalat sanayi ihracatı ile aynı doğrultuda ve ara malı ithalatına göre daha az olmakla birlikte bağımlı değişkenin üzerinde 0,14 birimlik bir etkiye sahiptir.

Son olarak ihracattan elde edilen gelirle ithalatın ne kadarının finanse edildiğini gösteren ihracatın ithalatı karşılama oranı, modelde imalat sanayi ihracatını en çok etkileyen bağımsız değişken konumundadır. Söz konusu orandaki bir birimlik artış imalat sanayi ihracatını yaklaşık 21 birim arttırmaktadır. Bunun anlamı açıktır. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki her artış, söz konusu ekonomide elde edilen ihracat gelirleriyle ithalatın daha fazla bölümünün finanse edildiğini göstermektedir. Bu artışın ihracatın en önemli kalemlerinden biri olan imalat sanayi ihracatında görülmesi de olağandır.

Granger nedensellik testlerinin ele alındığı Tablo – 3.11'e göre; DTA_SA, TUKMALEX_SA, GSMHSB_SA, ARMALIM_SA, DTH_SA, IMALSANEX_SA ve YATMALEX_SA birbirlerini etkileyen değişkenler olarak gösterilmiştir. Yine aynı tabloda veri seti olarak üçer aylık veriler, denklemlerde bağımlı ve bağımsız olarak adı geçen değişkenlerin birbirlerini etkileme ihtimallerine göre H_0 ve H_A hipotezleri oluşturulmuştur. Gözlem ve gecikme sayısı sütununda ise sözkonusu değişken çifti için ele alınan gözlem sayıları (max. 71, min. 67) gösterilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre sırasıyla; tüketim malı ihracatı dış ticaret açığının, tüketim malı ihracatı gayri safi milli hasıla artışının, dış ticaret açığı ara malı ithalatının aynı zamanda tersi olan ara malı ithalatı da dış ticaret açığının, dış ticaret hacmi ara malı ithalatının, imalat sanayi ihracatı ara malı ithalatının, imalat sanayi ihracatı gayri safi milli hasıladaki artışın, yatırım malı ihracatı ara malı ithalatının, tüketim malı ihracatı ara malı ithalatının, imalat sanayi ihracatı dış ticaret açığının, imalat sanayi ihracatı dış ticaret hacminin ve son olarak tüketim malı ihracatı dış ticaret hacminin granger nedeni olduğu anlaşılmaktadır.

Yine elde edilen deneysel bulgulara göre yalnızca dış ticaret açığı ve ara malı ithalatı arasındaki ilişkinin iki taraflı olarak birbirini etkilemesi ilginçtir. Çünkü doğal olarak gerçekleşmesi beklenen bir eşitlik olarak ara malı ithalatının artışı imalat sanayi ihracatını artırır eşitliği birbirinin granger nedeni olarak görülmemiş ve reddedilmiştir.

SONUÇ

İlk çağlardan günümüze insanın en önemli amacı hayatını herhangi bir şekilde sürdürebilmek olmuştur. Avcı-toplayıcı anlayıştan günümüze insan bulduğu malları tüketerek bugüne gelmiş ve bu süreçte de birçok değişime tanıklık etmiştir. Bu durum çok kısıtlı bir tüketime konu olmaktaydı. Daha önceki dönemlerde yalnızca ürettiğini tüketen insan; tarım toplumuna geçişi ve hayvanları evcilleştirmesi ile birlikte tükettiğinden fazlasını üretmiş ve bunu diğer mallarla değiştirmiştir. Gelişen ve değişen insan bir süre sonra yalnızca malların mallarla değiştirilmeyeceğini anlamıştır. Bunun sonucunda çeşitli şekillerde değişim araçları ortaya çıkmıştır. Bu değişim araçları başlangıçta değerli taşlar ve mineraller olsa da sonraları altın ve gümüş büyük önem kazanmıştır. En son değişim aracı ise paradır.

Günümüzde ülkelerin ticaret yapmalarını gerektiren en temel nedenler, ülkelerin mal ve hizmet üretimlerinin yetersiz olması ve karşılaştırmalı üstünlükleridir. Bilinmektedir ki, doğal kaynakların yeryüzüne dağılımı dengeli bir şekilde gerçekleşmemiştir. Doğal kaynaklar açısından zengin ülkeler, söz konusu ürün fazlalarını ihracata ayırırlarken, iç üretimle ihtiyacını karşılayamayan bir ülkenin ihtiyaç duyduğu bir ürünü elde etmesinin tek yolu ise ithalattır. Üretim tekniklerinin bilinmemesi, ya da bunları üretecek beceriye sahip insan gücünün bulunmaması da, dış ticareti zorunlu kılan bir başka etkidir. Az gelişmiş ülkeler, zorunlu tüketim maddeleri açığını gidermek ve kalkınmalarının gerektirdiği makine ve donanımı elde edebilmek için sanayileşmiş ülkelere ithalatta bulunmak zorundadırlar.

Dış ticaretin yapılmasının diğer bir nedeni de, uluslararası üretim maliyetlerinde görülen farklılıklardır. Kimi ülkeler, belirli malları üretmede diğerlerinden daha etkindir ve söz konusu malları daha ucuza üretirler. Ülkeler, ucuza ürettikleri malları yurtdışına satar, pahalı ürettiklerini de yurtdışından alırlar. Böylece ülkeler, ucuza ürettikleri ürünlerde uzmanlaşıp kaynakları etkin şekilde kullanabilirler. İnsanların tüketim alanlarındaki zevkleri de, her zaman birbirine uymaz. Bazıları, ürünün bir türünü tercih ederken, başkaları diğer türünü tercih edecektir. Bu tercih farklılığı, ürünlerin farklı olmasına yol açarak ülkelerin dış ticaret yapmasına neden olur.

Dış ülkelerin devreye girmesiyle birlikte her ülkenin egemenliğinin bir türlü gösterimi olan yabancı para birimleri yani döviz de ortaya çıkmıştır. Dövizin kalkınmadaki öneminin fark edilmesiyle kimi ülkeler döviz bağımlılığı azaltıcı, kimi ülkeler döviz gelirlerini artırıcı, kimi ülkeler de bir taraftan döviz giderlerini azaltıcı diğer taraftan da döviz gelirlerini artırıcı sanayileşme stratejilerini takip etmişlerdir. Döviz gelirlerini azaltıcı stratejilerin çoğunun - çalışmamızın konusunu da oluşturan - ülkelerde dışa bağımlılığı daha çok arttırarak dış açık sorununu daha da büyüttüğü görülmüştür. Bunun nedeni döviz gelirlerini azaltmak için ülkedeki dövizin ithalat ile dış ülkelere kanalize edilmesidir. Döviz gelirlerini arttırmayı hedefleyen, ancak bunun yanında bazı kısıtlamaları da içeren stratejileri takip eden ülkelerin ise döviz sorununu çözerek hızla büyüdükleri ve bu durumun sürekliliğini koruduğu görülmektedir.

Ülkedeki döviz bolluğunun arz – talep kanunu ile döviz fiyatlarını yani döviz kurunu düşürdüğü bilinen bir gerçektir. Düşen döviz kuru ise ithalatçı lehinedir. Bunun nedeni düşen döviz kuruyla daha çok ithal malın alınabileceğidir. Türkiye ekonomisinde ise özellikle 2002 yılından beri döviz kurunun düştüğü ve ithalatın dış ticaret hacminin çok büyük bir oranını oluşturduğu gözlenmektedir. Bir açıdan iyi olarak gözlemlenebilecek bu durum (ulusal paranın değer kazanması ve uluslararası itibarının artması) diğer yandan Türkiye ekonomisi için ileride altından kalkılamayacak boyutlarda büyük bir risk taşımaktadır. Çünkü ihraç edilen her ürünün büyük bir kısmı dışarıdan ithal edilen ürünlerle oluşturulmaktadır. Başta döviz kurunun ve döviz kuru rejiminin bir sorunu olarak da görülebilen bu durum artık kemikleşme sınırına dayanmıştır. Dış ödemeler bilançosu adı verilen ve bir ülkenin dış alemle yaptığı tüm işlemleri gösteren sistematik tablo da Türkiye ekonomisinin düştüğü durumu doğrulamakta, dış ticaret açığı 2005 yılında yaklaşık 43 Milyar \$ olarak gerçekleşirken bu rakam 2006 yılında 53 Milyar \$'a yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2005 yılında yüzde 63 iken 2006 yılında aynı oran 61,8 olarak gerçekleşmiştir.

Cari işlemler açığının büyüklüğü ne olursa olsun, finansman kaynaklarının nereden ve nasıl elde edildiği ve bu kaynakların nasıl kullanıldığı önem kazanmaktadır. Bugün karşı karşıya bulunulan cari açık rakamı, geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında açığın finansmanında olumlu yönde ciddi farklılaşmalar olduğu anlaşılmaktadır. Kamu kesiminde mali disiplini sağlamadan ve fiyat hareketlerini kontrol altına almadan sermaye hareketlerini 1990'ların başında serbest bırakan Türkiye, izleyen dönemde,

arzu edilen bir dış finansman yapısını elde edememiştir. Aynı dönemde, cari işlemler açığı, kısa vadeli dış borçlanma kaynakları veya kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmiş; bu durum da dış şoklara karşı ekonominin kırılganlığını arttırmıştır. Bu koşullar altında, özellikle siyasi ve ekonomik istikrara yönelik beklentilerin bozulması, hızlı sermaye çıkışlarına yol açarak ekonominin iç dengelerinde düzeltmesi uzun zaman alacak bozulmalara yol açıyordu. Cari açığın finansmanı, bütçe açıklarının; faizlerin, enflasyonun düştüğü ve kurda oynaklığın azaldığı bir ortamda gerçekleşmektedir. 2000 yılı öncesi ağırlıklı olarak kısa vadeli ve borçlanmaya dayalı olan finansman yapısının yerine daha uzun vadeli ve borç yaratmayan finansman yollarına doğru bir yönelim vardır. Geçmişe göre en belirgin fark ise, özel sektör tarafından sağlanan finansmanın artışıdır. Ekonomik belirsizliklerin azalması, enflasyonla mücadelede sağlanan başarı ve sıkı maliye politikasının sürdürülmesi, geleceğe yönelik beklentileri olumlu etkileyerek reel sektörün ve bankaların uzun vadeli borçlanmalarına olanak sağlamaktadır. Finansman yapısındaki bu iyileşme, Türkiye’de cari açık ve yarattığı riskler konusundaki algılamaların değişmesini gerektirmektedir.

Finansman yapısındaki olumlu gelişmelere rağmen, üretimin ve dış ticaretin bugünkü yapısında, büyüme devam ettiği sürece üretim için ara malı ve yatırım malı ithal etme gereği, cari açık sorununun da devam edeceğinin işaretidir. Uygulanan sıkı maliye politikası ile reel faizlerin düşmesi ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin azalması sonucunda, özel sektör hızlı bir yatırım hamlesine başlamıştır. AB müzakere süreci ile daha da destek bulacak olan bu olumlu ekonomik ortamda, yüksek yatırım talebi, yurtiçi tasarrufların üzerinde gerçekleşerek cari açığın yükselmesine neden olmuştur. Dolayısıyla kısa vadede cari açığın uygun yöntemlerle finanse edilmesi, orta ve uzun dönemde de devam edecek olan yapısal dönüşümle de Türkiye’de üretim ve ihracat yapısının değişerek, ekonominin daha az dış açık vermesini sağlamak önemlidir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki dış ticaret yapısını belirleyen en önemli faktör teknolojidir. Teknoloji üretiminin en önemli göstergesi olan ar – ge harcamalarının GSMH içindeki payı söz konusu ülkelerde, eşik değer olarak kabul edilen yüzde 1’in altındadır. Teknolojik yeterlilik düzeyinin düşük ve bunun sonucunda da teknolojiye dışa bağımlı olunması, özellikle petrol ihracatçısı olmayan gelişmekte olan ülkelerde sürekli açık veren bir dış ticaret yapısının oluşmasına neden olmaktadır. Teknolojide dışa bağımlı olmanın ilk etkisi ithalat üzerinedir (Çelebi, 1998: 166).

Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağımlılığını arttıran bir diğer etken de Gümrük Birliği anlaşması sonucu ortaya çıkan ve dış ticaret yardım unsurları kapsamında bulunan dahilde işleme rejimidir. Bu rejim kapsamında tekstil ve imalat sanayinin birçok alt kalemi olmak üzere sektörler dış ticaret yardım unsuru kapsamında ithal ara mallarından yararlandırılmaktadır. Bunu yaparken kendilerinden istenen tek şey ihracatlarını arttırmalarıdır. Örneğin bitkisel üretim alt kaleminde yararlanma rejiminin başladığı 1996 yılında yüzde 8 olan ihracatın ithalata bağımlılığı oranı 2005 yılında yüzde 55'e yükselmiştir.

İhracat miktar ve değer endeksleri ile ithalat miktar ve değer endekslerinin birbirlerine çeşitli şekillerde oranlanmasıyla oluşan ticaret hadleri de benzer bir yapıyı bize gösteren değişkenlerdendir. Buna göre gelir ticaret hadlerinin yılda yıla artışı ihracat birim endekslerinin artışını gösterirken, net değişim ticaret hadleri ile gayri safi değişim ticaret hadlerinin hemen hemen sabit kalması ithalat fiyatlarıyla ihracat fiyatlarının, ithalat miktarlarıyla da ihracat miktarlarının birbirlerini dengelemesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata bağımlı olarak gerçekleştiğinin, ihracat ne kadar artarsa ithalatın da o kadar hatta daha fazla oranlarda arttığını göstermektedir.

Ekonometrik analizlerde ortaya çıkan bulgular da bu varsayımı doğrulamaktadır. Buna göre ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatı, tüketim malı ihracatı ve toplam sanayi üretimi arasında ilişkiler bulunmaktadır. Hatta ara malı ithalatı zannedilenin aksine imalat sanayi ihracatından daha çok olmak üzere tüketim malı ihracatına bağımlıdır. Nedensellik testleri de bu tezimizi doğrulamaktadır.

Türkiye'nin, sanayi kesiminin ithalata bağımlılığını ortadan kaldırması o kadar da kolay bir iş değildir. Bunun yerine ithalata bağımlılık azaltılabilir. Bunun için her şeyden önce ülkede güçlü bir siyasi otorite ve güçlü, tam bağımsız bir para otoritesi bulunmalıdır. İhraç edilen ürünlerin katma değeri yüksek ürünlerden oluşması, yatırımcıların önündeki başta bürokratik engellerin kaldırılması, güçlü bir pazarlama yönetiminin oluşturulması ve markalaşmaya önem verilmesi gerekmektedir. Markalaşmanın ardında da kaliteli ürün üretmek yatmaktadır.

Bilimsel kuruluşların başta üniversiteler ve sanayi kesiminin önderleriyle bir araya gelerek çeşitli sektör planlamalarının oluşturulması ve bunların ileri görüşlerinin

belirlenmesi, araştırma ve geliştirmeye en başta önem verilmesi gerekmektedir. Eski tarz küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerin yerine dahilde işleme rejiminde de adı geçtiği gibi sektörel dış ticaret şirketlerinin ve dış ticaret sermaye şirketlerinin kurularak bir bütün halinde dış pazarlara açılabilinmelidir. Dahilde işleme rejiminin derhal bilinen tanımıyla ortadan kaldırılması şarttır. Bunun yerine ihracat teşviklerinin ithalat bağımlılığı düşük sektörlere yapılarak mevcut ithalat bağımlılığı yüksek sektörlerin bağımlılıklarını düşük hale getirebilmeleri sağlanabilir. Bu tip şirketlere sanayi kesiminin ihtiyaç duyduğu ve dışarıdan temin edilen ara ve sermaye mallarını üretmek görevi de verilebilinmelidir. Elbette tüm bunlar yapılırken halkı bilinçli tutacak güvenilir ve tam bağımsız bir istatistik ofisi ve yapılanları sorgulayacak bir medya gücünün de bulunması şarttır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Adıgüzel Çağlayan, “1990 Sonrası Türkiye’nin İhracatı ve İhracatta Karşılaşılan Problemler İle Bunların Çözümü İçin Öneriler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Alpar Cem ve Ongun Tuba, Dış Ticaret Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.
- Ana Britannica, 18.Cilt, İstanbul: Hürriyet Basımevi, 1994.
- Capital Guide Dergisi, Ağustos 2002.
- Çakıcı Metin, Oğuzhan Adil ve Özdil Tuncer, Temel İstatistik, İstanbul: 2000.
- Çelebi A. Kemal, Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal – Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları, Manisa: Emek Basımevi, 1998.
- Eğilmez Mahfi ve Kumcu Ercan, Ekonomi Politikası, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Erol İbrahim, Para – Banka, Teori ve Politika, Manisa: Emek Basımevi, 2002.
- Gökalp Faysal, “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişimin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998.
- Hepaktan C. Erdem, “1980’den Günümüze, Türkiye’nin Dış Ticaretindeki Yapısal Değişimin Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- İGEME, Tarım ve Gıda Sektörü İhracat Potansiyeli, Kasım 2004.
- İGEME, Türk Kimya Sanayi İhracat İmkanları, Aralık 2002.
- İnandım Şeyda, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İle Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği(Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Ankara: TCMB Yayınları, 2005.
- Karakayalı Hüseyin, Ekonomi Kuramı, Manisa: Emek Basımevi, 2005.
- Karakayalı Hüseyin, Makro Ekonomi, Manisa: Emek Basımevi, 2005.
- Karluk Rıdvan, Uluslararası Ekonomi, İstanbul: Beta Yayınevi, 2003.
- Kutlar Aziz, Bilgisayar Uygulamalı Ekonometriye Giriş, Sivas: Beta Yayınevi, 1998.
- Melemen Mehmet, Sektörel Dış Ticaret Şirketleri, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2001.

- Parasız İlker, Para Politikası, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998.
- Seyidoğlu Halil, Uluslararası İktisat, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003.
- Ünsal Erdal, Makro İktisat, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2005.

MAKALELER

- Aktan Okan, “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti, DTM Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları, Yıl: 1 Sayı: 1, 2006.
- Arize Augustine C., Malindretos John ve Kasibhatla Krishna M., “Does Exchange - Rate Volatility Depress Export Flows: The Case of Less Developed Countries’(LDC), <http://www.hsrc.ac.za/research/output/outputDocuments/4223_Hodge_Effectofexchangetheratevolatility.pdf> (28.10.2006).
- Ayvaz Özlem, “Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt: 8 Sayı: 2, S: 1 - 15.
- Barışık Salih ve Demircioğlu Elmas, “Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, konvertibilite ve ihracat – ithalat İlişkisi”, <http://iibf.karaelmas.edu.tr/bolumler/iktisat/akademikkadro/politikasi/salih_barisik.html> (26.10.2006).
- Çekerol Kamil ve Gürbüz Hüseyin, “Reel Döviz Kuru Değişimleri ile Sektörel Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişki”, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/odtu_kamil.pdf> (24.10.2006).
- Çıplak Uğur, “Ödemeler Dengesinde Net Hata ve Noksan Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme”, <<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Net%20Hata%20ve%20Noksan.pdf>> (21.02.2006).
- Ertekin Murat, “Sektörler İtibariyle Üretim – Dış Ticaret İlişkisi ve Rekabet Koşulları”, <<http://www.dtm.gov.tr>>, (15.03.2005).
- Karaçor Zeynep, “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000 – Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, <www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler%5CZeynep%20KARAÇOR%5CKARACOR,%20ZEYNEP.pdf>, (15.07.2007)
- Kaykusuz Murat, “İyimser Hava Ne Kadar Gerçek?”, <<http://www.mimoza.marmara.edu.tr/asoyak/ab.htm>> (27.07.2006).
- Kip Ergün, “Türkiye Dış Ticaret Hadleri”, <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/ticarethead.htm>>, (05.03.2007).

- Kumcu Ercan, “Tüketmek Ayıp Değildir”, Hürriyet Gazetesi, 27.08.2006.
- Kumcu Ercan, “Yalnız Reel Sektör Değil Finans Sektörü de Dışa Bağımlı”, Hürriyet Gazetesi, 28.08.2006.
- Morgenroth Edgar L. W., “Exchange Rates and Trade: The Case of Irish Exports to Britain”, <<http://www.ideas.repec.org/e/pde5.html>> (25.10.2006).
- Okur Ahmet, “Türkiye’de İzlenen Esnek Kur Politikasının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkileri”, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 1 – 2, Manisa: 2002.
- Öztürk İlhan ve Acaravcı Ali, “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Çalışma”, <<http://www.econturk.org/Turkiye2004.html>> (23.10.2006).
- Saatçioğlu Cem ve Karaca Orhan, “Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi: Türkiye Örneği”, <http://www1.dogus.edu.tr/dogustru/journal/cilt_5_sayi_2/M00116.PDF> (29.10.2006).
- Seki İsmail, “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri”, <www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/ismail_seki.pdf>, 25.10.2006
- Selen Ufuk, “Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2005.
- Sivri Uğur ve Usta Can, “Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki”, <<http://www.econturk.org/Turkiye.htm>> (24.10.2006).
- Sönmez Mustafa, “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000 – 2004”, <<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>>, (15.10.2006).
- Şimşek Muammer ve Kadılar Cem, “Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye’nin İhracatına Uzun Dönemli Etkisi”, <<http://www.isletme-finans.com/dergi-arsiv/2006/mart2006.htm>> (23.10.2006).
- Takaendes P., Tsheole T. ve Aziakpono M., “Real Exchange Rate Volatility and Its Effect On Trade Flows: New Evidence From South Africa”, <http://www.ru.ac.za/research/pdfs/research_report_2005.pdf> (26.10.2006).
- Tiryaki Tolga, “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, <<http://www.tcmb.gov.tr>>, 15.07.2006.
- Tunçsiper Bedriye ve Öksüzler Oktay, “Döviz Kuru Riski Türkiye’nin İhracatını azaltır mı? Hata Doğrulama Yöntemi İle Bir Ampirik Değerlendirme”, <<http://w3.balikesir.edu.tr/~oksuzler/cv06Tk.htm>> (27.10.2006).

- Türkan, “Türkiye’de Üretim İthalat ve İhracat Bağımlılığı”, <<http://www.tcmb.gov.tr>>, (15.07.2006).
- Unur Kamil, “Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 3, İzmir: 2000.
- Güngör Tevfik, “Otomotiv Sanayinde DİR Uygulaması”, <http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display>, 29.01.2007
- Utkulu Utku, “Bütçe Açıkları ile Dış Açıklar Arasındaki Bağ”, <www.iibf.deu.edu.tr/dergi/1139576124_1.pdf> (14.10.2006).
- Vergil Hasan, “Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows”, <<http://www.jesr.journal.fatih.edu.tr/ExchangeRateVolatilityinTurkeyandItsEffectonTrade.pdf>> (25.10.2006).
- Yamak Rahmi ve Korkmaz Abdurrahman, “Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi”, <<http://www.eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ieuis2m2.pdf>> (14.10.2006).
- Yapraklı Sevda, “Türkiye’de Dış Ticaret Fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki ilişki”, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 24 Sayı: 1, Ankara: Temmuz 2006.
- Yıldırım Abdurrahman, “Enflasyonla Mücadelenin Yan Etkisi Sanayi İhracatının Üçte Biri İthalat”, Sabah Gazetesi, 09.08.2006.
- Yılmaz Özlem Göktaş, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, <<http://eidergisi.istanbul.edu.tr/sayi2/ieuis2m4.pdf>>, 25.03.2007.
- Yükseler Zafer ve Türkan Ercan, “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, <http://www.eaf.ku.edu.tr/calisma_raporlari>, (10.06.2006).
- Zengin Ahmet, “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret”, <<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/114.pdf>> (26.10.2006).

RAPOR, ARAŞTIRMA VE YILLIKLAR

- DİE 1997 Türkiye İstatistik Yıllığı.
- DPT, 9. Kalkınma Planı Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <<http://www.dpt.gov.tr>>, (15.12.2006).
- Hazine Müsteşarlığı Dergisi, Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı, <http://www.hazine.gov.tr/yayin/Sureli_Yayinlar/Hazine_Dergileri/Ozel_Sayi>, (18.01.2007).

-TÜİK, Sorularla Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, <<http://www.tuik.gov.tr>> (15.02.2007).

İNTERNET ADRESLERİ

- <http://en.wikipedia.org/wiki/Augmented_Dickey-Fuller_test> (21.05.2007).
- <<http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1332>> (15.11.2006).
- <<http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/07/06/yazarlar/26yaz.htm>> (15.01.2007).
- <<http://www.atonet.org.tr/basinaciklamalari>> (25.08.2006).
- <<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>>, “2006 Yılı Raporu” (17.02.2007).
- < http://www.bankaciyiz.biz/kose_yazilari-viewarticle-174.html> (13.11.2006).
- <<http://www.buik.net>> (15.07.2007)
- <<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/asya/kriz.html>> (16.01.2006).
- <<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/burhanv/asyakriz.html>>, (16.01.2007).
- <<http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/rusya/kriz.html>> (16.01.2006).
- <<http://www.dtm.gov.tr>> (15.02.2007).
- <<http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>> (15.02.2007).
- <<http://www.duke.edu/~rnau/411rand.htm>> (21.05.2007).
- <<http://www.econturk.org/dtm8.htm>> (12.01.2007).
- <<http://www.ekocerceve.com/basindan.detay>> (15.09.2006).
- <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2001/enflasyon.htm>> (15.06.2006).
- <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/say16>> (15.06.2006).
- <<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/ticarethead.htm>> (30.01.2007).
- <<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/5.html>> (06.11.2006).

- <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp99138.pdf>> (16.01.2007).
- <<http://www.kobitek.com/makale.php?id=35>> (15.02.2007).
- <<http://lattakian.blogspot.com>> (16.07.2007)
- <<http://www.mathworks.com/helpdesk/toolbox/garch.htm>> (21.05.2007).
- <<http://www.tcmb.gov.tr/evds>> (15.11.2006).
- <<http://www.tubitak.gov.tr>> (15.07.2007)
- <<http://www.tuik.gov.tr>> (15.02.2007).

EK TABLOLAR

Ek Tablo – 1: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Bitkisel Üretim	1996	52.871.951	4.213.863	48.658.088	8,0
	1997	4.017.710	627.129	3.390.581	15,6
	1998	3.267.818	1.064.034	2.203.784	32,6
	1999	1.330.504	490.680	839.824	36,9
	2000	1.729.991	190.853	1.539.138	11,0
	2001	1.591.414	288.961	1.302.453	18,2
	2002	328.706	157.440	171.266	47,9
	2003	393.280	71.856	321.424	18,3
	2004	591.504	151.283	440.221	25,6
	2005	112.204	62.584	49.620	55,8
Toplam		66.235.082	7.318.683	58.916.399	11,0
Cam	1996	968.908	412.038	556.870	42,5
	1997	116.531.041	6.336.481	110.194.560	5,4
	1998	108.463.418	7.960.564	100.502.854	7,3
	1999	81.185.679	5.504.828	75.680.851	6,8
	2000	167.188.023	12.148.833	155.039.190	7,3
	2001	95.704.160	5.317.005	90.387.155	5,6
	2002	61.623.201	1.816.855	59.806.346	2,9
	2003	34.543.103	4.083.697	30.459.406	11,8
	2004	11.546.262	4.961.256	6.585.006	43,0
	2005	12.451.224	8.454.355	3.996.869	67,9
Toplam		690.205.019	56.995.912	633.209.107	8,3
Çimento	1996	18.244.231	730.077	17.514.154	4,0
	1997	4.870.372	77.798	4.792.574	1,6
	1998	9.790.859	975.107	8.815.752	10,0
	1999	5.928.211	536.295	5.391.916	9,0
	2000	3.353.335	1.609.232	1.744.103	48,0
	2001	0	0	0	0,0
	2002	5.269.215	385.454	4.883.761	7,3
	2003	5.260.820	652.284	4.608.536	12,4
	2004	6.550.919	297.099	6.253.820	4,5
	2005	0	0	0	0,0
Toplam		59.267.962	5.263.346	54.004.616	8,9
Demir Çelik	1996	1.301.379.599	778.525.115	522.854.484	59,8
	1997	1.919.900.587	1.104.664.264	815.236.323	57,5
	1998	1.606.752.988	844.888.328	761.864.660	52,6
	1999	1.606.325.968	864.269.428	742.056.540	53,8
	2000	1.749.499.068	988.570.545	760.928.523	56,5
	2001	2.043.766.493	1.213.941.482	829.825.011	59,4
	2002	2.899.327.617	1.712.083.209	1.187.244.408	59,1
	2003	4.229.692.716	2.493.703.158	1.735.989.558	59,0
	2004	5.725.257.259	3.913.969.459	1.811.287.800	68,4
	2005	2.743.606.643	1.941.464.448	802.142.195	70,8
Toplam		25.825.508.938	15.856.079.436	9.969.429.502	61,4

Ek Tablo – 2: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı (Devamı)

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Demir Dışı Metaller	1996	143.619.743	98.520.295	45.099.448	68,6
	1997	166.906.119	98.149.224	68.756.895	58,8
	1998	137.792.929	97.541.464	40.251.465	70,8
	1999	218.706.942	157.962.103	60.744.839	72,2
	2000	239.110.334	173.807.109	65.303.225	72,7
	2001	248.074.743	178.145.027	69.929.716	71,8
	2002	521.265.907	323.288.863	197.977.044	62,0
	2003	522.993.689	339.256.507	183.737.182	64,9
	2004	292.540.677	172.115.296	120.425.381	58,8
	2005	163.632.447	97.344.465	66.287.982	59,5
Toplam		2.654.643.530	1.736.130.353	918.513.177	65,4
Deri ve Kösele	1996	161.178.504	64.168.151	97.010.353	39,8
	1997	370.355.063	182.134.429	188.220.634	49,2
	1998	229.150.448	111.159.127	117.991.321	48,5
	1999	200.756.784	100.754.116	100.002.668	50,2
	2000	276.714.261	143.468.803	133.245.458	51,8
	2001	384.138.314	227.035.282	157.103.032	59,1
	2002	481.490.586	277.872.760	203.617.826	57,7
	2003	470.381.439	268.875.352	201.506.087	57,2
	2004	432.003.711	221.376.369	210.627.342	51,2
	2005	139.596.642	70.831.185	68.765.457	50,7
Toplam		3.145.765.752	1.667.675.574	1.478.090.178	53,0
Dokuma ve Giyim	1996	2.059.708.642	745.740.204	1.313.968.438	36,2
	1997	3.975.881.290	1.432.532.495	2.543.348.795	36,0
	1998	4.019.739.885	1.287.683.563	2.732.056.322	32,0
	1999	3.185.541.830	1.733.370.475	1.452.171.355	54,4
	2000	3.766.154.188	1.472.055.193	2.294.098.995	39,1
	2001	3.824.768.306	1.410.343.044	2.414.425.262	36,9
	2002	4.714.508.663	1.580.986.715	3.133.521.948	33,5
	2003	5.913.009.097	2.030.676.615	3.882.332.482	34,3
	2004	4.922.417.712	2.959.549.385	1.962.868.327	60,1
	2005	1.203.870.252	487.666.014	716.204.238	40,5
Toplam		37.585.599.865	15.140.603.703	22.444.996.162	40,3
Elektrikli Makineler	1996	328.237.557	158.275.051	169.962.506	48,2
	1997	399.295.409	229.121.515	170.173.894	57,4
	1998	429.483.364	205.388.206	224.095.158	47,8
	1999	334.910.943	178.339.353	156.571.590	53,2
	2000	533.383.448	266.659.457	266.723.991	50,0
	2001	626.263.627	334.264.562	291.999.065	53,4
	2002	638.762.336	314.659.954	324.102.382	49,3
	2003	801.198.549	408.625.841	392.572.708	51,0
	2004	1.009.839.564	488.061.612	521.777.952	48,3
	2005	377.869.291	161.559.795	216.309.496	42,8
Toplam		5.479.244.088	2.744.955.346	2.734.288.742	50,1

Ek Tablo – 3: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı (Devamı)

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Elektronik	1996	296.445.581	170.790.894	125.654.687	57,6
	1997	526.165.403	360.829.431	165.335.972	68,6
	1998	773.127.530	537.020.679	236.106.851	69,5
	1999	559.735.476	395.646.810	164.088.666	70,7
	2000	924.207.730	674.669.171	249.538.559	73,0
	2001	987.205.135	718.273.916	268.931.219	72,8
	2002	1.252.145.191	914.730.030	337.415.161	73,1
	2003	1.728.255.098	1.231.228.954	497.026.144	71,2
	2004	673.523.423	513.765.960	159.757.463	76,3
	2005	99.037.796	68.668.547	30.369.249	69,3
Toplam		7.819.848.363	5.585.624.392	2.234.223.971	71,4
Gıda ve İçki	1996	1.167.655.381	492.360.804	675.294.577	42,2
	1997	1.600.022.707	756.115.256	843.907.451	47,3
	1998	986.522.800	466.947.250	519.575.550	47,3
	1999	904.133.447	353.862.228	550.271.219	39,1
	2000	869.443.623	362.062.940	507.380.683	41,6
	2001	878.124.028	350.306.446	527.817.582	39,9
	2002	1.245.721.901	516.018.558	729.703.343	41,4
	2003	1.466.732.038	657.466.847	809.265.191	44,8
	2004	1.321.994.818	623.374.568	698.620.250	47,2
	2005	575.648.977	387.342.921	188.306.056	67,3
Toplam		11.015.999.720	4.965.857.818	6.050.141.902	45,1
İstihraç	1996	5.240.134	1.166.807	4.073.327	22,3
	1997	16.573.449	17.196.205	-622.756	103,8
	1998	7.049.321	3.797.949	3.251.372	53,9
	1999	4.837.104	5.267.329	-430.225	108,9
	2000	9.398.375	14.482.934	-5.084.559	154,1
	2001	8.951.446	6.321.903	2.629.543	70,6
	2002	5.161.302	3.531.988	1.629.314	68,4
	2003	4.366.789	2.631.875	1.734.914	60,3
	2004	1.533.871	809.639	724.232	52,8
	2005	0	0	0	0,0
Toplam		63.111.791	55.206.629	7.905.162	87,5
İşleme	1996	2.045.905	756.351	1.289.554	37,0
	1998	768.582	201.406	567.176	26,2
	1999	521.462	2.720.529	-2.199.067	-80,8
	2000	265.271	141.891	123.380	53,5
	2001	2.624.662	635.843	1.988.819	24,2
	2002	3.621.590	775.845	2.845.745	21,4
	2003	1.731.732	786.539	945.193	45,4
	2004	6.729.242	3.226.069	3.503.173	47,9
	2005	685.043	308.536	376.507	45,0
Toplam		18.993.489	9.553.009	9.440.480	50,3

Ek Tablo – 4: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı (Devamı)

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Kağıt	1996	21.685.032	7.583.145	14.101.887	35,0
	1997	87.947.851	43.661.825	44.286.026	49,6
	1998	27.676.347	12.169.243	15.507.104	44,0
	1999	23.569.792	8.555.570	15.014.222	36,3
	2000	60.063.448	30.320.697	29.742.751	50,5
	2001	44.764.245	18.552.954	26.211.291	41,4
	2002	83.512.045	34.080.226	49.431.819	40,8
	2003	106.155.769	44.305.682	61.850.087	41,7
	2004	93.480.439	42.085.219	51.395.220	45,0
	2005	19.840.793	10.421.750	9.419.043	52,5
Toplam		568.695.761	251.736.311	316.959.450	44,3
Kimya	1996	270.784.335	122.623.714	148.160.621	45,3
	1997	451.296.207	241.518.513	209.777.694	53,5
	1998	274.340.148	136.350.222	137.989.926	49,7
	1999	432.194.873	143.564.307	288.630.566	33,2
	2000	241.829.715	123.020.322	118.809.393	50,9
	2001	306.150.519	150.619.544	155.530.975	49,2
	2002	627.417.011	321.066.924	306.350.087	51,2
	2003	650.600.096	398.507.452	252.092.644	61,3
	2004	567.551.826	274.474.682	293.077.144	48,4
	2005	127.590.046	62.191.313	65.398.733	48,7
Toplam		3.949.754.776	1.973.936.993	1.975.817.783	50,0
Lastik	1996	190.458.653	73.746.107	116.712.546	38,7
	1997	314.263.457	124.777.276	189.486.181	39,7
	1998	458.102.987	160.730.296	297.372.691	35,1
	1999	369.159.182	129.804.631	239.354.551	35,2
	2000	487.227.390	158.720.524	328.506.866	32,6
	2001	732.141.042	284.208.334	447.932.708	38,8
	2002	545.662.827	181.143.781	364.519.046	33,2
	2003	906.397.410	369.100.462	537.296.948	40,7
	2004	894.024.352	362.254.715	531.769.637	40,5
	2005	296.183.955	128.251.460	167.932.495	43,3
Toplam		5.193.621.255	1.972.737.586	3.220.883.669	38,0
Madeni Eşya	1996	185.513.189	61.970.752	123.542.437	33,4
	1997	372.155.104	134.990.958	237.164.146	36,3
	1998	324.442.606	82.237.179	242.205.427	25,3
	1999	296.670.947	158.310.576	138.360.371	53,4
	2000	278.835.179	94.751.874	184.083.305	34,0
	2001	685.418.174	186.774.185	498.643.989	27,2
	2002	1.323.177.586	328.305.640	994.871.946	24,8
	2003	1.027.146.857	362.642.045	664.504.812	35,3
	2004	1.408.389.295	461.736.511	946.652.784	32,8
	2005	128.395.901	54.116.157	74.279.744	42,1
Toplam		6.030.144.838	1.925.835.877	4.104.308.961	31,9

Ek Tablo – 5: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı (Devamı)

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Makine İmalat	1996	47.722.218	12.282.973	35.439.245	25,7
	1997	77.940.487	16.492.828	61.447.659	21,2
	1998	60.634.083	14.576.017	46.058.066	24,0
	1999	160.630.401	47.353.329	113.277.072	29,5
	2000	160.000.731	50.817.569	109.183.162	31,8
	2001	148.347.683	54.785.210	93.562.473	36,9
	2002	169.779.471	56.030.063	113.749.408	33,0
	2003	322.589.937	125.996.067	196.593.870	39,1
	2004	304.939.037	117.570.057	187.368.980	38,6
	2005	122.595.654	48.402.244	74.193.410	39,5
Toplam		1.575.179.702	544.306.357	1.030.873.345	34,6
Mesl.Bil.Ölç.Opt.Do.	1996	2.442.114	1.062.537	1.379.577	43,5
	1997	4.408.105	1.194.151	3.213.954	27,1
	1998	1.449.528	164.580	1.284.948	11,4
	1999	364.067	214.933	149.134	59,0
	2000	275.170	29.498	245.672	10,7
	2001	2.487.454	1.769.116	718.338	71,1
	2002	4.598.197	1.097.287	3.500.910	23,9
	2003	8.124.647	5.110.850	3.013.797	62,9
	2004	7.203.910	4.120.298	3.083.612	57,2
	2005	1.928.036	1.169.416	758.620	60,7
Toplam		33.281.228	15.932.666	17.348.562	47,9
Orman Ürünleri	1996	4.996.549	1.748.448	3.248.101	35,0
	1997	10.056.765	4.706.681	5.350.084	46,8
	1998	19.283.287	11.450.899	7.832.388	59,4
	1999	20.484.695	12.035.937	8.448.758	58,8
	2000	31.475.800	14.335.717	17.140.083	45,5
	2001	42.511.766	24.825.611	17.686.155	58,4
	2002	51.479.548	21.284.392	30.195.156	41,3
	2003	48.453.003	23.245.220	25.207.783	48,0
	2004	58.122.385	31.013.033	27.109.352	53,4
	2005	18.641.545	9.543.052	9.098.493	51,2
Toplam		305.505.343	154.188.990	151.316.353	50,5
Pişmiş Kil ve Çim. Ger.	1996	2.550.004	1.087.043	1.462.961	42,6
	1997	8.598.262	2.637.132	5.961.130	30,7
	1999	0	0	0	0,0
	2000	4.168.321	2.072.950	2.095.371	49,7
	2001	10.368.193	2.943.249	7.424.944	28,4
	2002	12.829.167	3.399.231	9.429.936	26,5
	2003	21.371.745	7.014.090	14.357.655	32,8
	2004	16.737.364	6.336.881	10.400.483	37,9
	2005	17.592.200	6.571.910	11.020.290	37,4
Toplam		94.215.256	32.062.486	62.152.770	34,0

Ek Tablo – 6: 1996 – 2005 Yılları Alt Sektörlere Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı (Devamı)

Sektörler	Yıllar	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Seramik	1996	48.554.623	8.204.808	40.349.815	16,9
	1997	153.166.715	19.339.305	133.827.410	12,6
	1998	121.741.500	16.342.924	105.398.576	13,4
	1999	107.270.370	10.427.431	96.842.939	9,7
	2000	105.563.924	10.135.597	95.428.327	9,6
	2001	126.517.924	12.365.904	114.152.020	9,8
	2002	89.723.711	9.886.938	79.836.773	11,0
	2003	270.239.687	29.366.881	240.872.806	10,9
	2004	122.364.535	10.054.189	112.310.346	8,2
	2005	10.651.441	3.593.894	7.057.547	33,7
Toplam		1.155.794.430	129.717.871	1.026.076.559	11,2
Taşıt Araçları	1996	625.729.146	238.810.764	386.918.382	38,2
	1997	730.498.930	321.013.212	409.485.718	43,9
	1998	817.422.790	366.184.371	451.238.419	44,8
	1999	987.791.750	316.760.528	671.031.222	32,1
	2000	1.555.575.141	653.143.388	902.431.753	42,0
	2001	2.123.804.081	869.742.362	1.254.061.719	41,0
	2002	3.654.183.298	1.562.044.145	2.092.139.153	42,7
	2003	6.068.203.370	2.800.089.115	3.268.114.255	46,1
	2004	4.747.093.406	2.265.647.117	2.481.446.289	47,7
	2005	1.223.188.174	407.728.323	815.459.851	33,3
Toplam		22.533.490.086	9.801.163.325	12.732.326.761	43,5
Diğerleri	1996	61.156.195	30.701.698	30.454.497	50,2
	1997	76.063.121	35.789.920	40.273.201	47,1
	1998	117.985.100	55.583.259	62.401.841	47,1
	1999	163.684.536	78.008.438	85.676.098	47,7
	2000	29.890.348	65.293.095	-35.402.747	218,4
	2001	92.453.636	120.645.284	-28.191.648	130,5
	2002	69.681.631	33.450.126	36.231.505	48,0
	2003	123.531.115	63.743.482	59.787.633	51,6
	2004	129.108.727	61.462.937	67.645.790	47,6
	2005	84.300.252	49.361.235	34.939.017	58,6
Toplam		947.854.661	594.039.474	353.815.187	62,7
Genel Toplam		136.811.960.935	65.226.922.137	71.585.038.798	47,7

Ek Tablo – 7: 1996 – 2005 Yılları Firma Özelliklerine Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı

Firma Türleri	Yıllar	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelerde Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
Dış Ticaret Sermaye Şirketi	1996	305.031.273	160.006.974	145.024.299	52,5
	1997	583.082.699	202.952.610	380.130.089	34,8
	1998	734.307.860	128.990.931	605.316.929	17,6
	1999	437.569.539	190.770.439	246.799.100	43,6
	2000	902.369.024	319.258.755	583.110.269	35,4
	2001	1.023.498.744	454.356.865	569.141.879	44,4
	2002	1.488.338.151	669.670.470	818.667.681	45,0
	2003	2.592.552.269	1.142.955.980	1.449.596.289	44,1
	2004	912.325.096	500.700.676	411.624.420	54,9
	2005	486.741.757	178.650.504	308.091.253	36,7
Toplam		9.465.816.412	3.948.314.204	5.517.502.208	41,7
İhracatçı	1996	101.245.413	39.488.020	61.757.393	39,0
	1997	151.914.855	68.857.923	83.056.932	45,3
	1998	64.350.921	27.420.126	36.930.795	42,6
	1999	109.757.593	45.912.280	63.845.313	41,8
	2000	38.681.742	23.452.846	15.228.896	60,6
	2001	57.621.303	28.200.086	29.421.217	48,9
	2002	48.013.597	18.634.143	29.379.454	38,8
	2003	82.532.077	40.699.389	41.832.688	49,3
	2004	117.107.321	54.578.018	62.529.303	46,6
	2005	35.698.464	23.251.336	12.447.128	65,1
Toplam		806.923.286	370.494.167	436.429.119	45,9
İmalatçı	1996	3.455.661.065	1.414.720.900	2.040.940.165	40,9
	1997	6.367.066.497	3.120.353.952	3.246.712.545	49,0
	1998	6.680.141.608	3.169.243.709	3.510.897.899	47,4
	1999	4.993.948.397	2.134.620.990	2.859.327.407	42,7
	2000	6.453.427.620	3.273.308.469	3.180.119.151	50,7
	2001	6.456.312.914	3.270.139.103	3.186.173.811	50,7
	2002	7.572.740.463	3.652.407.109	3.920.333.354	48,2
	2003	8.861.036.975	4.717.470.413	4.143.566.562	53,2
	2004	1.253.757.698	640.165.723	613.591.975	51,1
	2005	2.419.382	1.237.355	1.182.027	51,1
Toplam		52.096.512.619	25.393.667.723	26.702.844.896	48,7

Ek Tablo – 8: 1996 – 2005 Yılları Firma Özelliklerine Göre İhracatın İthalata Bağımlılığı
(Devamı)

Firma Türleri	Yıllar	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İhracat (\$)	Kapalı Belgelere Gerçekleşen İthalat (\$)	Net İhracat (\$)	Gerçekleşen İİB Oranı (%)
İmalatçı & İhracatçı	1996	2.956.464.503	1.405.517.871	1.550.946.632	47,5
	1997	3.926.524.136	1.588.042.481	2.338.481.655	40,4
	1998	2.857.956.397	1.022.806.521	1.835.149.876	35,8
	1999	4.017.307.114	2.282.938.487	1.734.368.627	56,8
	2000	4.087.278.690	1.685.629.519	2.401.649.171	41,2
	2001	5.873.253.551	2.416.546.675	3.456.706.876	41,1
	2002	9.327.391.939	3.839.540.485	5.487.851.454	41,2
	2003	13.180.487.877	5.757.919.400	7.422.568.477	43,7
	2004	20.447.997.177	11.330.217.988	9.117.779.189	55,4
	2005	6.842.175.488	3.801.672.929	3.040.502.559	55,6
Toplam		73.516.836.872	35.130.832.356	38.386.004.516	47,8
Sektörel Dış Ticaret Şirketi	1996	103.885.489	22.220.435	81.665.054	21,4
	1997	169.776.503	87.211.090	82.565.413	51,4
	1998	50.104.238	28.287.034	21.817.204	56,5
	1999	7.812.749	2.543.049	5.269.700	32,5
	2000	7.172.620	4.616.165	2.556.455	64,4
	2001	4.398.804	1.877.344	2.521.460	42,7
	2002	24.786.557	17.844.217	6.942.340	72,0
	2003	11.550.174	7.241.747	4.308.427	62,7
	2004	3.015.148	3.453.243	-438.095	114,5
	2005	0	0	0	0%
Toplam		382.502.282	175.294.324	207.207.958	45,8
Diğer	1996	76.900.451	33.527.439	43.373.012	43,6
	1997	188.549.464	66.487.972	122.061.492	35,3
	1998	148.127.294	43.668.346	104.458.948	29,5
	1999	99.339.571	46.974.609	52.364.962	47,3
	2000	6.423.118	6.242.438	180.680	97,2
	2001	1.091.729	985.151	106.578	90,2
	2002	0	0	0	0,0
	2003	3.212.614	893.942	2.318.672	27,8
	2004	19.341.798	9.297.986	10.043.812	48,1
	2005	383.425	241.480	141.945	63,0
Toplam		543.369.464	208.319.363	335.050.101	38,3
Genel Toplam		136.811.960.935	65.226.922.137	71.585.038.798	47,7

Ek Tablo – 9: Ekonometrik Modellere Esas Teşkil Eden Değişkenler

VERİ SETİ DÖNEMİ	GSMH (Milyon \$)	TUKMALEX (Milyon \$)	YATMALIM (Milyon \$)	TOPEX (Milyon \$)	TOPIM (Milyon \$)	IMALSANEX (Milyon \$)	ARMALIM (Milyon \$)	TOPSANPROD (%)	DTHC (Milyon \$)	DTA (Milyon \$)	IİKO (%)	ARBOLTOPI M (%)	IMALBOLTOPE X (%)
1989Q1	14395	1136	591	2803	3319	2109	2601	57.4	6122	-516	84,5	78,4	75,2
1989Q2	16606	1110	637	2574	3807	2191	3032	59.2	6381	-1233	67,6	79,6	85,1
1989Q3	26449	1291	571	2568	3994	2161	3220	62.9	6563	-1426	64,3	80,6	84,2
1989Q4	19898	1906	749	3679	4671	2827	3646	67.9	8351	-992	78,8	78,1	76,8
1990Q1	16114	1404	700	2994	4707	2435	3693	63.7	7701	-1712	63,6	78,5	81,3
1990Q2	19073	1341	853	2745	4875	2364	3548	64.5	7621	-2130	56,3	72,8	86,1
1990Q3	27932	1563	948	2859	5435	2425	3864	68.6	8293	-2576	52,6	71,1	84,8
1990Q4	21473	2315	1540	4361	7286	3279	5048	74.1	11646	-2925	59,9	69,3	75,2
1991Q1	15900	1695	877	3379	4916	2732	3611	62.4	8295	-1537	68,7	73,5	80,9
1991Q2	18739	1353	906	2905	4746	2496	3471	66.0	7651	-1841	61,2	73,1	85,9
1991Q3	28891	1630	1116	3209	5244	2594	3694	73.1	8453	-2035	61,2	70,4	80,8
1991Q4	21357	2205	1396	4101	6141	3008	4277	76.6	10243	-2040	66,8	69,6	73,3
1992Q1	17291	1795	1035	3550	4942	2895	3522	68.6	8492	-1392	71,8	71,3	81,5
1992Q2	19917	1573	1301	3303	5485	2814	3794	69.2	8788	-2182	60,2	69,2	85,2
1992Q3	30444	2033	1033	3701	5856	3297	4292	75.7	9558	-2155	63,2	73,3	89,1
1992Q4	22670	2434	1457	4160	6588	3422	4577	78.4	10748	-2428	63,1	69,5	82,3
1993Q1	18268	1866	1253	3673	5908	2981	4151	69.7	9581	-2235	62,2	70,3	81,2
1993Q2	22128	1754	1883	3477	7778	3081	5216	77.3	11255	-4301	44,7	67,1	88,6
1993Q3	32820	1962	1825	3562	7466	3104	4961	82.6	11028	-3904	47,7	66,4	87,1
1993Q4	24461	2631	2396	4633	8276	3780	5074	85.8	12909	-3644	56,0	61,3	81,6
1994Q1	19017	1911	1308	3826	5887	3104	4106	73.7	9713	-2061	65,0	69,7	81,1
1994Q2	19982	1805	1331	3831	4954	3390	3343	68.6	8785	-1123	77,3	67,5	88,5
1994Q3	29960	2432	1112	4815	5416	4305	3982	74.3	10231	-601	88,9	73,5	89,4
1994Q4	22773	3005	1470	5634	7013	4875	5134	79.5	12646	-1379	80,3	73,2	86,5
1995Q1	18970	2532	1149	4756	6854	4143	5275	74.4	11610	-2097	69,4	77,0	87,1
1995Q2	22503	2559	2118	5199	8615	4693	5973	82.2	13814	-3416	60,3	69,3	90,3
1995Q3	32968	3035	1771	5288	9135	4868	6641	87.8	14423	-3847	57,9	72,7	92,1
1995Q4	24587	3714	3082	6393	11105	5556	7189	89.2	17499	-4712	57,6	64,7	86,9
1996Q1	20778	2820	1979	5541	9757	4816	6793	81.9	15299	-4216	56,8	69,6	86,9
1996Q2	24343	2639	2695	5198	10985	4681	7153	88.0	16183	-5788	47,3	65,1	90,1
1996Q3	34661	3195	2537	5754	10754	5255	7105	91.8	16508	-5001	53,5	66,1	91,3
1996Q4	26299	3664	3124	6732	12129	5774	7686	97.0	18861	-5397	55,5	63,4	85,8
1997Q1	22119	3122	2065	6078	10545	5353	7424	89.8	16623	-4467	57,6	70,4	88,1
1997Q2	26551	3254	2801	6349	11695	5679	7608	97.6	18044	-5346	54,3	65,1	89,4
1997Q3	37620	3584	2990	6512	12650	5957	8301	104.4	19162	-6138	51,5	65,6	91,5
1997Q4	28585	3900	3253	7322	13668	6324	8786	108.3	20990	-6346	53,6	64,3	86,4
1998Q1	24226	3467	2326	6735	11344	5915	7740	97.2	18080	-4609	59,4	68,2	87,8
1998Q2	27744	3325	2852	6597	11976	5951	7618	100.3	18573	-5379	55,1	63,6	90,2
1998Q3	38582	3683	2732	6655	11582	6060	7426	105.3	18236	-4927	57,5	64,1	91,1
1998Q4	28752	3891	2715	6987	11019	6138	6778	102.3	18007	-4032	63,4	61,5	87,8
1999Q1	22315	3352	1616	6480	8060	5669	5470	88.9	14540	-1580	80,4	67,9	87,5
1999Q2	26725	3109	2184	6301	10330	5738	6794	101.0	16631	-4029	61,0	65,8	91,1
1999Q3	35665	3450	2284	6469	10440	5989	6949	98.7	16909	-3972	62,0	66,6	92,6
1999Q4	27340	3981	2642	7338	11841	6562	7642	101.4	19179	-4504	62,0	64,5	89,4
2000Q1	23246	3346	2103	6703	11325	6134	7965	91.7	18028	-4621	59,2	70,3	91,5
2000Q2	28170	3432	2993	7103	14154	6582	9194	105.5	21257	-7051	50,2	65,0	92,7
2000Q3	38248	3501	3076	6736	14200	6326	9276	108.8	20936	-7464	47,4	65,3	93,9

2000Q4	29481	3707	3193	7233	14824	6475	9575	107.6	22057	-7591	48,8	64,6	89,5
2001Q1	22474	3547	1787	7298	10775	6726	7899	90.9	18073	-3477	67,7	73,3	92,2
2001Q2	24711	3752	1795	8062	9896	7503	7011	93.8	17958	-1833	81,5	70,8	93,1
2001Q3	34750	3854	1705	7659	10364	7039	7719	98.2	18023	-2705	73,9	74,5	91,9
2001Q4	25848	4109	1653	8315	10365	7557	7672	94.8	18679	-2050	80,2	74,0	90,9
2002Q1	22608	3899	1378	7910	10409	7325	8100	93.8	18319	-2499	76,0	77,8	92,6
2002Q2	27290	4243	2082	8514	12454	8064	9039	105.0	20968	-3940	68,4	72,6	94,7
2002Q3	37532	4888	2129	9298	13529	8799	9924	107.8	22827	-4231	68,7	73,4	94,6
2002Q4	28908	5436	2811	10337	15162	9514	10593	106.8	25500	-4825	68,2	69,9	92,0
2003Q1	24274	5140	1827	10365	14367	9680	11091	102.5	24733	-4002	72,1	77,2	93,4
2003Q2	28283	5551	2672	11319	16470	10780	11879	109.8	27789	-5151	68,7	72,1	95,2
2003Q3	39617	6275	2913	12180	18448	11586	13369	119.0	30627	-6268	66,0	72,5	95,1
2003Q4	30992	7160	3914	13389	20055	12331	13395	118.2	33444	-6666	66,8	66,8	92,1
2004Q1	27647	6736	3609	13502	20921	12722	14675	113.4	34421	-7421	64,5	70,1	94,2
2004Q2	32730	7108	4551	15527	24390	14761	16304	127.6	39909	-8871	63,6	66,8	95,1
2004Q3	41883	7748	4350	15996	25098	15183	17628	129.1	41067	-9130	63,6	70,2	94,9
2004Q4	33048	8910	4888	18142	27129	16913	18941	123.7	45263	-8996	66,8	69,8	93,2
2005Q1	29727	8034	4033	17241	25740	16228	18997	120.3	42919	-8519	66,9	73,8	94,1
2005Q2	34280	8268	5248	18144	29355	17199	20451	131.5	47499	-11211	61,8	69,7	94,8
2005Q3	45231	8939	5220	18131	30234	16938	21081	134.9	48365	-12104	59,9	69,7	93,4
2005Q4	36412	9595	5863	19961	31446	18447	21339	133.4	51407	-11485	63,5	67,9	92,4
2006Q1	31626	8356	4878	18597	29539	17436	20904	124.4	48140	-10946	62,9	70,8	93,8
2006Q2	37456	9322	5726	21276	36269	19994	26011	142.3	57893	-15303	58,1	71,7	94,0
2006Q3	47191	9328	5510	21432	35682	20279	25982	142.6	57588	-14653	59,4	72,8	94,6
2006Q4	38070	10742	6085	24005	35958	22332	25679	141.2	60147	-11910	66,9	71,4	93,0